

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 5

บทที่ 5 วิเคราะห์หลักธรรมในชาดกที่ส่งเสริมคุณค่าการดำเนินชีวิตในสังคมไทย หัวข้อ

5.1 หลักธรรมที่ส่งเสริมผู้นำประเทศชาติ

- 5.1.1 ทศพิธราชธรรม : คุณธรรมส่งเสริมนักปกครองที่ดี
- 5.1.2 อริยทรัพย์ 7 (ศีล, หิริโอตตปปะ) : คุณสมบัติของสัตบุรุษ
- 5.1.3 กตัญญูกตเวที : คุณธรรมของคนดี
- 5.1.4 สาธุนรธรรม : หลักปฏิบัติของคนดี
- 5.1.5 ราชวสดีธรรม : หลักปฏิบัติราชการที่ดี

5.2 หลักธรรมที่ส่งเสริมการศึกษา

5.3 หลักธรรมที่ส่งเสริมเศรษฐกิจ

- 5.3.1 การประกอบอาชีพ
- 5.3.2 หลักในการบริหารทรัพย์

5.4 หลักธรรมที่ส่งเสริมขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม

- 5.4.1 ค่านิยมในสังคมไทย
- 5.4.2 ความเชื่อในสังคมไทย
- 5.4.3 การประเพณีธรรม
- 5.4.4 ภาษาไทย
- 5.4.5 นิทานพื้นบ้าน
- 5.4.6 การดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม

5.5 บทสรุป

จุดประสงค์เชิงพฤติกรรม

1. นิสิตสามารถเขียนแผนผังความคิดถึงหลักธรรมจากชาดกก่อนสมัยพุทธกาลได้
2. นิสิตสามารถอธิบายความสำคัญของหลักธรรมที่มีต่อสังคมไทยได้ โดยออกมารายงานหน้าชั้นเรียนตามที่อาจารย์กำหนดหัวข้อแต่ละรูป
3. นิสิตสามารถให้ความเห็นถึงหลักธรรมที่สะท้อนถึงตัวนิสิตได้
4. นิสิตสามารถอธิบายแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องหลักธรรมกับผู้สอนในชั้นเรียนได้

กิจกรรมการเรียนการสอน

1. นิสิตทุกคนร่วมกันแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความคิดเห็นเกี่ยวกับหลักธรรมของชาดกศึกษาที่มีต่อสังคมไทย
2. นิสิตร่วมกันสังเคราะห์วิเคราะห์หลักธรรมของชาดกศึกษาที่มีต่อสังคมไทย
3. นิสิตแต่ละรูปตรวจสอบความพร้อมของตนเองโดยซักซ้อมทำความเข้าใจเนื้อหา และลงมือเขียนแผนผังความคิดถึงหลักธรรมของชาดกศึกษาที่มีต่อสังคมไทยในชั้นเรียน
4. อาจารย์ให้นิสิตอภิปรายและรายงานหน้าชั้นเรียนถึงงานที่มอบหมายให้แสดงแผนผังความคิดตามหัวข้อที่กำหนดไว้

5. อาจารย์สรุปความคิดรวบยอดพระพุทธศาสนาในเรื่องหลักธรรมของชาดกที่มีต่อสังคมไทย โดยให้หลักการพื้นฐานและยกตัวอย่างประกอบเพื่อความเข้าใจและแจ้งประกัจษ์ต่อตัวนิสิตเอง

สื่อการเรียนการสอน

1. เอกสารประกอบการสอน
2. หนังสืออ่านประกอบ (บรรณานุกรม)
3. สื่อมัลติมีเดีย
4. สื่อออนไลน์

การวัดผลและประเมินผล

1. การเข้าชั้นเรียน
2. ทำแบบฝึกหัดท้ายบท
3. ความมีส่วนร่วมในชั้นเรียน เช่น การสอบถาม การแลกเปลี่ยนความรู้
4. การอภิปรายหน้าชั้นเรียน

บทที่ 5

วิเคราะห์หลักธรรมในชาดก ที่ส่งเสริมคุณค่าการดำเนินชีวิตในสังคมไทย

ในบทนี้ นิสิตจะได้ศึกษาถึงการส่งเสริมสนับสนุนคุณค่าการดำเนินชีวิตตามหลักธรรมจากชาดกที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ที่มีต่อสังคมไทยในด้านต่าง ๆ โดยจะศึกษาในประเด็นดังต่อไปนี้

5.1 หลักธรรมที่ส่งเสริมผู้นำประเทศชาติ

จากการศึกษาในบทที่ 2 และ 3 นิสิตจะพบว่า ในด้านการส่งเสริมสนับสนุนตามหลักธรรมจากชาดกที่ปรากฏในพระไตรปิฎก พบว่า หลักทศพิธราชธรรม ซึ่งปรากฏในชาดกหลายเรื่อง เช่น ขวนหังสชาดก มหาชนกชาดก และเวสสันดรชาดก เป็นต้น และหลักธรรมอื่น ๆ สามารถส่งเสริมสนับสนุนทางการปกครอง โดยเฉพาะชาดกเรื่องมหาชนกชาดกนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาล 9 ได้ทรงสนพระทัยและพระราชนิพนธ์เป็นหนังสือเรื่องพระมหาชนก¹ ดังจะได้กล่าวตามลำดับดังนี้

5.1.1 ทศพิธราชธรรม : คุณธรรมส่งเสริมนักปกครองที่ดี

นักปกครองที่ดีนั้น จะต้องเป็นแบบอย่างที่ดีของประชาชนที่อยู่ใต้ปกครอง ทำให้ผู้อยู่ใต้ปกครองเคารพนับถือยำเกรงและเชื่อถือให้ได้ และที่สำคัญคือต้องมีคุณธรรมสำหรับการปกครองบ้านเมืองด้วย โดยเฉพาะทศพิธราชธรรมซึ่งถือว่าเป็นหลักธรรมสำหรับนักปกครองที่จะบริหารประเทศชาติให้มั่นคง ซึ่งมีความหมายที่ควรทราบดังนี้

1) ความหมายของทศพิธราชธรรม

ทศพิธราชธรรม หมายถึงหลักธรรมสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน 10 ประการ เป็นหลักธรรมสำหรับพระเจ้าแผ่นดินหรือนักปกครองควรยึดถือปฏิบัติ ในอรรถกถาหาหังสชาดกได้อธิบายความหมายของทศพิธราชธรรมเอาไว้ ดังนี้

เจตนาที่เป็นไปในทานเป็นต้น ชื่อว่า ทาน
ศีล 5 และศีล 10 เป็นต้น ชื่อว่า ศีล
การบริจาคนิยมธรรม ชื่อว่า บริจาค
ความเป็นผู้ซื่อตรง ชื่อว่า ความซื่อตรง
ความเป็นผู้อ่อนโยน ชื่อว่า ความอ่อนโยน
กรรมคือการรักษาอุโบสถ ชื่อว่า ตบะ
ส่วนเบื่องตันแห่งเมตตา ชื่อว่า ความไม่โกรธ
ส่วนเบื่องตันแห่งกรุณา ชื่อว่า ความไม่เบียดเบียน
ความอดกลั้น ชื่อว่า ความอดทน

¹ ภูมิพลอดุลยเดช, พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา, พระมหาชนก Mahajanaka, (กรุงเทพฯ-มหานคร: อมรินทร์, 2540).

ความไม่ขัดเคือง ชื่อว่าความไม่พิโรธ²

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้อธิบายเพิ่มเติมไว้อีก ดังนี้

ทาน ให้ปันช่วยประชา คือ บำเพ็ญตนเป็นผู้ให้ โดยมุ่งปกครองหรือทำงานเพื่อให้เขาได้ มิใช่เพื่อจะเอาจากเขา เอาใจใส่อำนวยความสะดวก จัดสรรความสะดวกหรืออนุเคราะห์ ให้ประชากรราษฎรได้รับประโยชน์สุข ความสะดวกปลอดภัย ตลอดจนให้ความช่วยเหลือแก่ผู้เดือดร้อนประสบทุกข์ และให้ความสนับสนุนแก่คนทำความดี

ศีล รักษาความสุจริต คือ ประพฤติดีงาม สำรวมกายและวจีหวาร ประกอบแต่การสุจริต รักษาจิตดีคุณ ประพฤติให้ควรเป็นตัวอย่าง และเป็นที่เคารพนับถือของประชากรราษฎร มิให้มีข้อที่ผู้ใดจะดูแคลน

บริจาคจะ บำเพ็ญกิจด้วยการเสียสละ คือ สามารถเสียสละความสุขสำราญ เป็นต้น ตลอดจนชีวิตของตนได้ เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนและความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

อาชวะ ปฏิบัติการโดยซื่อตรง คือ ซื่อตรงทรงสัตย์ไว้มารยา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

มัททวะ ทรงความอ่อนโยนเข้าถึงคน คือ มีอัธยาศัย ไม่เย่อหยิ่ง หยาบคายกระด้าง ถือองศ์ มีความงามสง่าเกิดแต่ท่วงทีกริยาสุภาพนุ่มนวลละมุนละไม ควรได้รับความรักภักดีแต่มีชาติยาเกรง

ตปะ พันมัวเมาด้วยเผากิเลส คือ แผลเผากิเลสตัณหา มิให้เข้ามาครอบงำจิต ระวังยับยั้งข่มใจได้ ไม่หลงใหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและการปรนเปรอ มีความเป็นอยู่สม่ำเสมอหรืออยู่อย่างง่าย ๆ สามัญ มุ่งมั่นแต่จะบำเพ็ญทำกิจในหน้าที่ให้บริบูรณ์

อภิกโรธ ถือเหตุผลไม่โกรธา คือ ไม่เกรี้ยวกราด ไม่วินิจฉัยความและทำการด้วยอำนาจความโกรธ มีเมตตาประจําใจไว้ระงับความเคืองขุ่น วินิจฉัยความและทำการด้วยจิตอันสุขุมราบเรียบตามธรรม

อวิหิงสะ มือหิงสน่าร่มเย็น คือ ไม่หลงระเริงอำนาจ ไม่บีบบังคับกดขี่ มีความกรุณา ไม่หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชากรราษฎรผู้ใดด้วยอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง

ขันติ ข่านะเช็ญด้วยขันติ คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ อดทนต่อความเหนื่อยยากถึงจะลำบากกายเหนื่อยหน่ายเพียงไร ก็ไม่ท้อถอย ถึงจะถูกย่ำถูกยุด้วยถ้อยคำเสียดสีถากถางอย่างไรก็ไม่หมดกำลังใจ ไม่ยอมละทิ้งกิจกรณียที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม

อวิโรธนะ มิปฏิบัติคลาดจากธรรม คือ ประพฤติมิให้ผิดจากประกาศศาสนธรรม อันถือประโยชน์สุขความดีงามของรัฐและราษฎรเป็นที่ตั้ง อันใดประชากรราษฎรปรารถนาโดยชอบธรรม ก็ไม่ขัดขืน การใดจะเป็นหลักโดยชอบธรรมเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ก็ไม่ขัดขวาง วางองค์เป็นหลักหนักแน่นในธรรม คงที่ ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหว เพราะถ้อยคำตีร้าย ลากสักการะหรืออิฏฐารมณอนิฏฐารมณใด ๆ สติมั่นในธรรม ทั้งส่วนยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรมก็ดี นิติธรรมคือ

² พุ.ชา.อสีติ. อ. (บาลี) 8/179/261., (ไทย) 8/179/325.

ระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามก็ดี ไม่ประพฤติให้เคลื่อนคลาดวิบัติไป³

โดยความเป็นจริง คุณธรรมสำหรับผู้ปกครองนั้น มิได้มีเฉพาะทศพิธราชธรรมเพียงอย่างเดียว ขอกล่าวทศพิธราชธรรมเป็นส่วนเบื้องต้นตามที่ปรากฏในชาดกต่าง ๆ มีชวन्हังสชาดก มหาชนกชาดก และสุวรรณสามชาดก เป็นต้นก่อน

2) ทศพิธราชธรรมที่ปรากฏในชาดกต่าง ๆ

เรื่องชวन्हังสชาดก ปรากฏหลักทศพิธราชธรรม ในอรรถกถาชวन्हังสชาดกว่า พญาชวन्हังสโพธิสัตว์ได้แสดงธรรมถวายพระเจ้าพรหมทัตแห่งเมืองพาราณสีว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ผู้เป็นมิ่งขวัญแห่งแคว้น พระองค์อย่าทรงเสียพระทัยเลย เมื่อเราคงอยู่เป็นปกติ อันตรายแห่งชีวิตจักไม่มี อันเชื่อได้แน่นอนว่าเราทั้งสองคงต้องพบกันแน่ อีกนัยหนึ่ง พระองค์ทรงตั้งโอวาทที่หม่อมฉันถวายทั้งหมดนั้นไว้ในฐานะแห่งหม่อมฉัน มิได้ทรงประมาทในโลกสันนิวาสนั้นมีความเป็นอยู่ชั่วครู่เช่นนี้ ทรงกระทำบุญมิให้ท่านเป็นอาทิ มิได้ทรงละเมิดทศพิธราชธรรม ดำรงราชย์โดยธรรม”⁴

เรื่องมหาชนชาดก ปรากฏหลักทศพิธราชธรรม ว่าพระมหาชนก ได้ครองราชสมบัติและได้อภิเษกกับเจ้าหญิงสิวลี ครองเมืองมิลิลา และทรงโปรดให้เชิญพระมารดาและพราหมณ์ทศปาโมกษ์จากเมืองกาลจัมปาเกะ ทรงอุปถัมภ์บำรุงให้สุขสบายตลอดมา จากนั้นทรงสร้างโรงทานใหญ่ 6 ทิศในเมืองมิลิลา ทรงบริจาคมหาทานเป็นประจำ เมืองมิลิลาจึงมีแต่ความผาสุกสมบูรณ์ เพราะพระเจ้าแผ่นดินทรงอยู่ในทศพิธราชธรรม ดังปรากฏในอรรถกถาว่า “ตั้งแต่นั้นมา พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญทศพิธราชธรรม ครองราชสมบัติโดยธรรม”⁵

เรื่องสุวรรณสามชาดก ปรากฏหลักทศพิธราชธรรม ซึ่งเป็นถ้อยคำที่สุวรรณสามกุมารได้ถวายโอวาทแก่พระเจ้าปิลยักข์แล้ว จะเห็นว่า ทรงเน้นไปในด้านของการปฏิบัติตนต่อบุคคลและสรรพสัตว์มากกว่า ดังข้อความดังต่อไปนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ขอพระองค์ทรงประพฤติธรรมในพระชนกพระชนนี ในพระโอรสและพระมเหสี ในมิตรและอมาตย์ ในพาทนะและพลนิกาย ในชาวบ้านและชวานิมคม ในชาวแคว้นและชาวชนบท ในสมณะและพราหมณ์ ในฝูงมฤคและฝูงปักษีเถิด ครั้นพระองค์ทรงประพฤติธรรมนั้น ๆ ในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรค์ ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ขอพระองค์ทรงประพฤติธรรมเถิด ธรรมที่พระองค์ทรงประพฤติแล้ว ย่อมนำมาความสุขมาให้ ครั้นพระองค์ประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรค์ ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ขอพระองค์ทรงประพฤติธรรมเถิด พระอินทร์ เทพเจ้าพร้อมทั้งพระพรหมถึงทิพยสถานด้วยธรรมที่ประพฤติดีแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ขอพระองค์อย่าทรงประมาทธรรมเลย⁶

หลักทศพิธราชธรรมมีกล่าวไว้โดยพิสดาร ในมหาหังสชาดก⁷

³ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **ธรรมบุญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม**, พิมพ์ครั้งที่ 346, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2544), หน้า 17-18.

⁴ **ขุ.ชา.เตรสก.อ.** (ไทย) 6/39/168.

⁵ **ขุ.ชา.ม.อ.** (ไทย) 9/138/79.

⁶ **ขุ.ชา.** (บาลี) 28/411-420/164-165., (ไทย) 28/411-420/244-245.

⁷ **ขุ.ชา.อสีติ. อ.** (บาลี) 8/89-191/227-266., (ไทย) 8/89-191/280-331.

ทศพิธราชธรรมนี้ ไม่มีปรากฏเฉพาะแต่ในมหาหังสชาดกเท่านั้น แม้ในชาดกอื่นก็มีกล่าวเอาไว้ เพียงแต่มีได้จำแนกว่ามีหลักธรรมข้อใดบ้าง ตัวอย่าง เช่น ในเวสสันดรชาดก ได้กล่าวไว้ว่า “พระบิดา ชาวชนบทและชาวนิคม ได้พร้อมใจกันเนรเทศหม่อมฉันผู้ครองราชย์สมบัติโดยธรรมจากแว่นแคว้น”⁸

คำว่า “ธรรม” ในชาดกเหล่านี้ในอรรถกถาชาดกแต่ละเรื่องหมายถึงทศพิธราชธรรม ดังนั้น ทศพิธราชธรรมจึงเป็นหลักธรรมที่พระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองหรือผู้นำประเทศชาติต่างก็ยึดถือปฏิบัติมาตั้งแต่ก่อนสมัยพุทธกาล

3) ความสำคัญของทศพิธราชธรรมกับการปกครองประเทศชาติ

จากข้อมูลที่ได้รวบรวมเรื่องทศพิธราชธรรมในชาดกต่าง ๆ ทำให้เราเห็นความสำคัญของทศพิธราชธรรม สำหรับนักปกครองประเทศชาติ ผู้นำประเทศชาติ หากปกครองประชาชนโดยปราศจากหลักธรรมข้อนี้ ย่อมทำให้ประชาชนที่อยู่ใต้ปกครองพลอยเดือดร้อนไปด้วย และไม่เฉพาะประชาชนเท่านั้นเดือดร้อน แม้นักบวชในศาสนา สัตว์ต่าง ๆ ก็พลอยเดือดร้อนไปด้วย ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างในเรื่องสุวรรณสามชาดก กรณีพระเจ้าปิลักษณ์มิได้ทรงยึดมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรม ชอบฆ่าสัตว์อื่นเป็นอาจิน จนผลสุดท้ายได้ยิงสุวรรณสามกุมารผู้ไม่มีความผิดในพระองค์ ก็เพราะพระองค์มิได้ยึดมั่นอยู่ในหลักธรรมข้อนี้เอง และกรณีของพระเจ้าอังคิตที่ทรงเชื่อถือคำสอนของคณาชิวที่ว่านรกไม่มี โลกหน้าไม่มี บิถามารดาไม่มี บุญบาปไม่มี สัตว์จะตีจะฆ่าก็ดีเอง ชั่วเอง พระองค์ทรงละเว้นการปฏิบัติพระราชกรณียกิจแล้วหันมาเสวยสุราเมรัยและบริโภคมกคุณอย่างเดียว ยังดีที่ทรงมีพระธิดาคอยทูลตักเตือนโดยการช่วยเหลือของพรหมนารทะทำให้พระองค์ กลับมาทรงเป็นสัมมาทิฐิทรงปฏิบัติพระกรณียกิจ ทรงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมโดยไม่ประมาทอีกตามคำแนะนำของพรหมนารทะ

ผู้นำประเทศชาติถือว่าเป็นบุคคลที่สำคัญที่จะนำพาประเทศชาติให้เจริญหรือเสื่อมถอย เป็นผู้กำหนดชะตาของประเทศชาติบ้านเมือง เพราะถ้าผู้นำเป็นคนคดโกงประพฤติดีศีลธรรม ไม่ยำเกรงพระสงฆ์องค์เจ้า ประพฤติตนไปในทางเสื่อมเสีย ย่อมนำพาประชาชนที่ตนปกครองพลอยเดือดร้อนไปด้วย และอาจเป็นแบบอย่างที่ไม่ดี ทำให้ประชาชนยึดถือเป็นแบบอย่างไปด้วย ตรงกันข้าม หากผู้นำประเทศชาติเป็นผู้มีศีลธรรม มีความประพฤติสุจริตทั้งทางกายวาจาและใจ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ก็ย่อมเป็นตัวอย่างที่ดีสำหรับประชาชนจะถือเอาเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต ดังข้อความในราโชวาทชาดก ว่าเมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจำฝูงไปคดเคี้ยว โคทั้งฝูงก็ไปคดเคี้ยวตามกัน ในเมื่อโคจำฝูงไปคดเคี้ยว ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม ประชาชนชาวเมืองนั้นก็ประพฤติไม่เป็นธรรมตามไปด้วย หากผู้นำประเทศชาติไม่ตั้งอยู่ในธรรม ชาวเมืองนั้นก็อยู่เป็นทุกข์ เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจำฝูงไปตรง โคทั้งฝูงก็ไปตรงตามกันในเมื่อโคจำฝูงไปตรง ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติชอบธรรม ประชาชนชาวเมืองนั้นก็ประพฤติชอบธรรมตามไปด้วย หากผู้นำประเทศชาติตั้งอยู่ในธรรม ชาวเมืองก็อยู่เป็นสุข⁹

⁸ ขุ.ชา. (บาลี) 28/2400/381., (ไทย) 28/2400/554.

⁹ ขุ.ชา. (บาลี) 27/133-136/113-114., (ไทย) 27/133-136/184.

ดังนั้น ผู้นำจึงเป็นบุคคลสำคัญที่จะพาประเทศชาติบ้านเมืองให้เจริญหรือก้าวหน้า ผู้นำที่จะทำให้บ้านเมืองพบกับความสงบสุขร่มเย็นได้นั้น ที่สำคัญจะต้องมีคุณธรรมของผู้นำในการปกครอง ซึ่งผู้นำในการปกครองนี้ มีทั้งที่เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระมหากษัตริย์ตลอดจนผู้ปกครองทั่วไป จะต้องมีความดีคุณธรรมสำหรับนักปกครองอันได้แก่ “ทศพิธราชธรรม”

การใช้หลักธรรมข้อทศพิธราชธรรมปกครองบ้านเมือง จากข้อมูลที่ได้รับรวบรวมมาพบว่ามีปรากฏมาช้านาน ชาดกหลายเรื่องได้กล่าวถึงผู้นำที่ปกครองประเทศชาติให้ร่มเย็นเป็นสุขได้ก็เพราะยึดมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรม ส่วนประเทศชาติที่ขาดผู้นำที่ยึดมั่นในหลักธรรมข้อนี้ ก็จะประสบแต่ความทุกข์เดือดร้อนไม่เว้นแม้แต่พระศาสนา ดังที่พระธรรมไตรโลกนารถ ได้กราบทูลเอาไว้ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชไว้ว่า “ศาสนาในมัชฌิมประเทศอันตรธานไปด้วยพระมหากษัตริย์อันเสวยราชสมบัติในมัชฌิมประเทศนั้น มิได้ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม 10 ประการ จึงประจวบเหมาะทั้งปวงแตกฉานชานเข็นออกไปประชุมในปัจจุบันประเทศทั้ง 8 ทิศ”¹⁰ ดังนั้น ทศพิธราชธรรมจึงมีความจำเป็นและสำคัญอย่างมากของนักปกครองบ้านเมืองในแผ่นดินไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน กล่าวคือพระมหากษัตริย์ไทยทุก ๆ พระองค์ ตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ต่างก็ยึดมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรมควบคู่กันไปกับการบำเพ็ญบารมี ดังที่ปรากฏในประชุมพระราชาปฐกถาเป็นหลักฐานยืนยันเอาไว้ว่า “ทศพิธราชธรรมนั้น ได้นำมาปฏิบัติในราชธรรมของพระมหากษัตริย์สำหรับชาวไทยนี้ มีมานาน”¹¹ แม้ในรัชกาลที่ 9 พระองค์ก็ทรงปกครองแผ่นดินโดยชอบธรรมสมกับปณิธานที่ได้ตรัสไว้ในสมัยขึ้นครองราชย์ในปีพุทธศักราช 2489 และได้ยึดถือปฏิบัติสืบเรื่อยมาจนตลอดพระชนมชีพ

จากชาดกทั้งสี่เรื่องที่ได้อ่านมานี้ มีข้อความว่า พระเจ้าแผ่นดินทรงอยู่ในทศพิธราชธรรม มิได้ทรงละเมิดทศพิธราชธรรม และดำรงราชย์โดยธรรม ชี้ให้เห็นว่า หลักทศพิธราชธรรมได้ถูกนำมาใช้ในการปกครองบ้านเมือง โดยเฉพาะเมืองมิถิลาที่ปรากฏในชาดกเรื่องพระมหาชนกนั้น พระมหาชนกได้ทรงปกครองบ้านเมืองด้วยหลักทศพิธราชธรรม ในเรื่องชวนหังสชาดก ได้กล่าวถึงหลักทศพิธราชธรรม โดยพญาชวนหังสโพธิสัตว์ ได้กล่าวแสดงธรรมต่อพระเจ้าพรหมทัตแห่งเมืองพาราณสี ให้ใช้หลักทศพิธราชธรรมในการปกครอง มีการทำบุญด้วยการให้ทาน เป็นอาทิ ในเรื่องสุวรรณสามชาดก ปรากฏทศพิธราชธรรมซึ่งเป็นถ้อยคำที่สุวรรณสามกุมารได้ถวายโอวาทแก่พระเจ้าปิลยักษแล้ว จะเห็นว่าทรงเน้นไปในด้านของการปฏิบัติตนต่อบุคคลและสรรพสัตว์มากกว่าโดยการประพฤติตามหลักธรรม รวมถึงในเวสสันดรชาดกที่ทรงปกครองให้ประชาชนมีความสุขในเมืองของพระองค์และต่างเมืองด้วย แสดงให้เห็นถึงการปกครองที่ได้ใช้หลักทศพิธราชธรรมของผู้ปกครองที่มีต่อผู้ใต้ปกครองทำให้บ้านเมืองสงบสุข

สรุปได้ว่า ทศพิธราชธรรม เป็นหลักธรรมสำหรับผู้ปกครองทุกคนควรมีเพื่อความผาสุกของประเทศชาติบ้านเมือง ทศพิธราชธรรมที่ปรากฏในชาดกต่าง ๆ ส่วนมากเน้นไปที่ตัวบุคคลและสรรพสัตว์มากกว่าหลักธรรม สำหรับรายละเอียดนั้นปรากฏอยู่ในมหาหังสชาดก ทศพิธราชธรรมนับว่ามีความสำคัญต่อผู้นำประเทศตั้งแต่อดีตจนทุกวันนี้ พระมหากษัตริย์ไทยทุก ๆ พระองค์ได้ยึดถือ

¹⁰ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), **ทศบารมี ทศพิธราชธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดชวนพิมพ์, 2532), หน้า 91.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 92.

ปฏิบัติกันมาช้านานตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ แม้กษัตริย์ในสมัยปัจจุบันพระองค์ก็ทรงยึดมั่นอยู่ในหลักธรรมข้อนี้

5.1.2 อริยทรัพย์ 7 (ศีล, หิริโอตตปปะ) : คุณสมบัติของสัตบุรุษ

ในประเทศไทย นอกจากจะมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงปกครองประเทศด้วยทศพิธราชธรรมแล้ว ผู้ปกครอง ข้าราชการ ประชาชนยังจำเป็นต้องมีหลักธรรมประการอื่น ๆ ประกอบด้วย เช่น ศีล 5 การเสียสละและหิริโอตตปปะ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่อยู่ในหลักอริยทรัพย์ 7 ปรากฏอยู่ในชาดกที่ได้ศึกษามาในบทที่ 2 และ 3 แล้ว จึงขออธิบายโดยสังเขป ดังนี้

ศีล

เรื่องกุลาวกชาดก ปรากฏเรื่องของศีล 5 ที่พระอินทร์ได้แปลงกายลงมาสอนนางสุชาดา ที่มาบังเกิดเป็นนกกระยางเพราะไม่ได้ทำกุศลกรรมใดไว้ พระอินทร์จึงให้นางรักษาศีล 5 เมื่อไปเกิดใหม่เป็นธิดาช่างหม้ออีก พระอินทร์ก็มาทดสอบดูว่านางยังรักษาศีล 5 อยู่หรือไม่ ที่สุดเมื่อนางไปเกิดเป็นธิดาอสูร ด้วยอาณิสสของศีล 5 ที่นางรักษาทำให้มีรูปโฉมงามยิ่งนัก พระอินทร์จึงเสด็จมารับนางไปสู่เทวโลกพร้อมทั้งให้เป็นใหญ่กว่าใครทั้งหลาย

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน) ได้ตรัสถึงศีล 5 ในพระราชนิพนธ์เรื่องทศบารมี ทศพิธราชธรรม ว่าศีล 5 เป็นกฎหมายในทางปกครอง ตรัสอีกว่า

“เจตนาที่จะรักษากาย วาจา ใจให้เป็นปกติ เว้นจากการประพฤติทุจริตชื่อว่าศีล ศีลในทางปกครองคือการประพฤติตามกฎหมาย จารีตประเพณีอันดีงาม ในทางพระพุทธศาสนาอย่างต่ำคือ ศีล 5 ประชาชนทั่วไปสามารถสมาทานรักษาได้ ศีล 5 ประการนี้มีมาก่อนพุทธกาล พระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นราชาแห่งแผ่นดิน ได้ทรงสมาทานรักษา และทรงประกาศแนะนำให้ราษฎรและจักรพรรดิมีคุณสมบัตินรักษาศีล 5 ศีล 5 นี้จึงเป็นกฎหมายในทางปกครองของพระเจ้าจักรพรรดิถึงแม้ว่าบัดนี้จะมีกฎหมายอยู่มากมายก็ยังคงอาศัยศีล 5 อุปการะ ราษฎรจึงจะอยู่อย่างสงบสุข ถ้าพระมหากษัตริย์ทรงประพฤติดำรงอยู่ในศีล 5 ต่อประชาชน ทำให้ประชาชนมีความสบายใจ ไม่ต้องเกรงกลัวว่าจะได้รับราชภัยจากพระมหากษัตริย์ ซึ่งทรงมีพระมหากรุณา พระบรมราชูปถัมภ์ พระบรมราชานุเคราะห์ จึงจัดศีลว่าเป็นมหาทานด้วย เมื่อพระมหากษัตริย์มีราชธรรม เสด็จพระราชดำเนินไปที่ใด ประชาชนก็ขึ้นบานรับเสด็จไม่ต้องหลบหนีซ่อนเร้น ทำมาหากินก็สะดวก เกิดโภคผลต่าง ๆ ผ่อนคลายความทุกข์ยากเดือดร้อนของประชาชน ศีลเป็นหลักธรรมใหญ่สำหรับทุกฝ่าย ทุกคนควรยึดถือปฏิบัติ ทั้งฝ่ายที่เป็นผู้ปกครองและฝ่ายผู้ใต้ปกครอง ผู้ปกครองทุกระดับชั้นที่ไม่ตั้งอยู่ในศีลยอมประพฤติทุจริต ทำให้ประชาชนผู้ใต้ปกครองเดือดร้อนด้วยอธรรม ผู้ปกครองที่ปราศจากเมตตา กรุณา ปราศจากศีล ทำตนเป็นคนชั่วเป็นผู้ร้าย ก่อความเดือดร้อนต่าง ๆ ศีลจึงจำเป็นสำหรับทุกฝ่าย ถ้าทุกฝ่ายตั้งมั่นอยู่ในศีล บ้านเมืองก็สงบสุข ปราศจากโจรผู้ร้ายและทุจริตทั้งปวง”¹²

ศีลมีมาก่อนพุทธกาล โดยที่นักปฏิบัติธรรม นักบวช ในสมัยก่อนพุทธกาล รักษาศีลอยู่เป็นนิตย ดังปรากฏในสรณังคชาดกที่พระอินทร์ถามสรณังคดาบสโพธิสัตว์ว่า บัณฑิตเรียกคนเช่นไรว่ามีศีล มีคำตอบว่า “บุคคลใดในโลกนี้ สรรวมกาย วาจา ใจ ไม่ทำบาปกรรมอะไร ไม่พูดเหลวไหลเพราะ

¹² สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), **ทศบารมีทศพิธราชธรรม**, หน้า 108.

เหตุแห่งตน บัณฑิตเรียกคนเช่นนั้นว่า ผู้มีศีล”¹³ ฉะนั้น จึงเป็นการชี้ให้เห็นว่าศีลมีมาก่อนสมัยพุทธกาล

ทางด้านกรเมืองการปกครอง นักการเมืองที่ทำหน้าที่แทนประชาชนในรัฐสภาต้องมีศีลธรรม โดยยึดหลักศีล 5 เป็นสำคัญ หากทุกคนได้ใช้ศีล 5 ในการดำเนินชีวิต คุณก็ไม่ต้องขยายตำราจกก็ไม่มิงานให้ทำ ศีลนั้นเป็นเรื่องสำคัญ แต่นักการเมืองมักจะมีศีลไม่ครบ โดยเฉพาะศีลข้อ 4 มีความจำเป็น บางที่ต้องใช้เทคนิคการพูด หลีกเลียงไม่ให้เกิดความขัดแย้ง จึงจะทำให้เกิดความสงบสุขในประเทศได้ ดังจะเห็นได้ว่าศีล 5 สามารถใช้เป็นกฎหมายในทางการปกครองประเทศได้ ถ้าหากว่าทุกคนทั้งผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครองประพฤติปฏิบัติตามศีล 5 บ้านเมือง สังคม ประเทศชาติก็จะสงบสุข สามารถสร้างสรรค์ความเจริญรุ่งเรืองให้แก่ประเทศชาติได้ดังในเรื่องเนมิราชาดกว่า เมื่อพระเจ้าเนมิราชาครองราชสมบัติ โปรดให้สร้างโรงพยาบาลริมประตูเมือง 4 แห่ง โรงทานกลางเมือง 1 แห่ง ทรงบริจาคทานแก่ประชาชนอยู่เป็นนิตย์ ทรงรักษาศีล และสั่งสอนประชาชนของพระองค์ให้ตั้งมั่นอยู่ในศีลในธรรม ดังนั้น จึงปรากฏว่าประชาชนทั้งหลายล้วนแต่เป็นผู้มีศีลมีสัจย์ ไม่มีการเบียดเบียนทำบาปหยาบช้า บ้านเมืองก็ร่มเย็นเป็นสุข

ศีล 5 ยังมีองค์ประกอบของมรรค 8 ดังที่พระวัลโปละราหุลได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่องพระพุทเจ้าทรงสอนอะไรว่า

ศีลมีองค์ประกอบของอริยอัฏฐังคิกมรรคอยู่ 3 ข้อ คือ สัมมาวาจา การเจรจาชอบ ไม่พูดปด ไม่พูดส่อเสียด คำหยาบ คำด่าทอ เสียดสี เพื่อเจ้า ไร้สาระ ใ้หงดวาทที่ผิดและเป็นโทษ ควรพูดแต่คำสัจย์ มีเมตรี เป็นประโยชน์ สุภาพ ไพเราะ พูดให้ถูกกาลเทศะ สัมมาภังคิมันตะ การงานชอบ ส่งเสริมความประพฤติที่มีศีลธรรม มีสันติ งดเว้นจากการทำลายชีวิต การลักทรัพย์ การกระทำที่ไม่ชื่อสัจย์สุจริตจากการประพฤติผิดในกาม รู้จักการช่วยเหลือผู้อื่น และสัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ งดเว้นจากการเลี้ยงชีวิตด้วยอาชีพที่นำความเดือดร้อนมาให้แก่ผู้อื่น ความประพฤติทางด้านศีลธรรมนี้ถือได้ว่าเป็นรากฐานสำคัญต่อการบรรลุธรรมที่สูงยิ่งขึ้นไป¹⁴

สถานการณ์ในปัจจุบันของประเทศไทย ปรากฏความขัดแย้งทางความคิดจนนำไปสู่การรวมกลุ่มชุมนุมประท้วง แบ่งฝ่ายกันระหว่างประชาชนด้วยกันเอง แบ่งฝ่ายกันระหว่างประชาชนกับรัฐบาล มีการทะเลาะวิวาท ด่าทอเสียดสีกัน ขาดความสามัคคีของคนในประเทศ บางครั้งถึงขั้นมีการปะทะกันจนบาดเจ็บล้มตาย ทำให้การปกครองประเทศไม่เป็นไปอย่างราบรื่น เกิดความชะงักงันทางการพัฒนาประเทศชาติในด้านต่าง ๆ ติดตามมา เช่น สังคม เศรษฐกิจ เป็นต้น ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศที่ไม่มีส่วนในความขัดแย้งนี้ก็พลอยได้รับผลกระทบไปด้วย ได้รับความเดือดร้อนทุกข์ยาก จากการทะเลาะวิวาทแตกความสามัคคีของคนส่วนนี้ ซึ่งนิสิตจะพบว่าในเรื่องที่พบบุพฆาตก ที่ปรากฏการทะเลาะวิวาทของนาค 2 ตัวที่ช่วยกันหาปลามาได้แต่ตกลงแบ่งกันไม่ได้ ต้องให้สุนัขจึงจอกช่วยตัดสินให้ สุนัขจึงจอกจึงให้นากทั้งสองได้ท่อนหัวและท่อนหางซึ่งมีเนื้อไม่มามากไป ส่วนตัวเองในฐานะผู้ตัดสินเอาท่อนกลางซึ่งมีเนื้อมากไป นากทั้งสองได้สูญเสียผลประโยชน์ที่สำคัญของตนไป

¹³ ขุ.ชา. (บาลี) 27/76/436., (ไทย) 27/76/607.

¹⁴ พระวัลโปละ ราหุล, พระพุทเจ้าทรงสอนอะไร, แปลและเรียบเรียงโดย รศ.ชูศักดิ์ ทิพยเกษตร และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ 7, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551), หน้า 86-88.

นอกจากนี้ ยังปรากฏเรื่องการทะเลาะวิวาทจนถึงขั้นผูกโกรธ อาฆาตหมายเอาชีวิตกัน ดังเช่นในเรื่องอุลุกชาต ปรากฏการทะเลาะวิวาทของกาและนกเค้า และเรื่องลฎุกิกชาต ที่นางนกลั้พยาบาลช่างเกรเชือกหนึ่ง จึงได้ไปขอความร่วมมือจากสัตว์เล็ก ๆ อีก 3 ตัว คือ กา แมลงวันและ กบ ด้วยความสามัคคีของสัตว์เล็ก ๆ เหล่านี้สามารถกำจัดช้างซึ่งตัวใหญ่กว่าตนมีพลังมากกว่า จนสิ้นชีวิตได้

ความเสียสละ

เช่นเดียวกับประเทศไทยในขณะนี้ ที่คนในประเทศมักแต่ทะเลาะวิวาทขัดแย้งทางความคิด ไม่สามารถยอมรับทัศนคติของผู้อื่นได้ และคนในประเทศขาดหลักธรรมที่สำคัญอีกประการ คือความเสียสละ ซึ่งเป็นคุณธรรมที่ควรมีในสังคมคนไทยเป็นอย่างมากโดยเฉพาะผู้นำ ดังที่ปรากฏในเรื่องกุลาวกชาต ซึ่งว่าด้วยการเสียสละของพระอินทร์โพธิสัตว์ที่ยอมสละชีวิตของตนให้พวกอสูร เมื่อรบแพ้แล้วได้หนีไปด้วยเวชยันตราจรแล่นเข้าไปทำลายป่าไม้จ้าว ทำให้พวกลูกนกครุฑพลัดตกลงมา จึงตรัสสั่งให้มาตลีเทพสารถีห็นรถกลับเพราะกลัวลูกนกจะตาย เพื่อรักษาชีวิตลูกนกครุฑ แต่ตนจะสละชีวิตให้แก่พวกอสูร เมื่อมาตลีสารถีกลับรถ ฝ่ายพวกอสูรคิดว่า มีพระอินทร์จากจักรวาลอื่นมาช่วย จึงหนีกลับไปยังภพอสูร พระอินทร์จึงเสด็จกลับเข้าเทพนครได้โดยปลอดภัย เรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงความเสียสละของผู้นำแม้กระทั่งชีวิตของตนเพื่อรักษาศีล 5 ข้อที่ 1 คือเว้นจากการฆ่าแม้สิ่งมีชีวิตเล็ก ๆ และผลจากการประพฤติตั้งอยู่ในธรรมคือ ความเสียสละและศีล 5 ทำให้พระอินทร์กลับกลายเป็นผู้ชนะในที่สุด สมดังคำว่า ธรรมย่อมชนะอธรรม และ ธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม¹⁵

จากตัวอย่างเหตุการณ์ในชาตที่ได้ยกมาเล่านี้ แสดงให้เห็นว่า การทะเลาะวิวาทกันมีแต่การนำความเสื่อม ความเสียหายมาให้แก่ตนและผู้อื่น ดังที่ปรากฏในชาตเรื่องทัพภูปุผชาต ผลของความขัดแย้งแบ่งผลประโยชน์กันเองไม่ได้ ทะเลาะวิวาทกัน จนในที่สุดคนกลางคือ สุนัขจึงจอกได้ฉวยโอกาสฉกเอาผลประโยชน์ที่ควรได้ของตนไปเสีย นากสองตัวต้องพบกับความเสียใจ ได้คำตอบสุดท้ายว่าถ้าไม่ทะเลาะกันพวกตนคงมีอาหารกินไปอีกหลายวัน ในสังคมมนุษย์ก็เช่นเดียวกัน บางครั้งพี่น้องกันก็ทะเลาะวิวาทแย่งมรดกกันจนต้องให้ศาลช่วยตัดสินให้ โดยที่กลัวว่าจะเสียเปรียบ ซึ่งกันและกัน เมื่อให้ศาลตัดสินให้ส่วนหนึ่งของมรดกนั้นก็ต้องจ่ายเป็นค่าสินไหม ค่าศาล ททรัพย์พลอยถูกหักออกไปอีกด้วยต้องเสียค่าใช้จ่าย

นอกจากนั้น การทะเลาะวิวาทขัดแย้งกัน ยังนำไปสู่ความอาฆาตพยาบาทผูกแวกันอย่างไม่จบสิ้นดังเช่นในเรื่องอุลุกชาต ซึ่งกากับนกเค้าได้ผูกแวกันพบกันเมื่อใดก็จะตรงเข้าทำร้ายจิกตีกันให้ตายกันไปข้างหนึ่ง เรียกได้ว่าพบกับความสูญเสียถึงขั้นชีวิตจากการทะเลาะวิวาทกันและยังปรากฏการพยาบาทผูกแวกของนางนกลั้ ที่มีต่อช่างเชือกหนึ่งในเรื่องลฎุกิกชาต

หากคนในประเทศยังมีการทะเลาะวิวาทกันอีก นั้นไม่เป็นผลดีเลย ประเทศชาติต้องพบกับความสูญเสีย ไม่มีความเจริญก้าวหน้า ประชาชนก็อยู่กันอย่างไม่สงบสุข

กรณีศึกษาในเรื่องกุลาวกชาต ที่พระอินทร์ยอมเสียสละแม้ชีวิตของตนเพื่อรักษาศีลโดยการไม่เบียดเบียนผู้อื่น พบหลักธรรมของพระอินทร์ที่สำคัญ 2 ประการคือ ความเสียสละและการรักษาศีล เป็นคุณธรรมที่สำคัญที่บุคคลที่เป็นผู้นำควรมี จึงทำให้เหตุการณ์จบลงด้วยดีในที่สุด เพราะ

¹⁵ ปรากฏในธัมมิกเถรคาถา ขุ.เถร. (ไทย) 26/303/389.

ธรรมย่อมคุ้มครองผู้ประพฤติธรรม ถ้าทั้งผู้นำหรือผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครองในประเทศรู้จักเสียสละ ยอมเสียผลประโยชน์หรือความสุขส่วนตัวไปบ้าง เพื่อเห็นแก่ประโยชน์สุขของคนส่วนใหญ่ ทั้งทุกคนมีความมั่นคงในการรักษาศีล โดยเฉพาะศีล 5 ทุกข้อ ไม่ทำร้ายทำลายร่างกายและชีวิตของผู้อื่น ไม่ทำลายทรัพย์สินของใคร ไม่ทำลายของรักของใคร ไม่ด่าทอเสียดสีกันให้ว่าจาท่าลายผู้อื่น ไม่พูดคำหยาบโกหกหลอกลวงใคร หรือทำให้ใครผิดใจกัน เข้าใจอะไร ๆ ผิด ๆ บิดเบือนความจริง เอาดีใส่ตัว เอาชั่วใส่ผู้อื่น การผิดศีลข้อที่ 4 นี้พบได้บ่อยในเหตุการณ์ทะเลาะวิวาทกัน และสุดท้ายไม่ควรใช้ชีวิตอย่างประมาทขาดสติ เสพของมีนเมา แม้กระทั่งการเสพข้อมูลที่ผิด ๆ บิดเบือนความจริง ใส่ความผู้อื่น

หิริโอตตปปะ

นอกจากนี้ ถ้าผู้นำหรือผู้ปกครองมีหิริโอตตปปะ ความละอายและเกรงกลัวต่อบาปเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตแล้ว จะไม่กล้าทำผิดกฎหมาย กฎศีลธรรม เพราะโลกบาลธรรมเป็นธรรมที่คุ้มครองโลก และช่วยโลกให้อยู่อย่างสันติสุขเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่เดือดร้อน วุ่นวาย เทวธรรมเป็นธรรมของเทวดา ที่ทุกคนสามารถเป็นเทวดาได้ เทวธรรมได้แก่ หิริและโอตตปปะเป็นธรรมที่ช่วยเสริมเบญจศีลให้คนสามารถรักษาศีลได้อย่างมั่นคง ตามที่ปรากฏหลักธรรมหิริโอตตปปะในเรื่องเทวธัมมชาดก เมื่อผีเสื้อน้ำได้ถามถึงปัญหาเทวธรรมต่อพระมหิสสาสกุมาโร จึงตรัสตอบว่า เทวธรรมคือหิริและโอตตปปะ แล้วสอนผีเสื้อน้ำให้ละบาปสร้างกุศล เลิกการเบียดเบียนชีวิตผู้อื่นนั่นคือการให้รักษาศีล 5 นั้นเอง ทุกคนจึงได้กลับเมืองโดยความปลอดภัย เช่นเดียวกัน ทุกคนทั้งฝ่ายผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครองมีความละอายและเกรงกลัวต่อบาป ก็จะสามารถลดการโกงกินคอร์รัปชั่น ประพฤติมิชอบ ประเทศชาติก็จะพัฒนาเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป

5.1.3 กตัญญูกตเวทิตะ : คุณธรรมของคนดี

คนดีมีศีลธรรม¹⁶ คือ สัตบุรุษ หมายถึง คนสงบ คนดีมีศีลธรรมนี้เกิดมาจากการมีความกตัญญูกตเวทิตะเป็นพื้นฐานทางด้านความประพฤติ¹⁷ สิ้นคำดีเพราะมีเยื่อหุ้มบอ กคนดีก็มีความกตัญญูกตเวทิตะเป็นเครื่องหมาย เพราะคนประเภทนี้อยู่ที่ใด ก็จะสำนึกในบุญคุณในที่นั้นและผลของความดีคือเป็นที่รักของคนทั่วไปเหมือนสิ้นคำดีติดตลาด อยู่กับท่าน ๆ ก็รักแม้จากไปท่านก็คิดถึง ในทัศนะของพระพุทธศาสนาถือว่าคนประเภทนี้หาได้ยากดังพระพุทธพจน์ว่า บุคคลหาได้ยาก 2 จำพวกคือ บุพพการีบุคคล บุคคลผู้ทำอุปการะก่อน กตัญญูกตเวทิตะที่บุคคลผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วและตอบแทน¹⁸ เพราะน้อยคนนักที่จะหวนระลึกถึงอุปการะคุณของผู้ที่ทำให้แก่ตน เพราะคนส่วนมากยังถูกอวิชชาครอบงำจิตใจอยู่¹⁹ จากข้อมูลในเรื่องสุวรรณสามชาดก เกี่ยวกับความกตัญญูกตเวทิตะ ขอวิเคราะห้กตัญญูกตเวทิตะ ดังนี้

¹⁶ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 25, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, 2556), หน้า 322.

¹⁷ อัง.ทุก. (บาลี) 20/33/60-61. (ไทย) 20/33/77.

¹⁸ อัง.ทุก. (บาลี) 20/120/83., (ไทย), 20/120/114.

¹⁹ พันเอก ปิ่น มุฑกันต์, แนวสอนธรรมะ ตามหลักสูตรนักธรรมตรี, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2539), หน้า 181.

1) ความหมายของคำว่า กตัญญูกตเวทิตี

คัมภีร์อรรถกถาโมรปุณณิ ได้แสดงถึงความหมายของคำว่า กตัญญูกตเวทิตีไว้ว่า กตัญญูกตเวทิตี “อิมินา มยหิ กตนะ” ตี เตน กตํ กมมํ ญตวา วิทิตํ ปากัญญํ กตวา ปฏิกรณกบุคคลโล คำว่า กตัญญูกตเวทิตี หมายถึง บุคคลผู้รู้กรรมที่เขาทำแล้วว่า “ผู้นี้ทำคุณแก่เรา” แล้วทำการตอบแทนให้ผู้อื่นรู้ คือให้ปรากฏ²⁰

คัมภีร์อรรถกถาวิสุทธชนวิลาสินี ได้แสดงถึงความหมายของความกตัญญูกตเวทิตีไว้ว่า กตัญญูกตเวทิตี อญญเอหิ กตคณํ ชานาตีติ กตัญญู เอกทิวสมปิ ฆตตทานาทีนา กตูปการสสุ รัชชมปิ ทาตุสมตถตตา กตัญญู. กตเวทิตี กตํ วินทติ อนุภวติ สมปฏิจฉตีติ กตเวทิตี. คำว่า กตัญญู ความว่า ที่ชื่อว่า กตัญญู เพราะสามารถจะให้แม่ราชสมบัติแก่ผู้ทำอุปการคุณด้วยการให้ภัตตรเป็นต้นแต่ตลอดวันหนึ่ง คำว่า กตเวทิตี ความว่า ที่ชื่อว่า กตเวทิตี เพราะยอมประสพ คือยอมแสวง ได้แก่ยอมรับซึ่งอุปการคุณที่คนอื่นกระทำแล้ว²¹

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของกตัญญูกตเวทิตีไว้ว่า รู้อุปการะที่ท่านทำให้, (ผู้) รู้คุณท่าน เป็นคำคู่กันกับ กตเวทิตี และได้ให้ความหมายของคำว่า กตเวทิตีว่า (ผู้) สนองคุณท่าน เป็นคำคู่กันกับกตัญญูกตเวทิตี²²

ดังนั้น ความหมายของกตัญญูกตเวทิตี คือความรู้และยอมรับรู้ในบุญคุณของผู้อื่นที่มีอยู่เหนือตนแล้วพยายามทำตอบแทนบุญคุณนั้น ๆ เป็นความรู้บุญคุณท่านแล้วคำตอบแทนปรากฏเป็นธรรมประคองโลกให้เป็นอยู่ได้และอยู่ได้ด้วยความสะดวก

เรื่องราวเกี่ยวกับการบำรุงบิดามารดาที่ปรากฏในสุพรรณสามชาดก ทำให้เราทราบถึงปัญหาที่เกิดขึ้น คือ

ปัญหาเกี่ยวกับครอบครัว ครอบครัวถือว่าเป็นสถาบันแรกของสังคมครอบครัวที่สมบูรณ์นั้นต้องประกอบด้วยบิดามารดาและบุตร หากครอบครัวใดขาดผู้ใดคนหนึ่งชื่อว่าเป็นครอบครัวที่ไม่สมบูรณ์แบบ ว่าเฉพาะครอบครัวที่มีบุตรคนเดียว ย่อมเป็นที่รักใคร่ของบิดามารดาปานแก้วตาและดวงใจ ไม่อยากให้ลำบากเลี้ยงดูเป็นอย่างดีดูจใสในหิน แต่บางครั้งเลี้ยงแล้วก็ไม่ได้ดีอย่างที่เลี้ยงก็มีครอบครัวของสุพรรณสามกุมารนี้มีบุตรคนเดียว หวังพึ่งพยายามีกิจเกิดขึ้นเป็นต้น ดังคำกลอนที่ว่า

ยามมีกิจ หวังให้เจ้า เฝ้ารับใช้

ยามป่วยไข้ หวังให้เจ้า เฝ้ารักษา

ยามถึงคราว ล่วงลับ ดับชีวา

หวังให้เจ้า ช่วยปิดตา เมื่อสิ้นใจ²³

พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงจุดมุ่งหมายของการมีบุตรไว้ในปุตตสูตรว่ามีอยู่ 5 อย่าง ดังนี้ บิดามารดาผู้ฉลาด เล็งเห็นฐานะ 5 ประการ จึงปรารถนาบุตร ด้วยหวังว่า

²⁰ อัง.ติก.อ. (บาลี) 2/115/261., (ไทย) 2/115/353.

²¹ ขุ.อป.อ. (บาลี) 2/166/328., (ไทย) 2/166/403.

²² ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุคส์พับลิเคชั่น, 2546), หน้า 5.

²³ พระพิจิตรธรรมพาที (ชัยวัฒน์ ธรรมวฑฒโน), กวีพจน์ธรรม, (กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียง, 2539), หน้า 80.

- 1) บุตรที่เราเลี้ยงมาแล้ว จักเลี้ยงเรา
- 2) บุตรจักช่วยทำกิจของเรา
- 3) วงศ์ตระกูลจักดำรงอยู่ได้นาน
- 4) บุตรจักปฏิบัติตนให้สมควรรับทรัพย์มรดกไว้
- 5) เมื่อเราทั้งสองตายไปแล้ว บุตรจักทำบุญอุทิศให้²⁴

ดังนั้น ในวันที่บุตรถูกยิงด้วยลูกศรอาบยาพิษจึงเศร้าโศกเสียใจอย่างมากทำทุกวิถีทางเพื่อจะให้บุตรฟื้นคืน

ตัวอย่างภิกษุผู้แสดงความกตัญญูตเวทิต

การศึกษาตัวอย่างภิกษุผู้แสดงความกตัญญูตเวทิตต่อผู้มีพระคุณนี้ เพื่อจะได้ทราบถึงวิธีการแสดงความกตัญญูตเวทิตของภิกษุต่อบิดามารดาว่าเป็นอย่างไร มีมาในสมัยครั้งพุทธกาล คือ

ในสมัยพุทธกาล : พระสารีบุตร พระสารีบุตรได้ชื่อว่าเป็นพระยอดกตัญญู ในสมัยครั้งพุทธกาล เป็นที่ทราบกันดีในสมัยนั้น แม้ในปัจจุบัน หากเราศึกษาชีวประวัติท่านก็คงทราบกันดีว่า ท่านมีความกตัญญูต่อเพื่อน พระอาจารย์ โยมที่เคยถวายอาหาร และมารดา ดังนี้

พระสารีบุตรเดิมชื่อ อุติสสะ ในสมัยที่ยังเป็นหนุ่มได้พาเพื่อนชื่อว่าโกลิตะออกเที่ยวงานมหรสพด้วยกัน เกิดความเบื่อหน่ายจากการเที่ยวดูการละเล่นจึงได้ตัดสินใจพากันแสวงหาโมกขธรรม ด้วยการสัญญากันว่า หากใครได้ค้นพบก่อน ขอให้บอกเพื่อนที่ยังไม่พบ อุติสสะได้พบพระอัสสชิ ขณะกำลังเข้าไปบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์จึงได้ติดตามไป และได้ฟังธรรมจนบรรลุพระโสดาบัน พร้อมทั้งถามหาพระพุทธรูปเจ้าว่าประทับอยู่ที่ใด แม้รู้ว่าประทับอยู่ที่วัดเวฬุวันก็ไม่ตัดสินใจไปทันที หวนคิดถึงคำมั่นสัญญาที่ให้ไว้กับเพื่อน จึงได้กลับมาบอกเพื่อนและพาเพื่อนพร้อมด้วยบริวารอีก 250 คน ไปที่วัดเวฬุวันเมืองราชคฤห์ในแคว้นมคธ เพื่อทูลขอบรรพชาอุปสมบท²⁵

เมื่อพระสารีบุตรอุปสมบทแล้ว ปรากฏว่าท่านเป็นผู้มีความกตัญญูตเวทิตต่อพระอาจารย์อัสสชิ ถ้าทราบข่าวว่าท่านอยู่ประจำที่ใด ในเวลาจะนอนก็หันหน้าไปทางทิศนั้นแล้วยกมือไหว้ ทำให้เพื่อนภิกษุทั้งหลายเห็นข้อวัตรปฏิบัติของท่านพากันเข้าใจผิดคิดว่า ท่านเป็นมิชฌาภิภูมิมัวไหว้ทิศต่างๆ อยู่ ทำให้พระพุทธรูปองค์ศรีเรียกมาถามและได้ทราบข่าวว่าท่านไหว้พระอาจารย์อัสสชิ เมื่อรู้ว่าท่านอยู่ประจำที่นั้น ๆ มิได้ไหว้ทิศดังที่เพื่อนภิกษุพากันเข้าใจกัน²⁶ นอกจากนี้ ท่านยังได้ตอบแทนบุญคุณมารดาพรหมณ์ที่เคยถวายภิกษาทัพพีหนึ่ง โดยการเป็นอุปัชฌาย์อุปสมบทให้²⁷ และก่อนที่ท่านจะมรณภาพนั้น ก็ยังคิดถึงมารดาผู้ให้กำเนิดที่ยังเป็นมิชฌาภิภูมิมัวอยู่ จึงได้ออกเดินทางไปโปรดมารดาที่

²⁴ อ.ป.ถก. (บาลี) 22/39/38., (ไทย) 22/39/60.

²⁵ มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธัมมปัทฏฐกาแปล ภาค 1, , พิมพ์ครั้งที่ 14, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2534), หน้า 119-127.

²⁶ มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธัมมปัทฏฐกาแปล ภาค 8, พิมพ์ครั้งที่ 13, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537), หน้า 171 - 172.

²⁷ มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธัมมปัทฏฐกาแปล ภาค 4, พิมพ์ครั้งที่ 14, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2534), หน้า 1 - 2.

บ้านเกิดจนมารดาได้บรรลู่โสดาบันเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา²⁸แล้วท่านก็นิพพานในห้องที่ท่านเกิดนั้น

กตัญญูกตเวทิตะของสุวรรณสามกุมาร

สุวรรณสามกุมาร ได้ชื่อว่าเป็นเด็กที่มีความกตัญญูกตเวทิตะต่อบิดามารดาอย่างยิ่งเป็นเด็กตัวอย่างที่คนในปัจจุบันควรถือเอาเป็นเยี่ยงอย่าง แต่ก็ยังมีคนอีกจำนวนมากโดยเฉพาะบิดามารดาที่ถูกบุตรหลานทอดทิ้งไม่เหลียวแล มีเกลื่อนอยู่ในสังคมไทยปัจจุบัน หากเราได้ศึกษาความกตัญญูกตเวทิตะของสุวรรณสามกุมารแล้ว จะทำให้มองเห็นคุณค่าของความกตัญญูกตเวทิตะที่มีคุณค่ามากยิ่งขึ้น ดังนั้น เป็นเรื่องสมควรอย่างยิ่งที่จะศึกษาวิเคราะห์ความกตัญญูกตเวทิตะของสุวรรณสามกุมาร

สุวรรณสามกุมาร ได้ถือกำเนิดเกิดขึ้นมาด้วยคำแนะนำของพระอินทร์เพราะเล็งเห็นว่า ในอนาคต บิดามารดาของสุวรรณสามกุมารนี้จะตาบอดมองไม่เห็นอะไร เมื่อมองไม่เห็นก็ย่อมลำบากต่อการดำรงชีวิตเป็นฤๅษีฤๅษีอยู่ในป่า ดังนั้น พระอินทร์จึงได้แนะนำให้ทุกฤๅษีใช้มือลูบคลำสะดือของปาริชาติฤๅษีณคราวมีประจำเดือน จึงได้ตั้งครุฑและคลอดสุวรรณสามกุมารในเวลาต่อมา

จากข้อมูลที่ได้กล่าวมาในบทที่ 3 ทำให้มองเห็นความสำคัญของบุตรที่มีต่อบิดามารดาเป็นอย่างยิ่งที่สำคัญคือการเลี้ยงดู ยิ่งในยามเจ็บไข้ได้ป่วยหรือในยามมีอายุมากขึ้น ๆ กำลังวังชาก็เริ่มถดถอยน้อยลงไป ย่อมจำเป็นต้องมีบุตรหรือธิดามาช่วยเหลือ ในปัจจุบันผู้หญิงที่อยู่เป็นโสดจนแก่เฒ่าคิดว่าอาจกลายเป็นภาระทางสังคมได้เหมือนกัน หากบุคคลนั้นไม่มีญาติพี่น้องคอยดูแล

สุวรรณสามกุมารได้ถือกำเนิดมาได้ 16 ปี ต้องประสบกับเคราะห์กรรมอย่างหนักที่เกิดขึ้นกับบิดามารดา ก็คือบิดามารดาถูกงูเห่าพันพิษเข้าตาจนตาบอดเป็นเหตุให้ทั้งสองคนถามว่าสุวรรณสามกุมารว่าเสียใจหรือไม่ เสียใจเหมือนกัน ถามว่าสุวรรณสามกุมารดีใจหรือไม่ ดีใจเหมือนกัน หมายความว่า ในขณะนั้น สุวรรณสามกุมารพอทราบข่าว บิดามารดาตนถูกงูเห่าพันพิษเข้าตาจนตาบอดก็ร้องไห้และดีใจไปพร้อมกัน ทำให้บิดามารดาเกิดความสงสัยจึงได้สอบถามถึงสาเหตุที่ร้องไห้และดีใจ ซึ่งสุวรรณสามกุมารก็ได้ตอบไปว่า “ข้าพเจ้าร้องไห้ด้วยเสียใจว่า ตาของท่านทั้งสองพินาศไปในกาลเมื่อข้าพเจ้ายังเด็กอยู่ ก็แต่ข้าพเจ้าหัวเราะด้วยความดีใจว่า ข้าพเจ้าจักได้บำรุงปฏิบัติท่านทั้งสองในบัดนี้ ขอท่านทั้งสองอย่านึกอะไรเลยข้าพเจ้าจักปฏิบัติให้ผาสุก”²⁹ ด้วยเหตุนี้ สุวรรณสามกุมารจึงได้ทำหน้าที่เลี้ยงดูบิดามารดาผู้ตาบอดด้วยดีตลอดมา

วิธีเลี้ยงดูบิดามารดาของสุวรรณสามกุมาร ที่ปรากฏในอรรถกถาสุวรรณสามชาดกสามารถสรุปได้ดังนี้

1) จัดสถานที่ต่าง ๆ ให้บิดามารดา เนื่องจากว่าบิดามารดาของสุวรรณสามกุมารตาบอดทั้งสองคนพร้อมกันไม่สามารถที่จะมองเห็นสิ่งต่าง ๆ รอบข้างได้ จึงเป็นภาระที่หนักยิ่งสำหรับเด็กอายุ 16 ปี แต่ก็นับว่าสุวรรณสามกุมารเป็นเด็กที่ชาญฉลาดรู้จักปรนนิบัติคนที่ตาบอดได้เป็นอย่างดี เช่น ทำเป็นราวเชือกขึงให้บิดามารดาได้ใช้จับพยุงเดินไปยังที่ต่าง ๆ เช่น ที่นอน ห้องน้ำห้องสุขา ที่พักผ่อนหย่อนใจในเวลากลางวัน สถานที่เดินจงกรม เป็นต้น

²⁸ พระครูกลยามสิทธิวัฒน์ (สมาน พรหมอยู่ / กลยามธมโม), *เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา*, พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2546), หน้า 31.

²⁹ โสณนันทชาดก สุวรรณสามชาดก จันทคารชาดก, หน้า 34.

2) ทำหน้าที่หาผลไม้มาให้บริโภค เนื่องจากว่าครอบครัวของสุวรรณสามกุมารนั้น เป็นครอบครัวของนักบวชที่อาศัยอยู่ในป่า บำเพ็ญพรตมีการเจริญเมตตาอยู่ตลอด การที่จะให้ครอบครัวสุวรรณสามกุมารนี้ออกล่าเนื้อเหมือนต้นตระกูลคงเป็นไปได้เพราะบิดามารดาพร้อมทั้ง สุวรรณสามกุมารนั้นเป็นผู้มีจิตใจโอบอ้อมอารี มีเมตตาจิตต่อสรรพสัตว์ สิ่งที่จะหามาให้บริโภคได้ในป่า จึงเป็นผลไม้ต่าง ๆ ที่ขึ้นอยู่ตามไพรสณฑ์ สุวรรณสามกุมารต้องออกหาผลไม้ต่าง ๆ ในป่าตั้งแต่เช้าจน ค่ำเพื่อนำมาให้บิดามารดาบริโภคที่อาศรม โดยมีฝูงสัตว์น้อยใหญ่แวดล้อมไปเป็นเพื่อน

3) ตักน้ำอุปโภคบริโภค แหล่งน้ำที่สุวรรณสามกุมารไปตักเป็นประจำได้แก่ทำน้ำ “มิกสัมมทานที” เป็นหนองน้ำที่เหล่าสัตว์ลงไปดื่มกิน ติดกับแม่น้ำคงคาในป่าหิมพานต์โดยใช้หม้อน้ำ เป็นภาชนะตักน้ำมาให้บิดามารดาที่อาศรมบพ เมื่อตักน้ำมาแล้ว ส่วนหนึ่งก็นำไปต้มเป็นน้ำอาบให้ บิดามารดา ล้างเท้าให้บิดามารดา พลังก่อไฟให้ผิง พร้อมทั้งเช็ดมือและเท้าให้ท่านทั้งสอง

4) การบริโภคอาหาร ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญในระหว่างที่เรานั่งบริโภคอยู่กับบิดามารดา ว่าควรทำอย่างไร สุวรรณสามกุมารเมื่อนำผลไม้มาแล้วก็จะจัดแจงให้บิดามารดา มีการเตรียมไม้ชำระ ฟัน อาหารเป็นต้น เมื่อบิดามารดาบริโภคอิ่มแล้ว ก็ยกขันน้ำดื่มและน้ำบ้วนปากให้ท่านทั้งสอง เมื่อ เสร็จทุกอย่างแล้ว ตนเองจึงบริโภคส่วนที่เหลือนั้นในภายหลัง

การตอบแทนบุญคุณตามหลักทศ 6 ของสุวรรณสามกุมาร

เพื่อความเข้าใจยิ่งขึ้น ขอวิเคราะห์ให้ลึกลงไปอีกเกี่ยวกับความกตัญญูกตเวทีของสุวรรณ สามกุมารโดยจะนำเอาหลักทศ 6 กรณีหน้าที่บิดามารดาและบุตรจะพึงปฏิบัติต่อกันมากล่าวดังนี้

หน้าที่ของบิดามารดาที่จะพึงปฏิบัติต่อบุตรธิดาตามหลักทศ 6 ได้แก่

- 1) ห้ามมิให้กระทำความชั่ว
- 2) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- 3) ให้ศึกษาศิลปวิทยา
- 4) หากรรยา (สามี) ที่สมควรให้
- 5) มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร³⁰

หลักทั้ง 5 ประการนี้ จะนำตัวอย่างจากบิดามารดาของสุวรรณสามกุมารเป็นกรณีศึกษา ดังนี้

1) ห้ามมิให้กระทำความชั่ว คือ บิดามารดาของสุวรรณสามกุมาร ได้เลี้ยงดูสุวรรณ สามกุมารมาโดยตลอด เริ่มตั้งแต่อยู่ในครรภ์จนคลอดออกมาลิ้มรสชาติโลก ก็ได้แนะนำพร่ำสอนในสิ่งที่ ควรทำ ไม่ควรทำ สิ่งใดมีโทษไม่มีประโยชน์ก็ห้ามปรามไว้ สอนให้รู้จักให้อภัยต่อผู้อื่นเสมอ

2) ให้ตั้งอยู่ในความดี คือ บิดามารดาได้สั่งสอนให้สุวรรณสามกุมารเป็นคนดีมีความ กตัญญูกตเวทีต่อบุพการีบุคคล ตลอดทั้งสรรพสัตว์ด้วยการมีเมตตาธรรมไม่ให้เบียดเบียนกันและกัน ไม่ว่าจะ เป็นสัตว์นารักหรือดุร้ายให้มีความรักเมตตาต่อกัน ได้สั่งสอนให้มีกิริยามารยาทที่งดงามเช่น การเดินก็ให้เดินเบา ๆ อย่าเดินเสียงหนัก ตลอดถึงมารยาทในการบริโภคอาหารเป็นต้น บิดามารดาก็ ได้พร่ำสอนเป็นอย่างดี

³⁰ ที.ปา. (บาลี) 11/267/164., (ไทย) 11/267/212 - 213.

3) ให้ศึกษาศิลปวิทยา คือ บิดามารดาถือว่าเป็นครูคนแรกของบุตรที่จะสอนสั่งทั้งในสิ่งที่ดีและไม่ดี สิ่งที่ดีก็สอนให้ประพฤติปฏิบัติตาม ส่วนสิ่งที่ไม่ดีก็สอนให้รู้จักละเว้นไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยว บิดามารดาของสุวรรณสามกุมารได้สั่งสอนศิลปวิทยาให้เรียนรู้ทุกอย่างไม่ปิดบังอำพราง เช่น การมีเมตตาต่อกัน เป็นต้น

4) หากภรรยาที่สมควรให้ คือ เมื่อลูกเติบโตเป็นหนุ่มสาว บิดามารดาก็จะเป็นผู้เลือกคู่ครองให้ แต่เนื่องจากว่าบิดามารดาของสุวรรณสามกุมารเป็นนักบวชบำเพ็ญพรตอยู่ในป่า หน้าที่ข้อนี้จึงมิได้สั่งสอน

5) มอบทรัพย์ให้ในสมัย คือ เมื่อถึงคราวที่จะต้องมอบทรัพย์สมบัติให้บุตรธิดา ผู้ปกครองก็ต้องทำ เพราะทรัพย์เงินทองที่ครอบครองอยู่นั้นเมื่อตายไปย่อมเอาติดตัวไปไม่ได้ ตระกูลที่มีบุตรจึงถือว่าโชคดีที่จะมีผู้สืบทอดทายาทในการรับทรัพย์มรดกของบิดามารดาต่อไป บิดามารดาของสุวรรณสามกุมารไม่ได้มีทรัพย์สมบัติติดตัวมาจากต้นตระกูลเพราะออกบวชเป็นฤๅษีฤๅษินิ สิ่งที่เป็นทรัพย์สมบัติที่ได้มอบให้สุวรรณสามกุมารนั้น นั่นก็คือคุณงามความดีได้แก่ความมีเมตตาจิตต่อกัน ซึ่งเป็นคุณธรรมที่บิดามารดาได้ยึดปฏิบัติมาโดยตลอดเป็นทรัพย์สินภายในที่ตรงตามควรแก่การมอบให้

ส่วนหน้าที่ของบุตรธิดาพึงปฏิบัติต่อบิดามารดาตามหลักทศ 6 ได้แก่

- 1) ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ
- 2) จักทำกิจของท่าน
- 3) จักดำรงวงศ์ตระกูล
- 4) จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
- 5) เมื่อท่านล่วงลับแล้ว ทำบุญอุทิศไปให้ท่าน³¹

หลักทั้ง 5 ประการนี้ จะนำตัวอย่างสุวรรณสามกุมารมาเป็นกรณีศึกษา ดังนี้

1) เลี้ยงดูท่าน คือการเลี้ยงดูท่านทั้งสองในยามแก่เฒ่าหรือช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ ไม่ปล่อยให้ท่านต้องลำบากเหมือนไม่มีบุตรธิดาเลี้ยงดู สุวรรณสามกุมารได้เลี้ยงดูบิดามารดาผู้ตาบอดทั้งสองคนมาโดยตลอด ไม่เคยทอดทิ้งหรือบ่นรำคาญแต่อย่างใด เลี้ยงดูท่านทั้งสองด้วยความเต็มใจ แม้ถึงคราวจะสิ้นชีวิตก็ยังเป็นห่วงบิดามารดากลัวท่านไม่มีใครเลี้ยงดู มีความกังวลเป็นทุกขยิ่งกว่าความเจ็บปวดที่กำลังได้รับในขณะนั้น

2) ช่วยการงานท่าน คือ เมื่อบุตรธิดาที่บิดามารดาเลี้ยงมาจนเติบโตแล้ว พอที่จะช่วยแบ่งเบาภาระหน้าที่ของท่านทั้งสองได้ ก็พยายามช่วยกิจการงานของท่านตามกำลังของตน ๆ สุวรรณสามกุมารได้ช่วยงานบิดามารดาทุกอย่างนับตั้งแต่ท่านทั้งสองตาบอด เริ่มตั้งแต่จัดที่นั่งที่นอนที่จรงรม อาหารการขบเคี้ยว ตลอดถึงไปหาผลไม้ ทำหมดทุกอย่าง

3) ดำรงวงศ์ตระกูล คือเป็นผู้สืบทอดวงศ์ตระกูลไว้มิให้เสื่อมสูญและเสื่อมเสียชื่อเสียง การดำรงวงศ์ตระกูลที่ดั้นต้องไม่ทำให้ตระกูลต่างพร้อยในเรื่องเสื่อมเสีย พยายามสร้างชื่อเสียงให้แก่วงศ์ตระกูลให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ สุวรรณสามกุมารได้รับยกย่องว่าเป็นบุตรที่มีความ

³¹ ที.ปา. (บาลี) 11/267/164., (ไทย) 11/267/212.

กตัญญูกตเวทีต่อบิดามารดา เท่ากับว่าท่านเป็นผู้ดำรงวงศ์ตระกูลได้เป็นอย่างดีเพราะตระกูลที่ขาดบุตรกตัญญูยอมทำให้ตระกูลนั้นไม่มั่นคงได้

4) ประพฤติตนให้เป็นคนควรรับทรัพย์มรดก คือผู้ที่จะสืบทอดรับทรัพย์มรดกของบิดามารดานั้น ต้องเป็นผู้ที่เหมาะสมจริง ๆ ต้องเป็นคนมีความประพฤติดีงามเรียบร้อยไม่เป็นคนติดเหล้าเมายาค้าขายสิ่งผิดกฎหมายบ้านเมืองหรือประพฤตินให้ผิดศีลธรรม จึงจะเหมาะสมรับทรัพย์มรดก เพราะถ้าทำตัวไม่เหมาะสมไปรับทรัพย์มรดกไว้ก็เท่ากับโยนทรัพย์มรดกนั้นเข้ากองไฟสูญหายไปเปล่า สุวรรณสามกุมาร บิดามารดาแม้จะไม่มีทรัพย์มรดกภายนอกให้ แต่ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้รับทรัพย์มรดกภายในคือ “เมตตาธรรม”

5) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศไปให้

ในหลักข้อนี้ในสุวรรณสามชาดกจากเนื้อเรื่องไม่ปรากฏว่ามี เพราะมีแต่กล่าวว่าท่านทั้ง 3 พอสิ้นชีวิตก็ไปบังเกิดบนพรหมโลก ไม่ได้กล่าวถึงบิดาหรือมารดาคนใดคนหนึ่งตายก่อนเอาไว้ ดังนั้นหลักข้อนี้จึงไม่ปรากฏอยู่ในตัวสุวรรณสามกุมาร

สุวรรณสามกุมารกับการเป็นอภิชาตบุตร

ในปุตตสูตร ได้กล่าวถึงบุตรว่ามี 3 ประเภท ได้แก่

- 1) อภิชาตบุตร
- 2) อนุชาตบุตร
- 3) อวชาตบุตร³²

บุตรทั้ง 3 ประเภทนี้ สมเด็จพระมหาวิรรวงศ์ (พิมพ์ ธรรมธโร) ได้อธิบายดังนี้

1) อภิชาตบุตร หมายถึง บุตรที่มีภูมิธรรมสูงกว่าบิดามารดา เมื่อเกิดมาแล้วได้รับการฝึกฝนอบรมยิ่งกว่าบิดามารดา มีคุณงามความดี มีฐานะสูงเด่นยิ่งกว่าบิดามารดา ตลอดถึงสามารถช่วยให้สกุลวงศ์เจริญรุ่งเรืองก้าวหน้าได้

2) อนุชาตบุตร หมายถึง บุตรที่มีภูมิธรรมปานกลาง เมื่อเกิดมาแล้วได้รับการฝึกฝนอบรม มีความดีเสมอกับบิดามารดา มีความประพฤติไม่เสียหายสามารถที่จะพยุงสกุลวงศ์ไว้มิให้เสื่อมเสียไป แต่ก็ไม่สามารถที่จะช่วยให้สกุลวงศ์เจริญรุ่งเรืองมากกว่าบิดามารดาได้ทำเอาไว้

3) อวชาตบุตร หมายถึง บุตรที่มีภูมิธรรมต่ำ เมื่อเกิดมาแล้ว ได้รับการฝึกฝนอบรม แต่ไม่สามารถที่จะพัฒนาตัวเองให้กลายเป็นคนดีของครอบครัวได้ มีแต่ความประพฤติต่ำทราม เป็นคนล้างผลาญคุณงามความดีของตนและของวงศ์สกุล³³

จากข้อมูลที่กล่าวในเรื่องสุวรรณสามชาดก พบว่า สุวรรณสามกุมารได้ชื่อว่าเป็นอภิชาตบุตรของบิดามารดา เพราะท่านมีความกตัญญูกตเวที ตั้งอยู่ในโอวาทของบิดามารดามาโดยตลอด แม้บิดามารดาจะตาบอดทั้งสองคนพร้อมกัน ท่านก็ไม่เคยทอดทิ้งให้อยู่โดดเดี่ยวเดียวดาย แต่อาสารับเป็นภาระในการเลี้ยงดูตอบแทนบุญคุณที่ท่านเลี้ยงมา แม้ท่านทั้งสองจะเลี้ยงดูมาเพียงแค่ 16 ปีเท่านั้นก่อนที่จะประสบเคราะห์กรรม แต่บุญคุณของบิดามารดาที่เลี้ยงมานั้นมากมายมหาศาลยากที่จะคำนวณนับได้

³² พุ.อิตติ. (บาลี) 25/74/287-289., (ไทย) 25/74/431.

³³ สมเด็จพระมหาวิรรวงศ์ (พิมพ์ ธรรมธโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, 2546), หน้า 235.

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า ความกตัญญูทเวทิตที่ปรากฏในสุวรรณสามชาดกนั้น การแสดงความกตัญญูทเวทิตของสุวรรณสามกุมาร ท่านได้ชื่อว่าเป็นอภิชาตบุตรของบิดามารดา เพราะดูแลบิดามารดาทุกอย่าง และได้ทำหน้าที่เป็นบุตรที่ดีของบิดามารดา สมควรที่เด็กในยุคปัจจุบันควรถือเอาเป็นเยี่ยงอย่างเพื่อที่จะได้เป็นผู้ใหญ่ที่ดีต่อไป ดังสุภาษิตว่า นิमितต์ สาธูรูปานํ กตญญูทเวทิตา ความกตัญญูทเวทิตเป็นเครื่องหมายของคนดี ถ้าประเทศใดมีคนดีที่มีความรู้ความสามารถและไม่คดโกง บ้านเมืองเป็นผู้ปกครอง ประเทศนั้นย่อมมีแต่ความเจริญรุ่งเรืองแน่นอน

5.1.4 สาธุธรรม : หลักปฏิบัติของคนดี

วิรุฬหกตได้สั่งสอนบุตรธิดาในการปฏิบัติตนเมื่อเข้ารับราชการกับพระเจ้าแผ่นดินและอื่น ๆ ระหว่างทางปุณณกษัตริย์พยายามฆ่าด้วยวิธีต่าง ๆ จึงได้แสดงสาธุธรรม³⁴ 4 คือ

1) **จงเดินตามทางที่ท่านผู้รู้ได้เดินมาแล้ว** ผู้ใดมีน้ำใจเชื่อเชิญคนที่ไม่คุ้นเคยหรือไม่เคยอยู่ร่วมกันแม้สักวันหรือสองวัน ไม่เคยพบเห็นกันมาก่อนให้นั่งบนอาสนะที่ได้จัดไว้ ให้ข้าวและให้น้ำบริโภคอย่างดี ผู้ที่ถูกเชิญเช่นนั้นควรทำประโยชน์ตอบแทนบุคคลผู้มีน้ำใจเชื่อเชิญนั้นอย่างตั้งใจ การที่เขาทำเช่นนั้นได้ชื่อว่าเป็นผู้เดินไปตามทางที่ท่านได้เดินแล้ว คือ ผู้เชื่อเชิญชื่อว่าเป็นผู้เดินนำหน้า ส่วนผู้ถูกเชื่อเชิญหรือผู้ทำตอบแทนชื่อว่าเป็นผู้เดินตามหลัง

อีกอย่างหนึ่ง บุพการีชน มี บิดา มารดา ครู อาจารย์ ผู้มีอุปการะต่อบุตร ธิดา และศิษย์น้อยใหญ่ บุคคลเหล่านั้นเมื่อรู้อุปการะของท่านแล้ว ย่อมตอบแทนอุปการะท่านด้วยความสำนึกในบุญคุณ ชื่อว่าเป็นผู้เดินตามทางที่ท่านเดินกันมา

2) **จงอย่าเฝ้าฝ่ามืออันชุ่ม** บุคคลได้อยู่ในเรือนของผู้ใดแม้เพียงคืนเดียวและเจ้าของบ้านได้ต้อนรับด้วยข้าวและน้ำทำอาหารมาเลี้ยงดูเป็นอย่างดี ชื่อว่ามีฝ่ามือชุ่มด้วยการทำปฏิสังขฐาน บุคคลนั้นไม่ควรคิดร้ายต่อเจ้าของบ้านผู้นั้นแม้ด้วยใจ การที่บุคคลคิดร้ายต่อผู้มีใจเอื้อเฟื้อเช่นนั้นชื่อว่าเฝ้าฝ่ามืออันชุ่ม ดังนั้น จึงควรไม่ประทุษร้ายท่านผู้มีคุณ คนสมัยก่อนเขาจะล้างมือแล้วหยิบของให้มือจึงชุ่มอยู่เสมอ คือ ให้ของคนอื่นบ่อย

3) **อย่าได้ประทุษร้ายมิตร** บุคคลได้อาศัยนั่งหรือนอนที่ร่มเงาของตนไม่ว่า ไม้ใด ไม่ควรหักก้านรานกิ่งหรือหน่อของตนไม้นั้น เพราะรู้ถึงคุณประโยชน์ของตนไม้นั้นที่มีต่อตน ส่วนบุคคลผู้ได้ชื่อว่าเป็นผู้ประทุษร้ายเป็นคนชั่วช้านั้น เพราะที่ตนได้อาศัยร่มเงานั้นมีอุปการะคุณแก่ตนก็หักก้านรานกิ่งหรือทำลายหน่อของตนไม้นั้นได้ บัณฑิตจึงจัดว่า เป็นคนชั่วช้าสามัญ ทำได้แม้กระทั่งต้นไม้ที่ไม่มีจิตอันตนได้เคยอาศัยนั่งนอน ผู้ที่ตัดต้นไม้หรือกิ่งไม้ที่มีอุปการะคุณยังถูกตำหนิขนาดนี้ ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงผู้ประทุษร้ายบุคคลผู้มีบุญคุณที่เคยอุปการะช่วยเหลือตนมาเลย เพราะฉะนั้น การมีมิตรดีแล้ว ตั้งใจคบหาด้วยความเคารพ เอื้อเฟื้อ ด้วยความรู้ว่า ผู้มีมิตรธรรม ไม่ชื่อว่าเป็นผู้เล็กน้อย ไม่เป็นผู้ด้อย มีชายคนหนึ่งเลี้ยงสุนัขไว้ มีคินหนึ่งสุนัขมานอนหน้าห้อง ไล่ไม่ไป เข้ามาสุนัขนอนตาย มีงูพิษนอนตายอยู่ด้วย สุนัขมีสัญชาติญาณบางอย่างรู้ว่า อะไรจะเกิดขึ้น ฉะนั้น จึงไม่ดูหมิ่นแม้สุนัขที่เป็นเพื่อนของเรา

4) **อย่าตกอยู่ในอำนาจของหญิงไม่ดี** หญิงที่สามียกย่องเป็นอย่างดี ถึงกับยกความเป็นใหญ่ในทรัพย์สินเงินทองให้ แต่เมื่อได้โอกาสแล้วกลับดูหมิ่นสามีนั้นได้ บุคคลไม่ควรตกอยู่ในอำนาจ

³⁴ พ.ชา.ม.อ. (บาลี) 10/1565-1571/259-262., (ไทย) 10/1565-1571/346-348.

ของหญิงเช่นนั้น กล่าวคือธรรมดาหญิงทั่ว ๆ ไป ย่อมมีความรักใคร่นับถือสามีของตน ยกย่องให้เกียรติสามีไม่พุดจาแก้วราว ไม่ดูหมิ่นสามี หญิงเช่นนั้นชื่อว่าเป็นหญิงดี เป็นกุลสตรีที่น่ายกย่องตรงกันข้ามกับหญิงที่ไม่มีความจงรักภักดีในสามีประกอบด้วยอสังกรรม เรียกว่า อสติ คือหญิงไม่ดี หญิงประเภทนี้แม้สามีจะยกย่องเชิดชูให้เกียรติ มอบทรัพย์สินสมบัติทั้งหลายให้ดูแล แต่เมื่อมีโอกาสกลับดูหมิ่นเหยียดหยามสามี นำความไม่ดีของสามีออกไปบอกหรือเปิดเผยให้สาธารณชนได้รับรู้ หญิงไม่ดีอย่างนี้ไม่ควรเข้าไปคบหาสมาคมด้วย ซินยังไปคบหาสมาคมเป็นเพื่อน เป็นมิตร หรือเป็นภรรยา ย่อมทำให้เสื่อมเสียเกียรตินำความตกต่ำมาให้แน่แท้

5.1.5 ราชวสตีธรรม : หลักปฏิบัติราชการที่ดี

ราชวสตีธรรม เป็นหลักปฏิบัติราชการ เป็นหลักธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติอันนำไปสู่ความเจริญก้าวหน้าในการรับราชการ ประกอบด้วยหลักปฏิบัติราชการ 49 ประการ³⁵ ดังนี้

1) เมื่อเข้ารับราชการใหม่ ๆ ยังไม่มีชื่อเสียงและยังไม่มียศศักดิ์ ก็อย่ากล้าจนเกินพอดีและอย่าขลาดกลัวจนเสียงานราชการ

2) ข้าราชการต้องไม่มั่งง่าย ไม่เลินเล่อเปลอสติ แต่ต้องมีความระมัดระวังให้ดีอยู่เสมอ ถ้าหัวหน้าทราบความประพฤติ สติปัญญา และความซื่อสัตย์สุจริตแล้ว ย่อมไว้วางใจและเผยความลับให้ได้ทราบด้วย

3) เมื่อหัวหน้าเรียกใช้ในงานราชการ อย่าหวั่นไหวไปด้วยอำนาจอคติ พึงปฏิบัติงานราชการให้สำเร็จไปโดยสุจริตและเที่ยงธรรม ดุจตราขุที่อยู่ในระดับเที่ยงตรง

4) เมื่อมีราชการเกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นเวลากลางวันหรือกลางคืนก็ตามที่ ถูกเรียกใช้ พึงปฏิบัติราชการนั้น ๆ ให้สำเร็จสมประสงค์ ไม่พึงบิดพลิ้วหรือหวั่นไหวไปตามอารมณ์

5) ทางเดินที่เขาคงแต่งไว้เป็นราชวิถี แม้จะได้รับพระบรมราชานุญาตให้เดินด้วย ก็ไม่ควรเดิน

6) ไม่พึงใช้ของเสมอพระเจ้าแผ่นดินหรือหัวหน้า ไม่บริโภคให้ทัดเทียมกับพระเจ้าแผ่นดินหรือหัวหน้า พึงปฏิบัติให้ต่ำกว่าทุกสิ่งทุกอย่าง

7) ไม่พึงใช้เกียรติท่วงทีวาจาอย่างตีเสมอกับพระเจ้าแผ่นดินหรือหัวหน้า ต้องแสดงให้ต่างชั้นลงมา จึงจะชอบด้วยประเพณีนิยมและเป็นการรักษาตนให้พ้นราศีโทษ

8) เมื่อพระเจ้าแผ่นดินกำลังทรงสำราญอยู่ในหมู่อำมาตย์ มีพระสนมกำนัลเฝ้าแหวนอยู่ ข้าราชการไม่พึงแสดงอาการทอดสนิทในพระสนมกำนัล ไม่พึงเป็นคนฟุ้งซ่าน แสดงอาการโอหังอย่างคะนองวาจา คะนองวาจา ให้เสียมารยาทของข้าเฝ้า

9) ไม่พึงเล่นหัวกับพระสนมกำนัล

10) ไม่พึงปรีการาชการในที่ลับ

11) ไม่พึงลักลอบเอาพระราชทรัพย์ออกจากพระคลังหลวง (ไม่คอร์ปชั่น)

12) ไม่พึงเห็นแก่หลับนอนจนแสดงให้เห็นเป็นการเกียจคร้าน

13) ไม่พึงดื่มสุราจนเมามาย

14) ไม่พึงฆ่าสัตว์ที่ได้รับพระราชทานอภัย (สัตว์ที่ห้ามฆ่า)

³⁵ ข.ชา.ม.อ. (บาลี) 10/1471-1517/233-243., (ไทย) 10/1471-1517/308-324.

- 15) ไม่พึงทะนงตนว่าเป็นคนที่พระเจ้าแผ่นดินหรือหัวหน้าโปรดปราน แล้วขึ้นร่วมพระแท่นบัลลังก์ เรือพระที่นั่ง หรือรถพระที่นั่ง
- 16) ต้องรู้จักที่ใฝ่อันเหมาะสม อย่าให้ห่างเกินไปหรือชิดเกินไป ต้องอยู่ในที่ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินจะทอดพระเนตรเห็นถนัด หรือฟังกระแสพระดำรัสได้โดยง่าย
- 17) อย่าชะล่าใจในเมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงกระทำพระองค์เป็นเพื่อน หรือเมื่อหัวหน้าทำตนเป็นเพื่อน
- 18) เมื่อได้รับการยกย่องเชิดชู ก็อย่าทะนงตัวอวดตัวว่าเป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิตและไม่ควรจ้วงจาบเพ็ดทูลพระเจ้าแผ่นดินหรือเสนองานต่อหัวหน้า ในลักษณะที่เป็นการเย่อหยิ่ง ทะนงตน
- 19) แม้ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เข้านอกออกในได้ ก็ไม่ควรทอดสนิท แต่ควรขอพระบรมราชานุญาตก่อนทุกครั้งไป ให้มีสติดำรงตนเป็นคนรอบคอบเสมอ
- 20) เมื่อพระเจ้าแผ่นดินจะทรงยกย่องพระราชโอรสหรือพระราชวงศ์โดยพระราชทานบ้าน นิคม รัฐ หรือขนบบทให้ครอบครอง ก็ควรนิงดูก่อน ไม่ควรด่วนเพ็ดทูลคุณหรือโทษ
- 21) เมื่อพระเจ้าแผ่นดินหรือหัวหน้าจะบำเหน็จความชอบแก่ผู้ใด ไม่ควรทูลหรือเสนอข้อตำหนิของผู้นั้น พึงรอบคอบสอบสวนให้ถ้วนถี่ มีจิตใจอ่อนโยนไปในทางที่เหมาะสมที่ควร
- 22) ข้าราชการต้องเป็นคนที่ไม่เห็นแก่ได้ ไม่ยอมตนให้ตกอยู่ในอำนาจของความอยาก ต้องทำตัวให้เหมือนปลา คือทำเป็นไม่มีลึน ไม่เจรจาหาเรื่องให้เกิดความขุ่นเคืองใจแก่หัวหน้าหรือเพื่อนข้าราชการด้วยกัน
- 23) ไม่ใช้จ่ายเงินของแผ่นดินไปในทางฟุ่มเฟือย สรุ่ยสร่าย
- 24) ต้องสอดส่องรักษางานราชการให้ดี อย่าให้มีผิดระเบียบ ประเพณี และกฎหมาย และต้องต่อสู้กับอุปสรรคข้อขัดข้องและเหตุขัดขวางเสมอ
- 25) ต้องไม่มัวเมาในสตรีเพราะจะทำให้เสื่อมอำนาจ และเกิดราศีโทษในหน้าที่ราชการ
- 26) ไม่ควรพูดมากเกินพอดี แต่ก็ไม่ควรนิงเสียเรื่อยไป
- 27) เมื่อถึงคราวที่ต้องพูด ให้พูดพอเหมาะพอควร และพูดอย่างแจ่มแจ้งชัดเจน และให้หนึ่งเมื่อถึงคราวที่ต้องนิง
- 28) ข้าราชการต้องอดทน ไม่ฉุนเฉียว ไม่โกรธง่าย และต้องไม่พูดหรือทำกระทบกระเทียบเปรียบเปรย
- 29) ต้องเป็นคนมีความสัตย์จริงต่อคำพูดของตนเสมอ พูดจาให้นิ่มนวลและสุภาพ ไม่ส่อเสียดยุยงให้เกิดความบาดหมางและแตกสามัคคีกัน ไม่พึงกล่าวถ้อยคำที่เพ้อเจ้อ เหลวไหล ไร้ประโยชน์
- 30) ข้าราชการต้องบำรุงเลี้ยงดูบิดามารดาให้ผาสุก เคารพนบนอบ และเอื้อเฟื้อเกื้อกูลต่อผู้หลักผู้ใหญ่ในตระกูล
- 31) ต้องละอายต่อความชั่ว เกรงกลัวต่อความผิด ไม่ประพฤติดะเมิดศีลธรรมและเป็นมิตรที่ดีในครอบครัว
- 32) ต้องมีระเบียบวินัยและมีมารยาท สุภาพ งดงามเสมอ
- 33) มีศิลปะในการปฏิบัติราชการให้ดำเนินไปโดยรวดเร็ว และสำเร็จเป็นผลดีเสมอ

34) ต้องฝึกใจฝึกตนให้มั่นอยู่ในความดี มีอหยาศัยอ่อนโยน ไม่ถือตัวอวดดีไม่หวั่นไหว ไปตามโลกธรรม

35) ต้องขยันขันแข็งในหน้าที่ราชการ

36) ให้เป็นผู้มีความบริสุทธิ์ สะอาดในหน้าที่การงาน

37) ให้เป็นคนเฉลียวฉลาด รู้จักฐานะอันควรและไม่ควร

38) ต้องประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตน มีความเคารพยำเกรงในผู้ใหญ่เหนือตน ประพฤติตนมั่นอยู่ในความดี และมุ่งมั่นทำแต่ความดี

39) ควรปลีกตนให้ห่างจากบุคคลที่พระเจ้าแผ่นดินหรือประมุขของประเทศอื่น ๆ ส่งมาสืบราชการลับ ให้จงรักภักดีแต่ในเจ้านายและพระเจ้าแผ่นดินของตนเท่านั้น ไม่ฝักใฝ่ในราชสำนักอื่น

40) ข้าราชการพึงใฝ่ใจเข้าไปหาสมณะและพรหมณ์ผู้ทรงศีล เป็นนักปราชญ์ หรือรู้หลักนักปราชญ์ดี เพื่อรักษาศีล พิงธรรมบ้าง บำรุงท่านบ้าง ศึกษาถ่ายทอดเอาความรู้จากท่านบ้าง

41) ข้าราชการไม่ควรลบล้างราชประเพณีในการบริจาคตาน ควรรักษาไว้ให้มั่นคง เมื่อถึงคราวที่จะทรงบริจาคตานก็ไม่ต้องกีดกันโดยประการใด ๆ ทั้งสิ้น

42) ข้าราชการต้องเป็นคนมีปัญญา มีความรู้ดี ฉลาดเฉลียว และเข้าใจในวิธีการทำ ๆ ไปได้เป็นอย่างดี รู้จักกาลสมัยที่ควรและไม่ควร

43) ข้าราชการต้องหมั่นขยันในการปฏิบัติหน้าที่ราชการ ไม่เลินเล่อหละหลวม ต้องตรวจตราดูแลให้รอบคอบ ทำงานให้สำเร็จเสร็จสิ้นไปโดยครบถ้วนด้วยดีเสมอ

44) ไร่นาและปศุสัตว์ ข้าวในยุ้งฉาง ควรตรวจตราดูอยู่เป็นประจำ ตลอดจนการใช้จ่ายในครอบครัวก็พึงรู้จักกำหนดประมาณ

45) บุตรธิดาหรือพี่น้องที่ประพฤติไม่ดี เป็นเหมือนคนที่ตายไปแล้ว มีแต่คอยล้างผลาญ ก็ไม่ควรยกย่อง แต่กระนั้น เมื่อมาเยี่ยมเยียนก็ควรช่วยเหลือบ้างตามสมควร ส่วนทาส กรรมกรและคนรับใช้ที่ประพฤติดี มีความขยันหมั่นเพียรในหน้าที่การงานโดยสม่ำเสมอ ควรยกย่องชมเชยและควรให้ความอุปการะเลี้ยงดูอย่างดี

46) ข้าราชการต้องเป็นผู้มีศีลธรรมประจำตน มีความซื่อสัตย์ ไม่เห็นแก่ได้ ไม่เข้าข้างคนผิด เป็นคนซื่อตรงจงรักภักดีทั้งต่อหน้าและลับหลัง

47) ข้าราชการต้องรู้จักพระราชนิยม ความนิยมของเจ้านาย ปฏิบัติให้ต้องตามพระราชประสงค์ ไม่ฝ่าฝืนขึ้นขัดพระราชอัธยาศัยหรืออหยาศัย

48) เวลาผลัดพระภูษาลงสรงสนาน ข้าราชการพึงก้มศีรษะลงชำระพระบาทแม้จะถูกกริ้วกราดจนถึงต้องพระราชอาญา ก็ไม่พึงโกรธตอบ

49) ต้องสักการะบูชาพระเจ้าแผ่นดิน ผู้ซึ่งถือว่าเป็นยอดปราชญ์และเป็นผู้พระราชทานสมบัติอันน่าพอใจได้ทุก ๆ อย่าง (มานพ นักการเรือน, 2549)

สรุปคือ ราชวสดีธรรม : หลักปฏิบัติของข้าราชการที่ดีทั้ง 49 ข้อ แบ่งเป็น 3 ส่วนใหญ่ ๆ คือ

1) **หลักธรรมที่เกี่ยวกับการปฏิบัติตนต่อพระเจ้าแผ่นดินโดยตรง** ได้แก่ ไม่ควรเดินบนราชวิถี และไม่ควรใช้หรือบริโภคนิยมพระเจ้าแผ่นดิน ไม่ใช่กิริยา วาจาเสมอกับพระเจ้าแผ่นดิน ไม่แสดงอาการสนิทในพระสนมกำนัล ไม่ฟุ้งซ่านแสดงอาการให้เสียมารยาทของข้าเฝ้า ไม่เล่นหัวกับพระ

สนมกำนัล ไม่ปรีกษาราชการในที่ลับ ไม่ลักลอบพระราชทรัพย์ออกจากพระคลังหลวง (ไม่คอร์รัปชั่น) ไม่ทะนงตนว่าเป็นคนที่พระเจ้าแผ่นดิน หัวหน้าโปรดปราน ต้องอยู่ในที่ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินจะทอดพระเนตรเห็นถนัด หรือฟังกระแสพระดำรัสได้โดยง่าย อย่าชะล่าใจเมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงทำพระองค์เป็นเพื่อน เมื่อได้รับการยกย่องเชิดชู ก็อย่าทะนงตัวอวดตัวว่าเป็นนักปราชญ์ ควรขอพระบรมราชนุญาตให้เข้าออกนอกในก่อนทุกครั้ง ต้องมีสติดำรงตนเป็นคนรอบคอบเสมอ ไม่ควรเพ็ดทูลคุณหรือโทษ เมื่อพระเจ้าแผ่นดินหรือหัวหน้าจะบำเหน็จความชอบแก่ผู้ใด ไม่เสนอขัด แต่ควรสอบสวนให้ถ้วนถี่ มีจิตใจอ่อนโยนไปในทางที่เหมาะสม ต้องรู้จักพระราชนิยม ปฏิบัติให้ต้องตามพระราชประสงค์ แม้จะถูกวิพากษ์วิจารณ์ถึงต้องพระราชอาญา ก็ไม่พึงโกรธตอบ ต้องสักการบูชาพระเจ้าแผ่นดิน

2) **หลักธรรมที่เกี่ยวกับการควบคุมตนเองของข้าราชการ** ซึ่งมีธรรมะที่สำคัญ ๆ คือ ความมีสติ การใช้ปัญญา ความไม่หวั่นไหวตามโลกธรรม คือ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ความไม่เกียจกัน ความไม่เห็นแก่ได้ การไม่มัวเมาในสุราและนารี ความเป็นคนอ่อนน้อม ความอดทนไม่โกรธง่าย การพูดจาดี การละอายต่อความชั่ว และการเลี้ยงดูบิดามารดา ธรรมในส่วนนี้ เมื่อพิจารณาจะเห็นว่าข้อใหญ่ คือ การตัดต้นเหตุแห่งการฉ้อราษฎร์บังหลวงคืออบายมุขต่าง ๆ ความโลภ และความชั่ว การปลุกฝังลักษณะที่จะทำให้ทำงานได้ดีและเข้ากับผู้อื่นได้ คือ ความมีสติ การใช้ปัญญา ความอดทนและการพูดจาดี การไม่พูดมากเกินพอดี นอกจากนี้ ยังมีธรรมที่เป็นเครื่องแสดงความเป็นคนดี คือ การเลี้ยงดูบิดามารดา และธรรมที่แสดงความใฝ่รู้ คือ การไปหาสมณชีพราหมณ์ ผู้มีความรู้และมีธรรม

3) **หลักธรรมที่เกี่ยวกับทำงานโดยตรง** คือ ความขยัน ความซื่อสัตย์ ความยินดีทำงาน ไม่ว่าเวลาใด ความยึดถือระเบียบ ความไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค ความไม่สรุ่ยสร่าย การทำงานให้สำเร็จโดยเร็ว ความมีวินัยและสุขภาพ ความอ่อนน้อม การพูดจาดี ความรักงานยิ่งกว่าญาติ ความรู้ฐานะอันควรและไม่ควร การไม่ขโมยเงินหลวง และการหมั่นตรวจตรางบประมาณอยู่เสมอ

ดังนั้น ข้าราชการที่ดีพึงทำงานด้วยความขยัน ซื่อสัตย์ ประหยัด ถูกระเบียบ รอบคอบ อดทน สุภาพอ่อนน้อม และรักงาน ยินดีทำงานเสมอ

สรุปได้ว่า หลักธรรมจากชาดกที่ส่งเสริมผู้นำประเทศชาติในด้านการเมืองการปกครองของประเทศไทย เช่น หลักทศพิธราชธรรม ซึ่งปรากฏในชาดกหลายเรื่อง เช่น ชวนหังสชาดก มหาชนกชาดก เวสสันดรชาดก เป็นต้น หลักอริยทรัพย์ 7 ได้แก่ ศีล 5 ซึ่งจัดได้ว่าเป็นกฎหมายในทางปกครอง ปรากฏในเรื่องกุลาวกชาดก ตามที่ได้กล่าวข้างต้น การเสียสละของผู้นำ ดังที่ปรากฏในเรื่องกุลาวกชาดกด้วยเช่นกัน หลักธรรมหรือข้อปฏิบัติ ความละเอียดและเกรงกลัวต่อบาปตามที่ปรากฏในเรื่องเทวธัมมชาดก หลักกตัญญูกตเวทีย์ ในสุวรรณสามชาดก รวมถึงสาธุนธรรมและราชวสดีธรรม ในวิรุทธชาดก เป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตทั้งผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครอง ประเทศชาติจะเจริญรุ่งเรืองไปได้อย่างรวดเร็ว ประชาชนก็จะมีชีวิตอย่างสงบสุข การปกครองประเทศก็เป็นไปอย่างราบรื่น ส่งผลถึงสังคมด้านอื่น เช่น การศึกษา เศรษฐกิจ และขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมไทย ดังจะได้กล่าวต่อไปตามลำดับ

5.2 หลักธรรมที่ส่งเสริมการศึกษา

ชาดกระบุว่าเมืองตักกศิลา ในแคว้นคันธาระ (ในปากีสถาน) ด้านตะวันตกเฉียงเหนือสุด อินเดียเป็นศูนย์กลางการศึกษา (บางยุคพาราณสีเป็นศูนย์กลาง) การศึกษาเบื้องต้น เด็กเรียนที่บ้าน

เด็กชายและเด็กหญิงได้รับการเลี้ยงดูจากพ่อแม่ เด็กชายเรียนจากพ่อ เด็กหญิงมุ่งการบ้านการเรือน เรียนจากแม่ พ่อเป็นแบบในการเลือกคู่ครอง นักเรียนที่ไปศึกษายังตักกสิลา เรียนกับอาจารย์ทิสปาโมกข์ เป็นเด็กชายมาจากวรรณะกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ พ่อค้า เศรษฐี คนวรรณะศูทรถูกจำกัดสิทธิ์ด้านการศึกษา ค่าเล่าเรียนสุดแต่จะเลือก คือ ใช้จ่ายด้วยทรัพย์ของตัวเองหรือว่าอยู่รับใช้อาจารย์ แล้วหักค่าใช้จ่ายไปพร้อมกัน วิชาที่เรียนเน้นความชำนาญด้านศิลปกรรม หัตถกรรม เด็กวรรณะกษัตริย์มุ่งวิชาการปกครองและการต่อสู้ ซึ่งมีชาดกที่กล่าวถึงการศึกษา เป็นต้นว่า

เรื่องโลสกชาดก ได้กล่าวถึงมิตตพินทุกะได้ศึกษาเล่าเรียนกับอาจารย์ทิสปาโมกข์ ซึ่งเป็นผู้สอนศิลปะแก่มาณพ 500 คนในเมืองพาราณสี และชาวเมืองพาราณสีก็ให้ทุนแก่คนเชื้อญาติได้ศึกษา มิตตพินทุกะได้ทุนนี้ในการศึกษาดำเนิน³⁶

เรื่องมหาชนกชาดก ได้กล่าวถึงพระมหาชนกกุมารทรงเรียนไตรเพทและศิลปศาสตร์ทั้งปวงภายในพระชนม์ 16 ปี³⁷ ก่อนที่จะเสด็จเดินทางลงเรือไปทำการค้าที่สุวรรณภูมิ เพื่อหาทุนไปชิงราชสมบัติคืน

หลักธรรมจากชาดกมีส่วนส่งเสริมสนับสนุนด้านการศึกษา เช่น การศึกษาภาคบังคับ ของประเทศไทย ชาดกได้ถูกกำหนดให้มีการเรียนตามหลักสูตรการศึกษาพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 ในระดับประถมศึกษา 12 เรื่อง ระดับมัธยมศึกษา 9 เรื่อง ซึ่งปรากฏเรื่องชาดก ดังนี้ เรื่องวานรินทชาดก ในการเรียนรู้ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 เรื่องมิตตวินทุกชาดกในการเรียนรู้ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 เรื่องมหาชนกชาดกในการเรียนรู้ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6

สุรพงษ์ จันลิ้ม ได้สรุปไว้ว่า ชาดกเป็นเครื่องมือสำคัญในการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมให้แก่เด็กและเยาวชน โดยนำเรื่องชาดกมาเป็นอุทาหรณ์และแบบอย่างในการดำเนินชีวิต ชาดกที่กำหนดให้เรียนในระดับชั้นมัธยมศึกษาจำนวน 9 เรื่อง เน้นหลักธรรมด้านให้มีความเคารพ ความกตัญญู การเชื่อฟังบิดามารดา ครูอาจารย์ มีหลักธรรมของผู้นำ การพูดสนทนาไพเราะน่าฟัง ไมโลภอยากได้ของผู้อื่น รู้จักประมาณในการใช้สอยบริโภค ความสันโดษ ความขยันหมั่นเพียร รู้จักความเสียสละ มีปัญญารอบรู้ ชาดกเป็นวิธีการสอนธรรมแบบบุคคลาธิษฐานที่สนุกชวนติดตามเหมาะแก่เด็กทุกวัย ครูผู้สอนสามารถเลือกเรื่องในชาดกจาก 547 เรื่องได้ตามความเหมาะสม³⁸

แม้กระทั่งการศึกษาในระดับปริญญาโท ยังปรากฏมีการนำเรื่องของชาดกมาวิจัยยกตัวอย่าง เช่น การวิจัยเรื่องการศึกษาวิเคราะห์เรื่องภาวะผู้นำในชาดก โดยพิมพ์ชนก สืบพงษ์สังข์³⁹ การวิจัยเรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์ปัญหาจริยศาสตร์เกี่ยวกับความกรุณาของพระโพธิสัตว์ ในคัมภีร์

³⁶ ชุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 2/-/6.

³⁷ ชุ.ชา.ม.อ. (ไทย) 9/-/63.

³⁸ สุรพงษ์ จันลิ้ม, “ศึกษาวิเคราะห์คุณธรรมจากชาดก ตามที่ปรากฏในสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานระดับชั้นมัธยมศึกษา พุทธศักราช 2544”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547), บทคัดย่อ.

³⁹ พิมพ์ชนก สืบพงษ์สังข์, “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องภาวะผู้นำในชาดก”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552), บทคัดย่อ.

ชาตก โดยพระราสสะละ สิวลีเถโร⁴⁰ การศึกษาพุทธจริยธรรมในทศชาติชาตก โดยสุพล เต็มตัว รัมย์⁴¹ การวิจัยเรื่องศึกษาวิเคราะห์คุณธรรมจากชาตก ตามที่ปรากฏในสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานระดับชั้นมัธยมศึกษา พุทธศักราช 2544 โดยนายจิรศักดิ์ แต่งเจนกิจ วิจัยเรื่องการศึกษาการออกแบบและคติสัญลักษณ์ในกรณีของงานสถาปัตยกรรมวัดสุทัศนเทพวรารามเป็นต้น สุรพงษ์ จันลัม⁴² และจิตรกรรมฝาผนังวัดสุทัศนเทพวราราม ก็ปรากฏมีผู้นำไปวิจัย เช่น พระมหาคชินท์ สมงคโล (อินทรมนตรี) วิจัยเรื่องการศึกษางานศิลปะวิเคราะห์เรื่องพุทธสุนทรียศาสตร์บนจิตรกรรมฝาผนังในวัดสุทัศนเทพวราราม⁴³

นอกจากนี้ ยังปรากฏคัมภีร์ หนังสือ ตำราเรียนต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับชาตก เริ่มตั้งแต่พระไตรปิฎก อรรถกถา วรรณคดี ฯลฯ โดยที่ชาตกจัดเป็นวรรณคดี มีทั้งวรรณคดีบาลีและวรรณคดีไทย ชาตกในวรรณคดีบาลี ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก เล่มที่ 27 และ 28 ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา ภาค 1 ถึง 10 เป็นต้น วรรณคดีไทยหลายเรื่องก็มีโครงเรื่องมาจากชาตก ดังที่ รศ.ดร.สีบพงศ์ ธรรมชาติ ได้กล่าวว่า วรรณคดีชาตก มีคุณค่าทั้งทางด้านคติธรรม สังคมวัฒนธรรม และสุนทรียภาพ ด้วยชาตกมีคุณค่าดังกล่าว สถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาจึงจัดให้มีการเรียนการสอนรายวิชา วรรณคดีชาตก เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับชาตกและมองเห็นคุณค่าในการนำไปปฏิบัติ เพื่อให้เกิดสันติสุข ทั้งในส่วนตัว ผู้อื่นและสังคม ทั้งปรากฏว่ามีวรรณคดีชาตกแบบฉบับหรือวรรณคดีชาตกราชสำนัก ที่หมายถึงวรรณคดีชาตกที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชนิพนธ์หรือรับสั่งให้กวีแต่งขึ้น มีความพิถีพิถันในการแต่ง ทั้งในด้านการใช้ภาษาและรูปแบบฉันทลักษณ์ ที่สำคัญคือผู้แต่งเป็นผู้ทรงคุณความรู้อย่างยิ่ง งานประพันธ์จึงเป็นแบบอย่างในการแต่งวรรณคดีของชนรุ่นหลัง วรรณคดีชาตกกลุ่มนี้มีมาตั้งแต่ในสมัยโบราณ มีหลักฐานปรากฏในศิลาจารึกสมัยกรุงสุโขทัย ศิลาจารึกนครชุม (หลักที่ 3)⁴⁴ ตัวอย่างของวรรณคดีชาตกราชสำนัก ได้แก่ 1) มหาชาติคำหลวง 2) สมุทรโฆษคำฉันท์ 3) กาพย์มหาชาติ 4) บทเห่เรื่องกาเกี 5) เสือโคคำฉันท์ 6) ศิริวิบุลยคติหรือยศกิติ 7) กากีคำกลอน 8) ลิลิตพระศรีวิชัยชาตก 9) บทละครเรื่องสังข์ทอง 10) สรรพสิทธิ์คำฉันท์

ดังจะเห็นได้ว่า วรรณคดีชาตกแบบฉบับหรือวรรณคดีชาตกราชสำนัก ปรากฏบทเห่เรื่องกาเกีและกากีคำกลอน ซึ่งมีเค้าเรื่องมาจากชาตกที่ปรากฏในพระไตรปิฎกแสดงให้เห็นว่า นิบาตชาตกเรื่องกาเกีชาตก สุสันธิชาตก และกุนาลชาตกมีอิทธิพลต่อวรรณคดี ดังปรากฏในหนังสือวรรณคดี

⁴⁰ พระราสสะละ สิวลีเถโร, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ปณหาจริยศาสตร์เกี่ยวกับความกรุณาของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์ชาตก”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542), บทคัดย่อ.

⁴¹ สุพล เต็มตัวรัมย์ “การศึกษาพุทธจริยธรรมในทศชาติชาตก”, *สารนิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551), บทคัดย่อ.

⁴² สุรพงษ์ จันลัม, “ศึกษาวิเคราะห์คุณธรรมจากชาตก ตามที่ปรากฏในสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานระดับชั้นมัธยมศึกษา พุทธศักราช 2544”, บทคัดย่อ.

⁴³ พระมหาคชินท์ สมงคโล (อินทรมนตรี), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพุทธสุนทรียศาสตร์บนจิตรกรรมฝาผนังในวัดสุทัศนเทพวราราม”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552), บทคัดย่อ.

⁴⁴ สีบพงศ์ ธรรมชาติ, *วรรณคดีชาตก*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2542), หน้า 65.

ชาตก ได้กล่าวถึงบทเห่เรื่องกาเกี ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร และกาเกีคำกลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

บทเห่เรื่องกาเกี⁴⁵ เรื่องนี้มีที่มาของเนื้อเรื่องจากนิบาตชาตกเรื่องกาแก้วติชาตก สุนันธิชาตก และกุณาลชาตก จุดประสงค์ในการแต่งเพื่อแสดงความในพระทัยของผู้นิพนธ์คือเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร โอรสในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงนิพนธ์ราว พ.ศ. 2290 เศษ ทั้งนี้มีสาเหตุมาจากการถูกขู่หาว่าเป็นชู้กับเจ้าฟ้าสังวาลจนถูกลงโทษ ใน พ.ศ. 2298 เป็นการแต่งเพื่อใช้เห่ จึงไม่ยาวนาน แต่มีคุณค่าทางด้านต่าง ๆ เช่น ด้านอักษรศาสตร์ ด้านสังคมวัฒนธรรม ด้านคติธรรม⁴⁶ คติธรรมที่สำคัญของเรื่องนี้คือ สตรีที่มีสามีแล้วควรระมัดระวังตัวในเรื่องเพศสัมพันธ์ ไม่ควรมีเพศสัมพันธ์กับชายอื่น เพราะมีแต่จะนำความเสื่อมเสียมาสู่ตนและบุคคลที่เกี่ยวข้อง การประพฤติตนแบบที่สังคมไม่ยอมรับจะทำให้ถูกลงโทษทางสังคมจนเกิดคำว่า “อิกากี” ในสังคมไทย เพื่อประณามผู้หญิงที่มีสามีหลายคนหรือมีชู้

นอกจากนั้น ยังปรากฏ **กาเกีคำกลอน** ซึ่งเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้แต่งไว้ในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์⁴⁷ ปรากฏว่ามีเค้าเรื่องมาจากชาตกเรื่องกาแก้วติชาตกและกุณาลชาตกด้วยเช่นกัน วรรณคดีชาตกเรื่องนี้ได้รับความนิยมมาก เพราะมีความไพเราะงดงามในแง่การใช้ภาษา คำประพันธ์เป็นกลอนสี่สุภาพ มีคติที่น่าสนใจ มีคุณค่าทางด้านอักษรศาสตร์ ด้วยการใช้ภาษาที่ไพเราะงดงามในลักษณะต่าง ๆ เช่น การสัมผัสในอักษรและสระ การเล่นคำ การหลากคำ และการใช้คำก่อกำเนิดภาพพจน์ โดยเฉพาะคำว่า “กาเกี” กลายเป็นสำนวนไทยที่ใช้กับผู้หญิงที่ประพฤติตัวมากชู้หลายผัว ไม่ซื่อสัตย์ต่อสามี แสดงถึงหลักธรรมทางด้านการศึกษาศีล 5 เป็นการประพจน์พิศมิลในข้อสามและแสดงถึงต้นหาความอยากความไม่อิ่มในกาม

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ได้ทรงพระราชนิพนธ์ในวิทยานิพนธ์เรื่องทศบารมีในพุทธศาสนาว่า กาเกีคำกลอนซึ่งเป็นบทประพันธ์ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นกลอนสำหรับเป็นคำขับร้องมโหรี เป็นวรรณคดีที่ไม่ได้มีจุดมุ่งหมายในด้านศาสนาแต่เค้าโครงเรื่องกาเกีเป็นเรื่องชาตก ถือว่าพญาครุฑเป็นพระโพธิสัตว์ คืออ้างว่าเป็นเรื่องเมื่อพระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นพญาครุฑ⁴⁸

ยังมีงานวรรณกรรมในปัจจุบัน ที่ได้ยกเอาเรื่องของชาตกมากล่าวถึง เช่น พระราชนิพนธ์เรื่องทศบารมี ทศพิธราชธรรม โดยสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน) ได้ตรัสถึงการแสดงบารมีของพระโพธิสัตว์จะมีการเล่าเรื่องชาตกมาประกอบ อันเป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงเล่าแสดงไว้ว่าทรงแสดงบารมีข้อนั้น ๆ เป็นระดับ บารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี เพื่อพระโพธิญาณ บารมีข้อที่ 1 คือทาน การให้ ตรัสถึงการบำเพ็ญทานบารมีของสังขพราหมณ์ ที่ถวายร่มและรองเท้าแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าที่เดินสวนทางมา⁴⁹ และยังได้ตรัสถึงอานิสงส์ของความเพียรในมหาชนก

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 87.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 87-90.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 109.

⁴⁸ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท**, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2534), หน้า 151-152.

⁴⁹ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), **ทศบารมี ทศพิธราชธรรม**, หน้า 66.

ชาดก เป็นวิริยบารมี คือความเพียรที่ทำคราวหนึ่ง ๆ ไม่หมดสิ้นไป⁵⁰ เป็นบารมีที่ยังยวดเต็มเปี่ยมขึ้น
ปรมัตถบารมี และยังปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 9 ได้ทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง
มหาชนก มีทั้งที่ทรงแปลและเรียบเรียงเป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ มีทั้งฉบับที่เป็นการ์ตูน ฉบับ
ซีดีรอม

ทางด้านการศึกษาในชาดก พระโพธิสัตว์ใช้ปัญญาที่เกิดจากการศึกษา ทำให้เห็นคุณค่า
ของพระโพธิสัตว์ที่ใช้ปัญญาแก้ปัญหา ซึ่งเรื่องมโหสถชาดก แสดงให้เห็นถึงปัญญาบารมีที่โดดเด่น
นอกจากนั้น การศึกษาสอนคนให้ฉลาด ให้รู้ แต่ต้องมีคุณธรรมคือศีล 5 ด้วย ความรู้คู่กับคุณธรรม
เก่งอย่างเดียวไม่ได้ต้องดีด้วย ต้องมีศีลธรรมซึ่งชาดกหลายเรื่องได้สอนคติธรรมเรื่องการรักษาศีล เช่น
กุลาวกชาดก สุปปารกชาดก มิตตวินทุกชาดก และกิงฉันทชาดก เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังปรากฏโคลงโลกนิติ ซึ่งเป็นวรรณคดีประเภทคำกลอน มีมาก่อนกรุง
รัตนโกสินทร์⁵¹ เป็นโคลงสุภาษิตเพื่อสอนให้เป็นคนดีปฏิบัติตนให้ถูกต้องในสังคม เป็นโคลงที่เข้าใจ
แก่นแท้และธรรมชาติของมนุษย์ทั้งทางโลกและทางธรรม

คำว่า โลกนิติ หมายถึง ระเบียบแบบแผนของโลก เป็นเนื้อความหลักในการดำรงชีวิต
นักปราชญ์ตั้งแต่ครั้งกรุงเก่า ได้เลือกคาถาสุภาษิตจากภาษาบาลีและสันสกฤตที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์
ต่าง ๆ เช่น คัมภีร์โลกนิติ คัมภีร์โลกนัย ธรรมนิติ ธรรมบท และพระไตรปิฎก เป็นต้น มาถอดความ
แล้วแต่งเป็นโคลงโลกนิติเอาไว้ให้ผู้คนจดจำเป็นแนวคิดและแบบอย่าง เพื่อเป็นคติเตือนใจในการดำรง
ตนในโลก สมเด็จพระยาเดชาดิศร ทรงรวบรวมโคลงโลกนิติ ที่มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา มาทรง
ปรับปรุงใหม่ให้ไพเราะและชัดเจนขึ้น ทั้งยังทรงพระนิพนธ์ขึ้นใหม่จากคัมภีร์ชาดกด้วย⁵²

ในที่นี้ จะได้นำบทโคลงโลกนิติ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับชาดกมาแสดงโดยสังเขป ดังนี้

“หมูเห็นสีหราชทำ ชวนรบ
กูสีตินกูพบ ท่านไซรั
อย่างกลัวท่านอย่าหลบ หลีกจาก กูนา
ท่านสีตินอย่าได้ วากเว้วางหนี”⁵³

โคลงบทนี้สอนให้รู้จักประมาณตน ผู้ต่ำต้อยที่ไม่รู้จักประมาณตน อาจนำมาซึ่งความ
เดือดร้อนทั้งตนเองและผู้อื่นได้ ตรงกับสำนวนถ่มน้ำลายรดฟ้า

“สีหราชร้องว่าไอ้ พาลหมู
ทรชาติครั้นเห็นกู เกลียดใกล้
ฤมิงไคร่รบดนู มึงมาศ เองนา
กูเกลียดมึงกูให้ ฟ่ายแพ้ยั่วตัว”⁵⁴

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 158.

⁵¹ กรมวิชาการ. กระทรวงศึกษาธิการ, **ประชุมโคลงโลกนิติ**, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันภาษาไทย.
กรมวิชาการ.กระทรวงศึกษาธิการ, 2543), หน้า 11.

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้าคำปรารภ.

⁵³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร, **ประชุมโคลงโลกนิติ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ**,
(กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2506), หน้า 11.

⁵⁴ อ้างแล้ว.

โคลงบทนี้สอนว่า ผู้ใหญ่หรือผู้มีอำนาจที่วางเฉยตามหลักอุเบกขาในพรหมวิหารธรรม ไม่ลงมาต่อกรด้วย พฤติกรรมของราชสีห์ที่ไม่สู้รบกับหมูด้วยความเกลียดในความสกปรกของหมู ซึ่งโคลงโลกนิติทั้ง 2 บทนี้สอดคล้องกับเนื้อหาในเรื่องสุกรชาดก⁵⁵

“รักกันอยู่ขอบฟ้า เขาเขียว
 เสมออยู่หอแห่งเดียว ร่วมห้อง
 ชังกันบ่แลเหลียวตาต่อ กันนา
 เหมือนขอบฟ้ามาป้อง ป่าไม้มาบัง”⁵⁶

โคลงบทนี้สอนเรื่องความรัก ความชัง ให้รู้ถึงสังขธรรมของมนุษย์ว่า เมื่อมีใจรักกันอยู่ไกล เพียงไหนก็เหมือนใกล้ แต่เมื่อจิตใจเกลียดชังถึงอยู่ใกล้ก็เหมือนห่างไกล ทั้งนี้เพราะ “ใจมนุษย์” เป็นผู้กำหนด ซึ่งพบว่า โคลงบทนี้สอดคล้องกับเนื้อหาในเรื่องชวนหงส์ชาดก ซึ่งปรากฏคำพูดของพญาชวนหงส์ต่อพระเจ้าพาราณสีว่า

“ใจจดจ่ออยู่ในผู้ใด ผู้นั้นแม้จะอยู่ไกลกันก็เหมือนอยู่ใกล้ ใจเหินห่างจากผู้ใด ผู้นั้นแม้จะอยู่ใกล้ก็เหมือนอยู่ไกล สหายผู้มีจิตเลื่อมใส ถึงจะอยู่ยงฟากฝั่งสมุทร ถ้ามีจิตเลื่อมใสต่อกัน ก็ชื่อว่าอยู่ใกล้กัน ส่วนสหายผู้มีจิตคิดประทุษร้ายถึงจะอยู่ใกล้ ถ้ามีจิตคิดประทุษร้ายต่อกัน ก็ชื่อว่าอยู่ยงฟากฝั่งสมุทร ศัตรูถึงจะอยู่ร่วมกัน ก็ชื่อว่าอยู่ห่างไกลกัน ส่วนบัณฑิตถึงจะอยู่ใกล้กัน ก็ชื่อว่าอยู่ใกล้ เพราะมีใจนึกถึงกัน”⁵⁷

“พระสมุทรสุตลิลัน คณานา
 สายดิ่งทิ้งทอดมา หยั่งได้
 เขาสูงอาจวัดวา กำหนด
 จิตมนุษย์นี้ไซ้ร้ ยากแท้หยั่งถึง”⁵⁸

โคลงบทนี้สอนเรื่องจิตใจของมนุษย์ ที่ไม่อาจจะหยั่งรู้ได้เพราะมักมีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ซึ่งโคลงบทนี้สอดคล้องกับเนื้อหาในเรื่องชวนหงส์ชาดก ปรากฏคำพูดของพญาชวนหงส์ต่อพระเจ้าพาราณสีว่า “ผู้ใดเมื่อก่อนเป็นผู้ใจดี นับถือกันว่าเป็นญาติ เป็นมิตรสหาย ภายหลังผู้นั้นกลับกลายเป็นศัตรูไปก็ได้ ใจของมนุษย์รู้ได้ยากอย่างนี้”⁵⁹

“อย่าเอื้อมเต็ดดอกฟ้า มาถนอม
 สูงสุดมือมักตรอม ออกใช้
 เต็ดแต่ดอกพะยอม ยามยาก ชมนา

⁵⁵ ขุ.ชา. (ไทย) 27/5-6/63., ขุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย) 1/5-6/13.

⁵⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร, ประชุมโคลงโลกนิติ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, หน้า 62.

⁵⁷ ขุ.ชา. (ไทย) 27/34-36/402., ขุ.ชา.เตรสก.อ. (ไทย) 6/34-36/166.

⁵⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร, ประชุมโคลงโลกนิติ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, หน้า 56.

⁵⁹ ขุ.ชา.เตรสก.อ. (ไทย) 6/33/166.

สูงก็สอยด้วยไม้ อาจเอื้อมเอมาถึง”⁶⁰

โคลงบทนี้สอนให้รู้จักประมาณตน ใฝ่ฝันหรือปรารถนาในสิ่งที่เป็นไปได้ จะได้ไม่ต้องพบกับความผิดหวังเจ็บปวด หากมีพฤติกรรมตรงข้ามกับสิ่งที่กล่าว ตรงกับสำนวนดอกฟ้ากับหมาวัด หรือ กระจายหมายจันทร์ ซึ่งไม่มีโอกาสเป็นไปได้ ในเรื่องความรัก ให้ใช้สติอาจเอื้อมเกินไปจะทำให้เกิดทุกข์ แต่ก็ควรมีความพยายามอย่างพอควรบ้าง ซึ่งโคลงบทนี้สอดคล้องกับเนื้อหาในเรื่องสังคาสชาดก ที่สุนัขจิ้งจอกมีจิตรักใคร่ในนางราชสีห์ซึ่งเป็นสัตว์ชั้นสูงกว่าตน จนต้องตายไปในที่สุด⁶¹ เพราะความไม่รู้จักประมาณตน ไม่คิดพิจารณาว่าตนคู่ควรกับเขาหรือไม่

โคลงโลกนิตินี้ กระทรวงศึกษาธิการได้คัดเลือกบางบทมาให้นักเรียนมัธยมอ่านเป็นวรรณคดี เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ยิ่งขึ้น ซึ่งโคลงโลกนิติมีหลายสำนวน ที่เป็นลิขสิทธิ์ของทางราชการมี 3 สำนวนคือ

1) โคลงโลกนิติ พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศรโดยกรมศึกษาธิการ กระทรวงธรรมการ ได้ชำระสอบทานและจัดพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.2447 (ร.ศ. 123) ใช้เป็นแบบเรียนสำหรับนักเรียนในชื่อเรื่อง “หนังสืออ่านจินตกระวีนิพนธ์ สุภาชิตโลกนิติคำโคลง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ทรงชำระของเก่า” มี 408 บท ต้นฉบับเป็นลิขสิทธิ์ของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ

2) ประชุมโคลงโลกนิติ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ จะระบุชื่อคัมภีร์กำกับไว้ด้วย เช่น “ธรรมบท” “โลกนิติ” หรือส่วนที่เป็นสำนวนของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศรจะกำกับว่า “สมเด็จพระเดชฯ” สำนวนที่ไม่ปรากฏผู้แต่งกำกับว่า “สำนวนเก่า” หรือ “จารึกศิลา” มีโคลงภาษิตรวม 593 ชุด จำนวน 911 บท ต้นฉบับเผยแพร่ครั้งแรกใน พ.ศ. 2460 กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการเป็นเจ้าของลิขสิทธิ์

3) ประชุมโคลงโลกนิติ ฉบับกรมวิชาการ โดยคณะกรรมการคัดสรรและเผยแพร่วรรณกรรมของชาติ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ มีโคลงภาษิตรวม 594 ชุด จำนวน 902 บท⁶²

ดังที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนี้ชี้ให้เห็นว่าทางด้านการศึกษาคาศาสนศาสตร์ ยังมีการนำหลักธรรมในชาดกไปใช้ในการศึกษา ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการได้ให้ความสำคัญกับชาดกโดยได้นำเรื่องในชาดกไปใช้ในการเรียนการสอนมาโดยตลอด ทั้งสอดแทรกอยู่ในหนังสือตำราต่าง ๆ โดยเฉพาะในโคลงโลกนิติ ซึ่งเป็นวรรณคดีคำสอนที่เป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิต ได้ถูกนำมาใช้ในการศึกษาของนักเรียนเพื่อส่งเสริมการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องดีงาม

ดังจะเห็นได้ว่าทางด้านการศึกษานั้น หลักธรรมจากชาดก มีส่วนส่งเสริมสนับสนุนและมีประโยชน์ต่อการศึกษา ทั้งในระดับประถม มัธยม และอุดมศึกษา ทั้งการศึกษาในภาคทฤษฎี หลักธรรมจากชาดกปรากฏอยู่ในงานวรรณคดี หนังสือ ตำราต่าง ๆ อาทิ กากิคำกลอน ปรากฏศิลป์ 5 ในหลักอริยทรัพย์ 7 จากเรื่องกาแก้วตีชาดก สุนันธิชาดกและกุนาลชาดก โคลงโลกนิติ ปรากฏการรู้จัก

⁶⁰ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร, **ประชุมโคลงโลกนิติ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ**, หนา 171.

⁶¹ **ขุ.ชา.ทก.อ.** (ไทย) 3/3-4/6-11.

⁶² กรมวิชาการ, กระทรวงศึกษาธิการ, **ประชุมโคลงโลกนิติ**, หนา 48-53.

ประมาณตน ในสัปปุริสธรรม 7 จากเรื่องสุกรชาดก เป็นต้น ดังนั้น หลักธรรมจากชาดก จึงส่งเสริมสนับสนุนสังคมไทยทางการศึกษาตามที่ได้กล่าวมา

5.3 หลักธรรมที่ส่งเสริมเศรษฐกิจ

ในด้านเศรษฐกิจนี้ ขอกล่าวถึงประเด็นสำคัญ ๆ คือ การประกอบอาชีพ ทรัพย์สิน การใช้จ่ายทรัพย์สิน ประโยชน์หรือความสุขจากการใช้ทรัพย์สิน ซึ่งจะได้ศึกษาตามลำดับ ดังนี้

5.3.1 การประกอบอาชีพ เป็นสิ่งหนึ่งที่จะช่วยให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ ในสมัยพุทธกาลได้กล่าวถึงการประกอบอาชีพต่าง ๆ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในจุกุชกขันธ์สูตรว่า “กุลบุตรในโลกนี้เลี้ยงชีวิตด้วยการประกอบศิลปะใด คือ ด้วยการนับคะแนน การคำนวณ การนับจำนวน การไถ การค้าขาย การเลี้ยงโค การยิงธนู การรับราชการ หรือด้วยศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่ง”⁶³ โดยที่พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงอาชีพที่สุจริตคือสัมมาอาชีพะในมรรค 8 ต้องเป็นอาชีพที่ไม่เป็นไปเพื่อความทุกข์ หรือเบียดเบียนผู้อื่นและธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ไม่ใช่อาชีพที่ทำด้วยความทุจริต คดโกง ซึ่งเรียกว่ามิจฉาอาชีพะ ตัวอย่างมิจฉาอาชีพะ ปรากฏในวินัยชาสูตร ว่าด้วยการค้าขายที่ไม่ควรทำ 5 ประการ คือการค้าขายคัสตราวุธ การค้าขายสัตว์ การค้าขายเนื้อ การค้าขายของมีนเมา การค้าขายยาพิษ⁶⁴ และในลักษณะสูตร เช่น การโกงด้วยตาชั่ง การโกงด้วยของปลอม การโกงด้วยเครื่องตวงวัด การรับสินบน การล่อลวง การตลบตะแลง การตัด (อวัยวะ) การฆ่า การจองจำ การตีชิงวิ่งราว การปล้น และการขู่กรรโชก⁶⁵ และการประกอบอาชีพควรเป็นอาชีพที่ต้องไม่ละเมิดศีล 5 และกุตลกรรมบถ 10 ด้วย

ดังจะเห็นได้ว่าในชาดกแต่ละเรื่อง มีทั้งการประกอบสัมมาอาชีพะและมิจฉาอาชีพะ ผู้ที่ประกอบสัมมาอาชีพะ เช่น สุปปารกบัณฑิต พระมหาชนกกุมาร และพระอังกุระ เป็นต้น ประกอบอาชีพเป็นพ่อค้าสำเภา และมิจฉาอาชีพะ เช่น พรหมณ์ปุโรหิตผู้หนึ่ง ประกอบอาชีพเป็นผู้พิพากษา แต่ชอบกินสินบน เป็นต้น ในชาดกหลายเรื่องที่ได้ยกมานี้ มีการประกอบอาชีพต่าง ๆ ที่สำคัญ เช่น อาชีพค้าขาย การค้าสำเภาทางทะเล (พ่อค้าทางทะเล) ลูกเรือ รับจ้าง ช่างไม้ ช่างต่อเรือ

ดังที่ ศ.ดร.สันติ เล็กสุขุม ได้กล่าวถึงการค้าสำเภากับต่างประเทศ ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีว่า มีชาวจีนจำนวนมากรับราชการ ทำหน้าที่ด้านการค้าสำเภาของรัฐกับต่างประเทศ เมื่อถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ การค้าสำเภาเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น ทำรายได้เป็นจำนวนมาก โดยทำการค้ากับประเทศจีนมากกว่าประเทศอื่น ราษฎรส่วนใหญ่ของประเทศไทยในสมัยนั้นก็เป็นคนจีน มีความสำคัญต่อบ้านเมือง ประกอบอาชีพต่าง ๆ เช่น ทำโรงงานน้ำตาล คนต่อเรือสำเภา พวกเดินเรือ ค้าขาย การค้าสำเภากับต่างประเทศ ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ส่วนใหญ่ดำเนินการโดยพระมหากษัตริย์ เจ้านาย และขุนนางชั้นผู้ใหญ่จำนวนหนึ่ง รวมทั้งเอกชน เช่น พ่อค้าจีน ปัจจัยที่ผลักดันให้พระมหากษัตริย์ทรงเอาพระทัยใส่ในการค้าสำเภาก็คือ เพื่อเพิ่มพูนพระราชทรัพย์สำหรับการใช้จ่ายส่วนพระองค์ และอีกส่วนหนึ่งทรงนำมาส่งเสริมทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา

และได้กล่าวอีกว่า นักวิชาการได้ให้ความเห็นว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชศรัทธาในเรื่องนี้ ทรงใช้จ่ายด้านวัสดุและค่าแรงช่างในงานสร้างและปฏิสังขรณ์วัด เช่น

⁶³ ม.ม. (ไทย) 12/178/179.

⁶⁴ อง.ปญจก. (ไทย) 22/177/295.

⁶⁵ ที.ปา. (ไทย) 11/240/196.

งานเขียนจิตรกรรมฝาผนังด้วย และการค้าสำเภาก็เป็นการสร้างงานในระบบเศรษฐกิจแบบใหม่เพื่อการค้า เพื่อเป็นช่องทางสำคัญในการจำหน่ายสินค้าพื้นเมือง และที่สำคัญการค้าสำเภาส่งผลให้ระบบเงินตราหมุนเวียนมาสู่ราษฎรมากขึ้น เมื่อเงินตราหมุนเวียนผู้คนก็มีกำลังซื้อ กิจกรรมค้าปลีกย่อยประเภทต่าง ๆ ก็มีมากและขยายตัวเป็นวงกว้างออกไป ขณะเดียวกันก็กระตุ้นให้ราษฎรปรับปรุงผลผลิตให้เพิ่มมากขึ้นด้วย การค้าในสังคมไทยสมัยนั้นก็ขยายตัว⁶⁶

นอกจากนี้ เศรษฐกิจในสมัยรัตนโกสินทร์ (ช่วงรัชกาลที่ 1-3) ส่วนใหญ่ได้จากการค้าสำเภาหลวง นับเป็นรายได้ที่สำคัญยิ่งของแผ่นดินในสมัยนั้น โดยพระคลังสินค้า ซึ่งเป็นหน่วยงานของรัฐมีหน้าที่รับผิดชอบในการแต่งเรือสำเภาหลวงบรรทุกสินค้าสำคัญเช่น ดีบุก พริกไทย ครั่ง ชีผึ้ง ไม้หอม และสินค้าอื่น ๆ ไปค้าขายกับประเทศจีนและประเทศใกล้เคียง แล้วรับซื้อสินค้าต่างประเทศ เช่น ผ้า ถ้วยชาม มาขายในประเทศอื่น ทำให้มีผลกำไรมาก การค้าสำเภา ในสมัยรัชกาลที่ 1 ส่วนใหญ่ทำการค้าสำเภากับประเทศจีน จึงมีการแต่งตั้งพระยาโชฎิกกราชเศรษฐี⁶⁷ ตำแหน่งเจ้ากรมท่าซ้ายเพื่อติดต่อการค้ากับจีน และแต่งตั้งผู้บัญชาศาสนาอิสลามให้เป็นพระยาจุฬาราชมนตรีตำแหน่งกรมท่าขวา เพื่อติดต่อการค้ากับมลายู ชาว อินเดีย และอาหรับ การค้าสำเภาในสมัยรัชกาลที่ 2 มีการจัดสำเภาไทยไปค้าขายกับประเทศต่าง ๆ ในเอเชียกว่าร้อยลำ สำเภาที่ไปค้าขายที่เมืองจีนมีถึง 140 ลำ

ด้านการค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น ภารดี มหาขันธ์ ได้กล่าวถึงการค้าสำเภาว่า เป็นการค้าระหว่างประเทศในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ทำรายได้ให้กับประเทศไทยมาก มีทั้งสำเภาหลวงและสำเภาเอกชน รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เรือบรรทุกสินค้าเริ่มเปลี่ยนจากเรือสำเภาแบบจีนมาเป็นเรือกำปั่นใบอย่างฝรั่ง⁶⁸ และวราภรณ์ ทินานนท์ได้วิจัยถึงบทบาทอันน่าจะส่งผลต่อการค้าสำเภาที่มีต่อสังคม เศรษฐกิจ และการปกครองของไทยในช่วงเวลานั้น ผลของการวิจัยพบว่า

การค้าสำเภาโดยเฉพาะของหลวง ให้ประโยชน์อย่างมหาศาลแก่ประเทศทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และการปกครองทั้งทางตรงและทางอ้อม แม้กระนั้น การค้าสำเภาของหลวงจำเป็นต้องเล็กล้มไปหลังจากการทำสนธิสัญญาบาวริง ด้วยความจำเป็นทางสถานการณ์ทางการเมือง ถึงอย่างนั้นการค้าทางเรือของเอกชนยังคงดำเนินอยู่ต่อมา

การคมนาคมขนส่งทางเรือเป็นวิถีทางที่สะดวกและประหยัดทางหนึ่ง ซึ่งยังผลพลอยได้แก่ประเทศในยามสงครามด้วย กล่าวคือ รัฐบาลสามารถใช้ทั้งเรือและกำลังคนเป็นกำลังสนับสนุนในการ

⁶⁶ สันติ เล็กสุขุม, ศ.ดร., *จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 3 ความคิดเปลี่ยนการแสดงออกก็เปลี่ยนตาม*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2548), หน้า 13-14.

⁶⁷ พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร, *สำเภาสยาม ตำนานเจ้าบางกอก*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์, 2544), หน้า 58.

⁶⁸ ภารดี มหาขันธ์, *พื้นฐานอารยธรรมไทย*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2532), หน้า 71-73.

ปฏิบัติการทางทหารได้โดยไม่ยากนัก การพัฒนาการค้าทางเรือของไทยในระยะเวลาต่อมาเรียกในปัจจุบันว่า "พาณิชย์นาวี"⁶⁹

รศ.จินตนา บุญบงการและนายสุธรรม จิตรานูเคราะห์ ได้วิจัยไว้ว่า “ประเทศไทยมีขนาดกองเรือเล็กที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับสมาชิกอาเซียน และสามารถมีส่วนขนส่งสินค้าเพียงร้อยละ 5 ของปริมาณสินค้าเข้า-ออก การจะพัฒนาพาณิชย์นาวีของไทยให้ทัดเทียมนานาประเทศ มีปัจจัยที่ต้องพิจารณาหลายประการที่สำคัญมากประการหนึ่ง คือ ปัญหาด้านบุคลากร โดยเฉพาะคุณสมบัติของคนไทยยังไม่เหมาะสมที่จะประกอบอาชีพทางเรือ ในการวิจัยนี้แสดงให้เห็นข้อเท็จจริงว่า งานด้านพาณิชย์นาวีในประเทศไทยมีมานาน แต่คนไทยไม่ได้ให้ความสนใจเท่าที่ควรและไม่มีความรักงานด้านนี้ ทั้งที่มีรายได้ที่สูงกว่างานที่ใช้ความรู้ความสามารถในระดับใกล้เคียงกัน”⁷⁰

เรื่องมหาชนกชาต ปรากฏมหาชนกกุมารทำการค้าสำเภาทงทะเลจนเรืออัปปางกลางทะเล เรื่องสมุททวาณิชชาตกปรากฏว่ามีพวกช่างไม้ ช่างต่อเรือ ทำเรือหนีไปอยู่เกาะวิเศษและเมื่อรู้ว่าน้ำทะเลจะท่วมเกาะนี้ก็ได้ต่อเรือเตรียมไว้ หนีรอดชีวิตไปได้ ในเรื่องสังฆชาตกปรากฏสังฆพราหมณ์เป็นผู้ร่ำรวยมหาศาล เป็นเศรษฐีผู้มั่งคั่ง มีโภคทรัพย์มาก สร้างโรงงาน 6 แห่ง ทำบุญบริจาคทานถึงวันละ 6 แสน และจะไปหาทรัพย์เพิ่มโดยการเดินเรือค้าสำเภา⁷¹

เรื่องขตปณทิตชาต ปรากฏว่า เมื่อพี่น้อง 10 คนยึดเมืองต่าง ๆ ได้แล้วมีการแบ่งราชสมบัติกัน โดยส่วนของอังกูรกุมารได้สละให้แก่พระนางอัญชนเทวีเชษฐภคินี ส่วนตนเองไปทำการค้าขายเลี้ยงชีพ⁷²

จะเห็นได้ว่า ทางด้านเศรษฐกิจนั้น ในชาตกหลายเรื่องได้กล่าวถึงการประกอบอาชีพการค้าสำเภา เช่นเดียวกับการค้าสำเภาในสมัยรัชกาลที่ 3 ทำให้ประเทศไทยมีรายได้เข้าสู่ท้องพระคลังเป็นจำนวนมาก ทำให้การส่งออกในยุคต้นของกรุงเทพฯ เพิ่มขึ้น มีการผลิตสินค้าทางการเกษตรและการอุตสาหกรรม ทำให้เศรษฐกิจในสมัยรัชกาลที่ 3 ดีขึ้น มีการเก็บภาษีได้มากมายเพราะการขยายตัวทางการค้า ทำให้ท้องพระคลังมีรายได้มากขึ้น จนมากกว่าการค้าสำเภาเสียอีก⁷³ โดยที่ชาวจีนมีบทบาทด้านการเดินเรือ ชาวสยามและชาวพม่าเป็นกะลาสี⁷⁴ ซึ่งในสังคมไทยตั้งแต่สมัยอดีตจนถึงปัจจุบันการค้าทางทะเลยังคงมีอิทธิพลอยู่ แต่เปลี่ยนจากการค้าสำเภามาเป็นการใช้เรือเดินสมุทรขนาดใหญ่เพื่อใช้ในการขนส่งสินค้าจำนวนมาก โดยเฉพาะสินค้าทางการเกษตร เช่น ข้าวสาร น้ำตาล เป็นต้น ทำรายได้เข้าสู่ประเทศจำนวนมหาศาล จนปัจจุบันมีการเรียกชื่อว่าพาณิชย์นาวี

⁶⁹ วราภรณ์ ทินานนท์, “ศึกษาวิจัยการค้าสำเภาของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), บทคัดย่อ.

⁷⁰ จินตนา บุญบงการ, รศ.และนายสุธรรม จิตรานูเคราะห์, ลักษณะผู้ประกอบการอาชีพทางเรือ, โครงการวิจัย, 2527, บทคัดย่อ.

⁷¹ ขุ.ชา.ทสก.อ. (ไทย) 9/132/76.

⁷² ขุ.ชา.ทสก.อ. (ไทย) 5/-/539.

⁷³ สันติ เล็กสุขุม, ศ.ดร., จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 3 ความคิดเปลี่ยน การแสดงออกก็เปลี่ยนตาม, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2548), หน้า 13-14.

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15.

ถึงกระนั้น อีกสิ่งหนึ่งที่เราควรจะกล่าวถึงในทางเศรษฐศาสตร์ คือ ทรัพย์สิน ซึ่งหมายถึง ทรัพย์สินของแต่ละบุคคล บริษัท ห้างหุ้นส่วน หรือหน่วยงานต่าง ๆ จำนวน อดิวัฒนสิทธิ์ ได้กล่าวถึง ทรัพย์สินว่า

“หมายถึงสิ่งของซึ่งทำให้บุคคลผู้ครอบครองหรือเป็นเจ้าของมีอำนาจที่จะจัดการกับ ทรัพย์สินนั้นอย่างไรก็ได้ตามสิทธิ์ของตน ผู้เป็นเจ้าของย่อมมีกรรมสิทธิ์เหนือทรัพย์สินนั้น และสามารถ จัดการกับผู้ที่ล่วงละเมิดในทรัพย์สินของตนได้ตามกฎหมาย ทรัพย์สินสามารถแบ่งออกได้เป็น ทรัพย์สิน ที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ ทรัพย์สินที่จับต้องได้ เช่น เงิน ทอง บ้านเรือน รถยนต์ ที่ดิน ฯลฯ และ ทรัพย์สินที่จับต้องไม่ได้ เช่น ทรัพย์สินทางปัญญา

ทรัพย์สินไม่ได้เป็นของสูงหรือต่ำด้วยตัวของมันเองแต่เป็นสิ่งที่บุคคลกำหนดคุณค่าให้ผู้ที่ มี ทรัพย์สินสมบัติมากจะได้รับการยอมรับและนับถืออย่างสูง ซึ่งจะตรงกันข้ามกับผู้ที่มีทรัพย์สินน้อย สังคมตี ค่าของบุคคลตามปริมาณทรัพย์สิน จึงทำให้บุคคลในสังคมต่างพยายามแสวงหาทรัพย์สินและสะสม ทรัพย์สินส่วนเกินไว้เป็นจำนวนมาก จึงเกิดการแข่งขันแก่งแย่งกันเพื่อให้ได้ครอบครองทรัพย์สิน จำนวนมาก ทำให้เกิดการเบียดเบียนทำลายกัน มองเห็นวัตถุมิมีความสำคัญกว่าเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง เพราะติดในค่านิยมเทียมของสังคมที่ยกย่องคนมีทรัพย์สินให้อยู่ในสถานภาพที่สูงกว่าคนไม่มีทรัพย์สินหรือมี น้อยกว่า

พระพุทธศาสนามองว่า การมีทรัพย์สินเป็นเพียงเครื่องมือในการพัฒนาตนเองและสังคมให้ เจริญก้าวหน้า ทรัพย์สินเป็นสิ่งจำเป็นขั้นพื้นฐานเพื่อให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ มนุษย์ควรรู้จักประกอบอาชีพ สุจริต (สัมมาอาชีวะ) เพื่อหาทรัพย์สิน พระพุทธศาสนาไม่ได้ใช้ปริมาณการมีทรัพย์สินมากหรือน้อยเป็น เกณฑ์วัดความดีหรือชั่ว หรือสถานะสูงต่ำในสังคม แต่สนใจในวิธีการได้มาของทรัพย์สินนั้น การใช้จ่าย ทรัพย์สินนั้นอย่างไร การได้ทรัพย์สินมาแล้วเก็บเอาไว้เฉย ๆ ไม่ใช่ให้เกิดประโยชน์กลับถือว่าเป็นความชั่ว อย่างยิ่ง โดยที่พระธรรมปิฎกได้กล่าวถึงความชั่วร้ายเกี่ยวกับทรัพย์สิน 3 อย่างคือ “การแสวงหาทรัพย์สิน โดยไม่ชอบธรรม การครอบครองทรัพย์สินไว้โดยไม่ทำให้เกิดประโยชน์ และการใช้จ่ายทรัพย์สินในทางที่เป็น โทษ คือ ไม่พัฒนาศีล สมาธิ ปัญญา”⁷⁵

ถึงกระนั้น หลักธรรมที่ปรากฏในชาดกแต่ละเรื่องที่น่าสนใจในการดำรงชีพ คือหลัก อริยทรัพย์ 7 ประการในสังฆิตตธนสูตร ได้แก่ 1) ทรัพย์ คือศรัทธา 2) ทรัพย์คือศีล 3) ทรัพย์คือหิริ 4) ทรัพย์คือโอตตปปะ 5) ทรัพย์คือสุตะ 6) ทรัพย์คือจาคะ และ 7) ทรัพย์คือปัญญา⁷⁶ โดยเฉพาะหลัก อริยทรัพย์ 7 ประการสุดท้ายคือปัญญา นอกจากจะช่วยให้สามารถดำรงชีพ โดยการประกอบอาชีพ ได้แล้วยังช่วยชีวิตให้รอดปลอดภัยได้ด้วย ดังตัวอย่างเช่น

เรื่องสุปารกชาดก ปรากฏการณ์ปัญญาของท่านสุปารกษะ ที่ตาบอดแต่ยังสามารถรับ ราชการเป็นพนักงานตีราคาของหลวงได้ และยังเป็นต้นหนเรือที่สามารถนำทุกคนออกทะเล และกลับ ถึงบ้านได้อย่างปลอดภัย พร้อมทรัพย์สินสมบัติจากท้องทะเลเป็นจำนวนมาก

⁷⁵ จำนวน อดิวัฒนสิทธิ์, พระพุทธศาสนากับการแบ่งช่วงชั้นทางสังคม, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ- มหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2548), หน้า 90-91.

⁷⁶ อ.สตตก. (ไทย) 23/5/8-9.

เรื่องสมุททวณิชาต ปราภฏการมีปัญญาของหัวหน้าช่างไม้บัณฑิต ที่มีปัญญา ได้พาบริวารทำเรือเตรียมไว้ก่อนที่น้ำทะเลจะท่วมเกาะ จึงช่วยให้ทั้งตนเองและบริวารที่เชื่อฟังรอดพ้นจากความตายได้

ศีล 5 เป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับประเทศลงมาจนถึงตัวบุคคล นอกจากนี้บุคคลควรจะต้องรู้จักประมาณตน เพราะมีความจำเป็นต่อการประกอบอาชีพ หากไม่รู้ว่าตัวเองมีความสามารถแค่ไหน ก็จะประสบกับความล้มเหลว ดังเช่นที่ปรากฏในเรื่อง**ขัมพุกชาต** สุนัขจิ้งจอกไม่รู้จักประมาณตน คิดจะไปจับช้างกินเป็นอาหารจนถูกช้างเหยียบตาย และในเรื่อง**สิงคาลชาต** ปราภฏว่ามีสุนัขจิ้งจอกที่ต้องตายเพราะความไม่รู้จักประมาณตน ไปหลงรักนางราชสีห์ ซึ่งเป็นสัตว์ชั้นสูงกว่าตน จนถูกราชสีห์ที่ชายบันลือสีหนาทไล่จนหัวใจแตกตายไปด้วยความกลัว หรือไม่ว่าในการทำงานใด ๆ ก็ตาม หากไม่รู้จักประมาณตน ก็ไม่สามารถประสบกับความสำเร็จได้

แต่ในทางตรงกันข้ามหากบุคคลรู้จักประมาณตน รู้ว่าตนมีกำลังแค่ไหน ถ้าจะลงทุนทำกิจการงานใดก็ตาม รู้ว่าตนมีทุนแค่ไหน ทำระดับเท่าที่ตนพอจะทำได้ ไม่เกินกำลัง แต่ถ้าเกินตัวก็ต้องกู้หนี้ยืมสินเขามา แล้วต้องจ่ายดอกเบี้ย จนในที่สุดก็ล้มเหลวแถมมีหนี้สินอีกดังที่ปรากฏเห็นได้ในสังคมปัจจุบัน หากจะดูตัวอย่างของผู้ที่รู้จักสร้างตนด้วยปัญญาและทรัพย์เพียงเล็กน้อยนั้น พระพุทธเจ้าทรงปรารภการตั้งตัวได้ด้วยทรัพย์เพียงเล็กน้อย ปรากฏในเรื่อง**จุฬเสฏฐิชาต** ตรัสพระคาถาว่า “ผู้มีปัญญาพิจารณาเห็นโดยประจักษ์ ย่อมตั้งตัวได้ด้วยสิ่งของอันมีมูลค่าน้อย เหมือนคนก่อไฟกองเล็ก ๆ ทำให้เป็นกองใหญ่ได้”⁷⁷

ดังจะเห็นได้ว่าการประกอบอาชีพที่ดีนั้น จำเป็นที่จะต้องเป็นอาชีพที่สุจริต ตามหลักสัมมาอาชีพะ ไม่ละเมิดศีล 5 และกุตลกรรมบถ 10 และต้องรู้จักประมาณตน หากว่าบุคคลประพฤติตามศีล 5 เลี้ยงชีวิตชอบ เว้นจากการฆ่า การเบียดเบียนชีวิต เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจากการประพฤติผิดในกามเมียผู้อื่น เว้นจากการพูดเท็จ พูดแต่คำจริงมีประโยชน์ เว้นจากการดื่มสุราเมรัย ย่อมทำให้ชีวิตดำเนินไปได้อย่างมีความสุขพบแต่ความเจริญก้าวหน้าในชีวิต

มณู มุกข์ประดิษฐ์ ได้กล่าวถึง เศรษฐกิจพอเพียง ตามปรัชญาการดำรงชีวิตที่พระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ได้พระราชทานว่า สามารถแก้ปัญหาเศรษฐกิจได้ด้วยปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นการเตือนสติให้ประชาชนชาวไทยมีความพอดีในการดำรงชีวิต ให้มีสัมมาทิฐิ รู้เท่าทันความเป็นจริงและสภาพลวงตาทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในประเทศ ทรงชี้แนะทางสายกลางในการดำรงชีวิตโดยใช้หลักพุทธธรรมหลายประการ รวมทั้งลดกิเลสคือความโลภ เพื่อให้ชีวิตสงบสุข มีสันติสุข เศรษฐกิจพอเพียง แม้จะมีคำว่าเศรษฐกิจ แต่เป็นแนวทางการดำเนินชีวิตที่คนไทยสามารถยึดเป็นหลักในการดำรงชีพได้ ซึ่งปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมีหลักสำคัญของการดำรงชีวิตและการตั้งตนอยู่บนทางสายกลางและความไม่ประมาท โดยต้องคำนึงถึงความพอเพียง พอประมาณ และความมีเหตุผล การมีภูมิคุ้มกันที่ดี มีปัญญาความรอบรู้ รอบคอบและความมีคุณธรรมประกอบที่สำคัญ คือ ความซื่อสัตย์สุจริต ไม่โลภ ไม่เบียดเบียน ความอดทน ความเพียร และปัญญาในการดำรงชีวิตอย่างถูกต้องตามหลักพุทธธรรม ทรงแนะนำให้สันโดษ ลด ละ เลิกอบายมุขและความโลภอย่างไร้เหตุผล

⁷⁷ ขุ.ชา. (ไทย) 27/4/2.

ทรงแนะนำให้ละเว้นวัฒนธรรมการบริโภคตามกระแสเศรษฐกิจทุนนิยมที่ไร้สาระ ฟุ่มเฟือย มอมเมา และไม่รู้จักพอ มีความสันโดษเพื่อให้พึงพอใจชีวิตตามอัตภาพและสภาพแวดล้อม การมีธรรมะและคุณธรรมประจำใจ ไม่คดโกง เอารัดเอาเปรียบ รู้จักเสียสละ และการให้ การแบ่งปัน และให้สานประโยชน์ระหว่างตนกับผู้อื่น ตลอดถึงสังคมและสภาพแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติและวัฒนธรรม⁷⁸

จากข้อมูลทีกล่าวนมาทางด้านเศรษฐกิจนั้น จะเห็นได้ว่าเกี่ยวข้องข้องกับการดำรงชีวิตประจำวัน ซึ่งต้องมีเรื่องของลาภ ยศ สุข ทุกข์ มาเกี่ยวข้องอันเป็นเรื่องของโลกธรรม 8 ปราภฏหลักธรรมนี้ในเรื่อง**พาเวรชาติตก** ว่าด้วยความเสื่อมลาภของกานในแคว้นพาเวร นับได้ว่าเป็นตัวอย่างที่ดีในการดำเนินชีวิต ทุกชีวิตจะต้องประสบกับโลกธรรม 8 นี้กันทั้งนั้น ไม่ว่าจะ เป็น ได้ลาภ เสื่อมลาภ ได้ยศ เสื่อมยศ สุข ทุกข์ สรรเสริญ นินทา หากว่าวันนี้พบกับความสุข มีเงินทองจับจ่ายใช้สอย มีคนชื่นชมยินดี ต้องเตรียมตัวไว้ว่าสักวันทั้งความสุขและลาภหรือทรัพย์สมบัติอันนั้นก็ต้องจากเราไป เมื่อถึงวันนั้นจะไม่เสียใจมากมาย เพราะเข้าใจว่าธรรมตามันเป็นเช่นนั้นเอง สมดังพระพุทธพจน์ว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา”⁷⁹ และมีคำกล่าวที่สมบัติผลัดกันชม ตามที่ปรากฏใน**เรื่องมันธาตราชชาติตก** แม้ว่าพระเจ้ามันธาตจะได้อบรมครองราชสมบัติ จักรพรรดิสมบัติถึงแปดหมื่นสี่พันปี ทรงครองราชสมบัติในเทวโลกจนนับพระอินทร์ถึง 36 พระองค์ที่จุติไปแล้ว พระองค์ต้องพลัดจากเทวโลก ต้องจากสมบัติทั้งหลายในเทวโลกและมนุษย์โลก ในที่สุด เป็นไปตามหลักไตรลักษณ์คือ อนิจจัง ความไม่แน่นอน ทุกสรรพสิ่งมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ฉะนั้น เราควรต้องรู้จักใช้จ่ายทรัพย์ให้เกิดประโยชน์ให้มากที่สุด

5.3.2 หลักในการบริหารทรัพย์

พระพุทธเจ้าตรัสเกี่ยวกับการประกอบสัมมาอาชีพโดยมีทรัพย์ที่หามาได้อย่างสุจริตเป็นต้นทุนแล้ว ต้องบริหารจัดการให้ประสบความสำเร็จ โดยปรากฏหลักแห่งการใช้จ่ายทรัพย์ ในสังคาลสูตรกล่าวไว้ว่า “พึงแบ่งโภคทรัพย์ออกเป็น 4 ส่วน คือส่วนหนึ่งใช้สอย 2 ส่วนใช้ประกอบการงาน ส่วนที่ 4 เก็บไว้ด้วยหมายใจว่าจะใช้ในยามมีอันตราย”⁸⁰

นอกจากนั้น การแบ่งทรัพย์ ให้แบ่งออกเป็น 5 ส่วน เรียกว่า ง่าย ๆ ว่า “ใช้หนี้เก่า ทิ้งลงเหว ใส่ปากงู ให้เขากู้ ฝังดินไว้” ดังนี้

- 1) ใช้หนี้เก่า 1 ส่วน คือให้บำรุงเลี้ยงดูบิดามารดา ญาติ พี่น้องและมิตรสหาย
- 2) ทิ้งลงเหว 1 ส่วน คือสำหรับใช้จ่ายบริโภค
- 3) ใส่ปากงู 1 ส่วน คือให้ภรรยาเก็บไว้ยามขาดแคลนและป่วยไข้ ได้รับความ
- 4) ให้เขากู้ 1 ส่วน คือให้เลี้ยงดูบุตรธิดาศึกษาเล่าเรียน
- 5) ฝังดินไว้ 1 ส่วน คือให้ทำบุญให้ทานฝากไว้ในพระพุทธศาสนา ทำลายมัจฉริยะ

นอกจากนี้ ยังมีหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ปัจจุบัน เป็นหัวใจเศรษฐกิจสั้น ๆ ว่า อุ อากะ สะ นั่นก็คือ ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ ดังนี้

⁷⁸ มนุญ มุกขประดิษฐ์, **ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553), หน้า 83-89.

⁷⁹ ที.สี. (ไทย) 9/298/109., ที.ม. (ไทย) 10/75/43., ส.ม. (ไทย) 19/1081/595.

⁸⁰ ที.ปา. (ไทย) 11/265/211.

- 1) อุ-อุภูฐานสัมปทา มีความขยันหมั่นเพียรในการทำงาน
- 2) อา-อารักขสัมปทา รู้จักเก็บรักษาทรัพย์ที่หามาได้
- 3) กะ-กัลยาณมิตรตตา คบคนดีเป็นเพื่อน
- 4) สะ-สมชีวิตา ใช้ชีวิตพอประมาณ รู้จักเลี้ยงชีวิตแต่พอดี มิให้ฝืดเคืองหรือ
 สรุ่ยสร้อยฟุ่มเฟือย⁸¹

ดังนั้น การคบคนหรือการมีเพื่อนที่ดีนั้น มีผลต่อการดำเนินชีวิตให้มีความสุข หากคบคนไม่ดี ชีวิตก็ต้องพบกับความทุกข์ หรือประสบกับภัยพิบัติต่าง ๆ นานา ตามหลักธรรมอบายมุข 6 ที่เรียกได้ว่าเป็นทางแห่งความเสื่อม ซึ่งปรากฏในเรื่อง**สมุททวาณิชชาดก** เมื่อพวกเขาไม่ได้ชักชวนกันทำเมรยตี้มกัน พวกเขาร้องรำเล่นด้วยความเมามาย ถ้ายอจจาละและปัสสาวะไว้แล้วไม่กลบ ทำให้เกาะสกปรกด้วยปฏิกูล เทวดาจึงโกรธแล้วจะบันดาลให้น้ำทะเลท่วมเกาะเพื่อชะล้างเกาะให้สะอาด ช่างไม้พวกหนึ่งทำเรือเตรียมไว้หนีรอดไปได้ อีกพวกยังคงชักชวนกันมัวเมาหลุ่มหลงกับสิ่งเสพติด ไม่คิดทำการใด ๆ เกียจคร้านการทำงานไม่ทำเรือเตรียมไว้ ต้องพินาศย่อยยับถึงแก่ความตายทั้งหมดเพราะคบเพื่อนไม่ดี หลงอยู่ในทางแห่งอบายมุข การคบคนชั่วเป็นมิตรพาฉิบหาย แม้แต่ต้นไม้ที่ไม่มีจิตใจยังเสียหายได้ ดังมะม่วงที่มีต้นสะเดาและเถาบอระเพ็ดที่ปลูกล้อมรอบ กลับมีรสขมคล้ายกับสะเดาและเถาบอระเพ็ดไปได้ ตามที่ปรากฏในเรื่อง**ทริวาหนชาดก** ซึ่งการคบเพื่อนที่ไม่ดีนั้น ยังจัดได้ว่าไม่เป็นมงคลของชีวิตอีกด้วย

ดังที่ได้กล่าวมาทางด้านเศรษฐกิจนั้น ตั้งแต่การประกอบอาชีพที่ถูกต้อง การรู้จักใช้จ่ายทรัพย์ที่หามาได้ว่า ควรจัดสรรอย่างไร เพื่อให้เกิดประโยชน์ จนเป็นความสุขในการดำเนินชีวิต พบว่าความสุขของคฤหัสถ์มี 4 ประการ ตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับอนาถบิณฑิกคหบดีในอานันยสูตร ว่าด้วยสุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ ได้แก่

1) อตฺถิสฺสุข (สุขเกิดจากการมีทรัพย์) คือ กุลบุตรในโลกนี้มีโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วย ความหมั่นเพียร เก็บรวบรวม ด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม เขาได้รับสุขโสมนัสว่า ‘เรามีโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วย ความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม’

2) โภคฺสุข (สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์) คือ กุลบุตรในโลกนี้ใช้สอยโภคทรัพย์และทำบุญด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วย ความหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม เขาได้รับสุขโสมนัสว่า ‘เราใช้สอยโภคทรัพย์และทำบุญด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วย ความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม’

3) อานันฺยสฺสุข (สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้) คือ กุลบุตรในโลกนี้ไม่เป็นหนี้ใคร ไม่ว่าจะน้อยหรือมากก็ตาม เขาได้รับสุขโสมนัสว่า ‘เราไม่เป็นหนี้ใคร ไม่ว่าจะน้อยหรือมาก’

4) อนวชฺชสฺสุข (สุขเกิดจากความประพฤติที่ไม่มีโทษ) คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยกายกรรมที่ไม่มีโทษ วจีกรรมที่ไม่มีโทษ และมโนกรรมที่ไม่มีโทษ เขาได้รับสุขโสมนัสว่า ‘เราประกอบด้วยกายกรรมที่ไม่มีโทษ วจีกรรมที่ไม่มีโทษ มโนกรรมที่ไม่มีโทษ’ และตรัสสรุปว่า

⁸¹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ 25, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, 2556), หน้า 95.

คฤหัสถ์ผู้บริโภคมกามพึงได้รับสุข 4 ประการนี้ ตามกาล ตามสมัย นรชนผู้จะต้องตาย รู้สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ ระลึกถึงสุขเกิดจากความมีทรัพย์ เสวยสุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ ย่อมเห็นแจ้งด้วยปัญญา ผู้มีปัญญาดีเห็นชัดอยู่อย่างนี้ย่อมรู้ส่วนทั้ง 2 ว่า สุขแม้ทั้ง 3 นี้มีค่าไม่ถึงเสี้ยวที่ 16 แห่งสุขที่เกิดจากความประพฤติอันไม่มีโทษ”⁸²

นอกจากนี้ พระพุทธเจ้าตรัสในอาฬวกสูตรว่า “ศรัทธาเป็นทรัพย์เครื่องปล้ำใจ ที่ประเสริฐของบุรุษในโลกนี้ ธรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้ว นำความสุขมาให้ ความสัตย์แลมีรสล้ำเลิศกว่ารสทั้งหลาย นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวถึงชีวิตของผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญา ว่าประเสริฐสุด”⁸³

นอกจากบุคคลจะมีความสุขกับทรัพย์แล้ว ควรใช้จ่ายทรัพย์ให้เป็นประโยชน์ด้วย โดยปรากฏในอาฬวกสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสกับอนาถบิณฑิกเศรษฐี ว่าด้วยประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์ 5 ประการ คือ

- 1) บำรุงตน บำรุงมารดาบิดา บำรุงบุตร ภรรยา ทาส กรรมกร และคนใช้ให้เป็นสุข
- 2) บำรุงมิตรให้เป็นสุข
- 3) ใช้ป้องกันอันตรายที่เกิดจากไฟ น้ำ พระเจ้าแผ่นดิน โจร คนที่ไม่ชอบกัน หรือจาก

ทายาท

- 4) ทำพลี 5 อย่าง คือ

- (1) ญาติพลี สงเคราะห์ญาติพี่น้องที่ขัดสน จำเป็น
- (2) อติถิพลี เลี้ยงดูแขกผู้มาเยือน ให้การต้อนรับ
- (3) ปุพฺพเปตพลี ทำบุญอุทิศให้แก่ญาติมิตรที่ตายจากไป
- (4) ราชพลี เสียภาษีบำรุงประเทศ
- (5) เทวดาพลี ทำบุญอุทิศให้แก่เทวดาทั้งหลาย

- 5) บริจาคทาน เช่น การบำรุงสมณพราหมณ์ และสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ”⁸⁴

หากบุคคลได้ปฏิบัติตามหลักธรรมที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนี้ ย่อมทำให้บุคคลนั้นพบกับความเจริญ ดังปรากฏในวัฑฒิสสูตร ว่าด้วยความเจริญที่ประเสริฐ 10 ประการ คือ

- 1) เจริญด้วยนาและสวน
- 2) เจริญด้วยทรัพย์และข้าวเปลือก
- 3) เจริญด้วยบุตรและภรรยา
- 4) เจริญด้วยทาส กรรมกร และคนใช้
- 5) เจริญด้วยสัตว์สี่เท้า
- 6) เจริญด้วยศรัทธา
- 7) เจริญด้วยศีล
- 8) เจริญด้วยสุตะ
- 9) เจริญด้วยจาคะ
- 10) เจริญด้วยปัญญา

⁸² อัง.จตุกก. (ไทย) 21/62/105-107.

⁸³ ส.ส. (ไทย) 15/246/353.

⁸⁴ อัง.ปญจก. (ไทย) 22/41/64-66.

และสรุปว่า ความเจริญด้วยธรรมที่เป็นเครื่องเจริญ 10 ประการนี้ ชื่อว่าเจริญด้วยความเจริญอันประเสริฐ ชื่อว่าเป็นผู้มีปกติรับเอาสิ่งที่เป็นสาระ และมีปกติรับเอาสิ่งที่ประเสริฐแห่งกาย และยังได้สรุปต่อไปอีกว่า บุคคลใดในโลกนี้เจริญด้วยทรัพย์ ข้าวเปลือก บุตร ภรรยา และสัตว์สี่เท้า บุคคลนั้นเป็นผู้มีโภคสมบัติ มียศ ญาติมิตร และพระเจ้าแผ่นดินก็ทรงยกย่อง บุคคลใดในโลกนี้เจริญด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญา บุคคลนั้น เป็นผู้คงที่ เป็นสัตบุรุษ มีปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา ชื่อว่าเจริญทั้ง 2 ประการในปัจจุบัน”⁸⁵

นอกจากนั้น พระพุทธเจ้าตรัสในอภายกสูตรอีกว่า “บุคคลผู้ทำการเหมาะเจาะไม่ทอดธุระ ขยันหมั่นเพียร ย่อมมหาทรัพย์ได้”⁸⁶ ปรากฏในสังคาลกสูตรว่า “บัณฑิตผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมสว่างโชติช่วงดังดวงไฟ เมื่อบุคคลสะสมโภคทรัพย์อยู่ดังตัวผึ้งสร้างรัง โภคทรัพย์ของเขาก็ก่อเพิ่มพูนขึ้นดุจจอมปลวกที่ตัวปลวกก่อขึ้นฉะนั้น”⁸⁷ และปรากฏในกัลยาณมิตตาทิวรรควา “ความเสื่อมโภคทรัพย์เป็นเรื่องเล็กน้อย แต่ความเสื่อมปัญญา เลวร้ายกว่าความเสื่อมทั้งหลาย”⁸⁸ และปรากฏในเรื่องมโหสถชาดก ว่า ปัญญาประเสริฐกว่าทรัพย์⁸⁹

สรุปได้ว่า ทางด้านเศรษฐกิจนั้น ได้ยกเรื่องการประกอบอาชีพมาเป็นตัวอย่าง มีอาชีพต่าง ๆ ที่ปรากฏในชาดก ที่สำคัญคือ การค้าสำเภา ซึ่งปรากฏว่าสอดคล้องกับช่วงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ร.1-3) รายได้ที่สำคัญของประเทศไทยในสมัยนั้น มาจากการค้าสำเภา นอกจากนี้ หลักธรรมที่ส่งเสริมสนับสนุนเศรษฐกิจที่สำคัญคือหลักอริยทรัพย์ โดยเฉพาะศีลและปัญญา ซึ่งปรากฏในชาดกหลายเรื่อง เช่น สุปารกชาดก เป็นต้น ถ้าบุคคลมีอริยทรัพย์ เป็นหลักในการดำเนินชีวิต ทรัพย์ก็จะเป็นประโยชน์ทั้งปัจจุบันและอนาคต อริยทรัพย์นี้จะติดตามบุคคลไปเหมือนเงาติดตามตัวทั้งโลกนี้และโลกหน้า ทำให้ชีวิตมีความสุขตามหลักพระพุทธศาสนา 4 ประการดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ทำให้ชีวิตมีความเจริญยิ่งขึ้น เห็นได้ว่าอริยทรัพย์ 7 เป็นทรัพย์ที่ประเสริฐ โดยเฉพาะในข้อปัญญา ดังนั้น จึงขอสรุปว่า หลักธรรมจากชาดกมีส่วนส่งเสริมสนับสนุนคุณค่าการดำเนินชีวิตในสังคมไทยทางด้านเศรษฐกิจ

5.4 หลักธรรมที่ส่งเสริมขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม

หลักธรรมในชาดก มีประโยชน์และส่งเสริมสนับสนุนขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมของคนไทยอย่างไรบ้าง โดยจะศึกษาในประเด็นด้านต่าง ๆ คือ ค่านิยม ความเชื่อ การประพฤติธรรม ภาษา นิทานพื้นบ้าน และสิ่งแวดล้อม เป็นลำดับดังต่อไปนี้

5.4.1 ค่านิยมในสังคมไทย

ค่านิยม มักเกิดจากกระแสความรู้สึกของคนในสังคม ที่ให้การยอมรับและให้คุณค่าแก่สิ่งใด ทั้งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม ส่งผลให้สิ่งนั้นเป็นสิ่งที่ควรค่าแก่การครอบครองหรือควรแก่การ

⁸⁵ อ.ทศก. (ไทย) 24/74/162.

⁸⁶ ส.ส. (ไทย) 15/246/353.

⁸⁷ ที.ปา. (ไทย) 11/265/211.

⁸⁸ อ.เอกก. (ไทย) 20/78/14.

⁸⁹ ข.ช.ม.อ. (ไทย) 9/590-783/244-488.

ปฏิบัติ โดยขอยกค่านิยมในเรื่อง ความซื่อสัตย์ของภรรยาต่อสามีและค่านิยมเรื่องความอ่อนน้อมถ่อมตน โดยจะได้แสดงเป็นลำดับ ดังนี้

1) ค่านิยมในเรื่องความซื่อสัตย์ของภรรยาต่อสามี

วัฒนธรรมในสังคมไทย พอใจให้สตรีเป็นผู้มีจิตใจมั่นคงและจงรักภักดีต่อสามีของตนแต่ผู้เดียว พฤติกรรมที่ดีของผู้หญิงเช่นนี้มีในเรื่องมหาชนกชาดก ปราภุพระนางสีวลีเป็นผู้ที่มีความจงรักภักดีต่อพระมหาชนกพระสวามีอย่างไม่เปลี่ยนแปลง เมื่อพระมหาชนกได้เสด็จออกผนวช พระนางได้ทรงติดตามพระมหาชนกไปอย่างไม่ทรงย่อท้อ จนในที่สุดเมื่อทรงแนพระทัยแล้วว่าพระมหาชนกต้องการผนวชเท่านั้น พระนางจึงได้เลิกติดตาม ทรงสร้างพระเจดีย์เพื่อระลึกถึงพระมหาชนก ทำการสักการบูชาแล้วกลับเมือง ทรงผนวชเป็นดาบสนี้อยู่ในพระราชอุทยานตามลำพังด้วยเช่นกัน เมื่อสิ้นพระชนม์แล้วทรงไปสู่พรหมโลก⁹⁰

นอกจากนั้น ยังมีตัวอย่างของภรรยาที่ดี มีความซื่อสัตย์ต่อสามี ในเรื่องสุวัณณกั๊กกุกก-ชาดก เมื่อช่างโพรธัสต์ถูกพญาปูทองตัวใหญ่ใช้ก้ามหนีบเท้าไว้แน่นจุดดิ่งช่างโพรธัสต์จะให้เข้าปากของพญาปู แต่นางช่างไม่ทอดทิ้งสามีเช่นช่างตัวอื่น ๆ ที่ได้แตกตื่นวิ่งหนีไปหมดแล้ว นางกลับอยู่เคียงข้างสามี คอยปลอบใจสามี แล้วยังช่วยพูดอ่อนวอนขอชีวิตสามีของตนต่อพญาปูยักษ์ด้วยถ้อยคำอ่อนหวานของนางช่าง ทำให้พญาปูยักษ์คลายก้ามออก ช่างโพรธัสต์จึงได้หลุดรอดชีวิตมาได้ ด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อสามีของนางช่างที่ไม่ทอดทิ้งสามีเมื่อยามมีภัยถึงชีวิต ถ้าภรรยาคนใดทอดทิ้งสามีชีวิตไปในยามทุกข์ยาก ก็จัดได้ว่าเลวร้ายกว่าสัตว์เดรัจฉานเสียอีก ควรดูตัวอย่างนางช่างในเรื่องนี้ไว้เป็นอุทาหรณ์

เรื่องมโหสถชาดก คือนางอมราเทวีผู้มีความซื่อสัตย์ต่อมโหสถ คือ ตอนที่บัณฑิตทั้ง 4 คนของพระเจ้าแผ่นดินหาอุบายใส่ร้ายมโหสถ แต่นางจับพิรุณได้ ช่วยเหลือให้มโหสถหลบหนีไปบัณฑิตทั้ง 4 พากันเกี่ยวพาราสีนางอมราเทวี แต่ถูกนางชอนกลจับได้และจับกล้อนผมเอาอิฐขัดศีรษะ ห่อด้วยเสื้อลำแพนให้แบกเข้าไปในวัง ได้ทูลความจริงให้พระเจ้าวิเทหราชทรงทราบทุกประการ

และ**เรื่องเวสสันดรชาดก** คือพระนางมัทรีทรงติดตามพระสวามีเวสสันดรที่จะเสด็จไปทุกหนทุกแห่ง แสดงความซื่อสัตย์ต่อพระสวามีของพระนาง ดังที่พระอินทร์ที่ทรงแปลงเพศเป็นพราหมณ์ได้ทราบถึงน้ำพระทัยอันเด็ดเดี่ยวในการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดร ตลอดทั้งน้ำพระทัยของพระนางมัทรีที่มีต่อพระสวามี จึงตรัสว่า “ข้าพเจ้าขอถวายพระนางมัทรีพระมเหสี ผู้งามทั่วสรรพางค์กายคืนให้พระองค์เจ้า เพราะพระองค์ท่านนั้นเป็นผู้คู่ควรกับพระนางมัทรีและพระนางก็คู่ควรกับพระองค์ท่านนั้น... น้ำนมและสังข์ สองสิ่งนี้มีสีเสมอกัน ฉันทใด พระองค์และพระนางมัทรีก็มีพระทัยเสมอกัน ฉันทนั้น”⁹¹

ความจริง ข้อความต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าตรัสเกี่ยวกับผู้หญิงในนิบาตชาดกเป็นเพียงการนำเอาลักษณะร่วมกันทั้งชายและหญิงในส่วนที่ไม่ดี โดยมีผู้หญิงเป็นตัวแทนนำเสนอเรื่องนิสัยเลวร้ายอันเป็นธรรมชาติฝ่ายต่ำ ถ้าพิจารณาให้รอบคอบถ้วนถี่แล้ว จะพบว่านิสัยเลวร้ายฝ่ายชั่ว เช่น พุดจาโอ้อวด ตลบตะแลง ประพฤติตามใจตนเอง มีทั้งผู้ชายและผู้หญิง ซึ่งยังไม่สามารถทำให้กิเลสเบาบาง จนทำให้เข้าใจในความจริงของชีวิตตนเองและสังคมได้ และเมื่อมองด้วยความเป็นธรรมแล้ว ภาพลักษณ์

⁹⁰ ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) 9/295/128.

⁹¹ ขุ.ชา. (บาลี) 28/2289-2290/370.

ที่ไม่ดีไม่ใช่มีแต่ในฝ่ายผู้หญิง ในฝ่ายผู้ชายก็มี เช่น นอกใจภรรยาตนเอง ตีเม่น้ำเมา ทำลายทรัพย์สมบัติ ในชาติส่วนใหญ่ผู้นำผู้หญิงมาเป็นตัวเอกของเรื่อง เน้นด้านร้าย ไม่ใช่ว่าผู้หญิงจะเป็นเช่นนั้นทุกคน โดยธรรมดาแล้วทั้งผู้หญิงผู้ชายมีทั้งดีทั้งร้าย

ในสังคมไทยมีค่านิยมในเรื่องพฤติกรรมของผู้หญิงที่ต้องมีความซื่อสัตย์ต่อสามี หญิงใดมีสามีหลายคน จัดว่าเป็นหญิงที่ไม่ดีน่าประณาม ทั้งยังมีข้อปฏิบัติในสังคมไทยนอกจากเรื่องของศีลข้อ 3 แล้วยังมีบทประพันธ์ต่าง ๆ ไว้อีกเช่น สติอีก เช่น ภาษณาสอนน้องคำฉันท์ ที่กล่าวถึงข้อปฏิบัติที่ภรรยาที่ดีพึงกระทำต่อสามี คือต้องคอยปรนนิบัติรับใช้และรู้บุญคุณสามีในฐานะที่เป็นผู้คุ้มครองตน มีคติสอนใจมากมายหลายบท นอกจากนี้เกี่ยวกับการปฏิบัติตัวเป็นภรรยาที่ดีนั้น มีปรากฏว่าบิดาของนางวิสาขาได้สอนชีวิตการครองเรือนไว้เป็นโอวาท 10 ประการว่า

1) ไฟในอย่านำออก หมายถึง ไม่ควรนำความลับหรือเรื่องไม่ดีงามภายในครอบครัวไปบอกเล่าให้คนภายนอกได้รับรู้

2) ไฟนอกอย่านำเข้า หมายถึง ไม่ควรนำคำนิทาว่าร้ายเสียสติด้วยความอิจฉา ริษยา จากบุคคลภายนอกมาสู่ครอบครัว อันจะเป็นเหตุให้เกิดเรื่องไม่ดีงามและความบาดหมาง

3) พึงให้แก่คนที่ให้ หมายถึง คนที่เคยเกื้อกูลอุดหนุนเอื้อเฟื้อควรมีน้ำใจไม่ตรีตอบ แทน เมื่อมีผู้มาหยิบยืมข้าวของเงินทอง ควรให้แก่คนที่นำมาคืนเท่านั้น

4) พึงอย่าให้แก่คนที่ไม่ให้ หมายถึง คนที่ไม่เคยเกื้อกูลอุดหนุนเอื้อเฟื้อมีน้ำใจก็ไม่ควรทำใจกว้างหรือทำหน้าใหญ่ใจโต ผู้ที่เคยหยิบยืมแล้วไม่นำมาคืน คราวต่อไปหากยังกล้ามาหยิบยืมอีก ไม่ควรให้

5) พึงให้แก่คนที่ให้และไม่ให้ หมายถึง การสงเคราะห์ญาติและมิตรสหาย แม้เขานำมาคืน หรือไม่ก็ตามเมื่อเห็นว่าเป็นการสมควร หรือเขาเป็นคนดีควรแก่การเกื้อหนุนอนุเคราะห์ก็ควรให้

6) พึงนั่งให้เป็นสุข หมายถึง การนั่งในที่อันเหมาะสมอันควร ไม่เกะกะขวางทาง ไม่ต้องคอยลุกหลีกเลี่ยงเมื่อพ่อสามีแม่สามีหรือผู้ใหญ่เดินผ่าน และนั่งเมื่อจัดการงานเสร็จเรียบร้อยแล้ว

7) พึงนอนให้เป็นสุข หมายถึง ควรนอนที่หลังพ่อสามีแม่สามี และสามีได้เข้านอนแล้ว ต้องตรวจดูข้าวของกลอนประตูหน้าต่างและไฟให้เรียบร้อย ทั้งจัดแจงข้าวของที่จำเป็นสำหรับหุงหาหรือใช้สอยในวันรุ่งขึ้นให้พร้อมมูลครบครัน จึงจะถือได้ว่าเป็นแม่บ้านแม่เรือนที่ดี

8) พึงกินให้เป็นสุข หมายถึง ควรจัดข้าวปลาอาหารสำหรับพ่อสามีแม่สามีรวมทั้งสามีและบุตรให้เรียบร้อย

9) พึงบูชาไฟ หมายถึง การให้ความเคารพยำเกรงสามีและบิดามารดาของสามี ตลอดจนญาติผู้ใหญ่

10) พึงบูชาเทวดา หมายถึง ให้นำบถบูชาบิดามารดาสามีและบรรพบุรุษ⁹²

สรุปได้ว่า ค่านิยมในเรื่องความซื่อสัตย์ของภรรยาต่อสามี ดังที่ปรากฏในเรื่องมหาชนกชาดก สุวัณณกักกภูกชาดก และเวสสันดรชาดก เป็นต้น ยังคงมีปรากฏอยู่ในสังคมไทย ทำให้ครอบครัวและสังคมมีความสงบสุข หากภรรยาไม่ซื่อสัตย์ต่อสามี ดังเช่นที่ปรากฏในชาดกเรื่องกากวดี

⁹² มูลนิธิธรรมกาย, มหาอุบาสิกาวิสาขา ยอดอุปัฏฐายิกาคุณุญพระพุทธานุภาพ, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด เอส พี เค เปเปอร์แอนดพอร์ม, 2548), หน้า 79-81 และ 100-104

ชาตก สุตตันธิชาตก และกุณาลชาตก เป็นต้น ทำให้ทั้งตนเอง ครอบครัวและสังคมมีความเดือดร้อน ซึ่งแท้จริงแล้วทั้งสามมีและภรรยาควรมีความซื่อสัตย์ต่อกัน ให้เกียรติ เคารพซึ่งกันและกัน และรู้จัก รักษาศีล ครอบครัวและสังคมก็จะไม่วุ่นวาย มีแต่ความสงบสุขอันเป็นผลที่ปฏิบัติหน้าที่ที่ดีต่อกันนั่นเอง

ส่วนพฤติกรรมที่คนในสังคมไทยตำหนิเพื่อสอนเตือนใจในเรื่องที่ไม่มีความซื่อสัตย์ต่อกัน โดยมีการนำเอาเค้าเรื่องในชาตกมาแต่งเป็นวรรณคดีไทย เช่น เรื่องกากาวตีชาตก สุตตันธิชาตกและกุณาลชาตก มาแต่งเป็นเรื่องกาก็หรือกาก็คำกลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นวรรณคดีสำหรับอ่านและเป็นบทขับร้องที่รู้จักกันแพร่หลาย⁹³ เมื่อใดที่ผู้หญิงมีพฤติกรรมไม่ซื่อสัตย์ต่อสามีจะได้รับการตำหนิตดิลินินทาว่าร้าย โดยเฉพาะในเรื่องชู้สาวหรือการคบชู้ชู้ชาย การล่วงละเมิดทางเพศเป็นการประพฤติดิตศีลข้อ 3 จนมีสำนวนว่านางกาก็ คำนี้เป็นสัญลักษณ์ของผู้หญิงที่ไม่ซื่อตรงต่อสามี ใจง่ายและมากชู้หลายผัว⁹⁴

เรื่องกากาวตีชาตก ปรากฏว่า พระนางกากาวตี มเหสีของพระเจ้าพาราณสี ถูกพญาครุฑจับไปร่วมอภิรมย์ที่วิมานนิมพลี เมื่อคนธรรพ์ชื่อนภกเวรไปค้นหาโดยแอบเกาะปีกของพญาครุฑไป ก็ลักลอบได้เสียกับคนธรรพ์อีกคน⁹⁵ เช่นเดียวกับ**เรื่องสุตตันธิชาตก** ปรากฏพฤติกรรมเช่นเดียวกันของพระนางสุตตันธิพระอัครมเหสีผู้เลอโฉมของพระเจ้าตัมพราช ถูกพญาครุฑชื่อพระยาสุบรรณพาไปเป็นภรรยา เมื่อนายอัครคนธรรพ์ ไปตามหาจนพบที่สุบรรณพิภพ ก็ได้ปรนนิบัตินายอัครคนธรรพ์ด้วยแม้กระทั่งตัวของพระนางเองก็แอบเป็นชู้เมื่อพญาครุฑไม่อยู่ เมื่อได้กลับไปบ้านเมืองแล้ว อัครคนธรรพ์ก็ได้มาขับร้องเรื่องพระนางสุตตันธิมีชู้ จนพญาครุฑทนไม่ไหวกับพฤติกรรมของพระนางจึงต้องนำพระนางมาส่งคืนพระเจ้าแผ่นดิน⁹⁶

เรื่องกุณาลชาตก เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่สอนเกี่ยวกับผู้หญิงไว้มากที่สุดในนิบาตชาตก เนื่องจากเรื่องนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสปรารภเหตุที่ภิกษุอดีตพระราชากุมาร 500 องค์ กระสันอยากจะสึกเพราะมาตุคาม คือภรรยาเก่าทั้งหลาย พระพุทธเจ้าได้ทรงเล่าเรื่องกุณาลชาตก ที่กล่าวถึงโทษและความไม่ดีของผู้หญิงทั้งหลาย เช่น นางกัณหา มีบิดา 2 คน มีผัว 5 คน ได้กระทำลามกกับชายเตี้ย ค่อมเป็นคนที่มี 6 พระนางกัณหาเทวีพระมเหสีของพระเจ้ากัณนรี ได้แอบลักลอบเป็นชู้กับชายง่อยเปลี้ย พระนางปัญจปาปีพระมเหสีของพระเจ้าพกะและพระเจ้าพาวริยะ ประพฤติอนาจารกับคนใช้ เป็นต้น

ยังตรัสต่ออีกว่า บรรดาผู้หญิงได้ทำกรรมอันลามก จึงไม่ควรวางใจผู้หญิง ผู้หญิงเหมือนกับแผ่นดิน เป็นที่รองรับทั้งสิ่งดีและสิ่งไม่ดี หญิงโภกผมเหมือนพวกโจร มีพิษร้ายเหมือนสุรา เจียวาพิษ พุดโอ้อวดเหมือนพ้อคำ กลับกลอกบิดพลิ้วเหมือนนอแรด ลิ่นมีสองแฉกเหมือนงู ปกปิดความชั่วเหมือนหลุมคู ให้เต็มได้ยากเหมือนบาดาล ให้ยินดีได้ยากเหมือนนางรากษส นำไปส่วนเดียว

⁹³ มาณพ รักการเรียน, พระพุทธศาสนากับวิทยาการร่วมสมัย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณวิทยาลัย, ม.ป.ป.), หน้า 17-18.

⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

⁹⁵ ขุ.ชา. (ไทย) 27/105-108/178., ขุ.ชา.จตุกก.อ. (ไทย) 4/105-108/325-328.

⁹⁶ ขุ.ชา. (ไทย) 27/56-59/209-210., ขุ.ชา.ปญจก.อ. (ไทย) 4/55-59/447-451.

เหมือนพญายม กินทุกอย่างเหมือนเปลวไฟ พัดพาไปทุกอย่างเหมือนแม่น้ำ ประพฤติตามใจตนเอง เหมือนลม

หญิงทั้งหลายย่อมดูหมิ่นสามีด้วยเหตุ 8 ประการ หญิงยอมนำความเดือดร้อนใจมาให้สามี ด้วยเหตุ 9 ประการ⁹⁷ หญิงประทุษร้ายสามี ด้วยเหตุ 25 ประการ⁹⁸ หญิงยอมนัยยวนชายด้วยเหตุ 40 ประการ⁹⁹ หญิงทั้งปวงพึงทำความชั่ว เมื่อได้โอกาสหรือที่ลับ ชายไม่ควรจะเชื่อถือหญิงทั้งหลาย ผู้หยาบช้า ใจเบา ไม่รู้จักคนคน มักประทุษร้ายมิตรเลย จิตของหญิงทั้งหลายเหมือนจิตของวานร ลุ่ม ๆ ดอน ๆ เหมือนเงาต้นไม้ ดวงใจของหญิงกลับกลอกเหมือนงงลื้อ กินทุกอย่างเหมือนไฟ มีมายาเหมือนแม่น้ำที่มีกระแสไหลเชี่ยว คบหาได้ทั้งชายที่เป็นคนรักและไม่ใช้คนรัก เหมือนเรือจอดได้ทั้งฝั่งนี้และฝั่งโน้น ผู้หญิงเหมือนร้านตลาดที่แบของวางขาย ผู้หญิงเปรียบได้กับ แม่น้ำ ทางเดิน ร้านเครื่องดื่ม สภา บ่อน้ำ เหมือนของสาธารณะ

“ชายไม่พึงคบหา 1) หญิงผู้มีผิวพรรณงดงามนัก 2) หญิงผู้ที่ชายหม่อมารักใคร่ 3) หญิงผู้ฉลาดในการพ้อรำขบร้อง 4) หญิงผู้เป็นภรรยาของชายอื่น 5) หญิงผู้คบหาเพราะเหตุแห่งทรัพย์”¹⁰⁰ ชายใดถูกผู้หญิงครอบงำ มีความลุ่มหลงผู้หญิงจนขาดปัญญายอมไม่เจริญรุ่งเรือง ถึงแก่ความพินาศได้ หญิงมีกามคุณ 5 อันน่ายินดีเป็นทำเลหากิน ผู้ตกอยู่ในอำนาจของหญิง ย่อมเข้าถึงนรก แล้วมาในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ย่อมไม่พ้นจากวิสัยเปรตและอสุรกาย หญิงยอมทำลายความยินดี ความเพิลิตเพลินอันเป็นทิพย์และจักรพรรดิสมบัติในมนุษย์ของชายผู้ประมาทให้พินาศ และยังทำชายนั้นให้ถึงทุกตีกอีกด้วย ชายใดไม่ต้องการหญิง ประพฤติพรหมจรรย์ ชายนั้นพึงได้ความยินดีอันเป็นทิพย์ จักรพรรดิสมบัติในมนุษย์และนางเทพอัปสรผู้อยู่ในวิมานทอง เมื่อทรงแสดงจบภิกษุราชกุมารทั้ง 500 ก็ไม่สีกและยังได้บรรลุลุทธิทุกองค์ด้วย

2) ค่านิยมเรื่องความอ่อนน้อมถ่อมตน

การอยู่ร่วมกันของคนในสังคม สิ่งหนึ่งที่ขาดไม่ได้ คือ การอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่ว่าจะเป็นการทำงานร่วมกันหรือการใช้ชีวิตร่วมกัน ต้องรู้จักประมาณตน ดังที่ปรากฏในเรื่องสุกรชาดก ที่สุกรไม่รู้จักการประมาณตน และไปทำราชสีห์สู้กัน แต่เนื่องด้วยพญาราชสีห์รังเกียจในความสกปรกของสุกรจึงยอมให้สุกรชนะไป ในขณะที่พวกสุกรตัวอื่นต้องพากันอพยพหนีไปเพราะสักวันหนึ่งคงจะถูกพญาราชสีห์จับกินเป็นแน่ ด้วยรู้ว่าตนและสัตว์เล็กไม่สามารถสู้พลังและอำนาจของพญาราชสีห์ได้

ความจริง สุกรชาดกเรื่องนี้ สุกรต้องรู้จักประมาณตนรู้ว่าใครเป็นใคร รู้กำลังและมีมือของ ตนเองก่อนที่จะไปสู้รบกับใคร อย่าหยิ่งผยองว่าตนเก่ง เพราะบางทีที่เขาไม่อยากรุงกับเรา เป็นเพราะเขาอยู่เหนือกว่า เหมือนกับการที่ผู้ใหญ่ไม่ควรทะเลาะกับเด็ก เป็นการเสียเวลา คนที่เป็นเด็กก็ต้องสำนึกตนว่าอ่อนด้อยกว่า ต้องรู้จักอ่อนน้อม ในการทำงานหรืออยู่ร่วมกับคนในสังคม จำเป็นจะต้องรู้จักอ่อนน้อมถ่อมตน อย่าหลงตนว่าเก่งและก้าวร้าวต่อผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ยอมผ่านเหตุการณ์และมี

⁹⁷ ขุ.ชา. (ไทย) 28/298-300/143-144.

⁹⁸ ขุ.ชา. (ไทย) 28/300-307/144-147.

⁹⁹ ขุ.ชา. (ไทย) 28/300/144.

¹⁰⁰ ขุ.ชา. (ไทย) 28/325/150.

ประสบการณ์มากกว่า รู้ว่าอะไรดีไม่ดี¹⁰¹ และในเรื่องสิ่งกลางๆ ปรากฏว่ามีสุนัขจิ้งจอกที่ต้องตาย เพราะความไม่รู้จักประมาณตน ไปหลงรักนางราชสีห์ ซึ่งเป็นสัตว์ชั้นสูงกว่าตน เพียงแคราชสีห์ที่ชาย บันลือสีหนาทเท่านั้น สุนัขจิ้งจอกก็หัวใจแตกตายไปด้วยความกลัว และในเรื่องซ่มพุกชาดก ปรากฏ การไม่รู้จักประมาณตนของสุนัขจิ้งจอก ที่คิดจะไปจับช้างกินเป็นอาหารจนถูกช้างเหยียบตาย

ดังนั้น ค่านิยมเรื่องความอ่อนน้อมถ่อมตน มีความจำเป็นต่อการอยู่ร่วมกันของคนใน สังคมทั้งการทำงานร่วมกันหรือการใช้ชีวิตร่วมกัน และบุคคลในสังคมต้องรู้จักประมาณตน เพื่อให้ สามารถอยู่ในสังคมร่วมกันได้อย่างปกติสุข หากไม่รู้จักอ่อนน้อมถ่อมตน และไม่รู้จักประมาณตน ตนเองนั้นแหละที่จะเป็นผู้ได้รับความเดือดร้อนในที่สุด

สรุปได้ว่า ค่านิยมในสังคมไทย ที่ได้ยกมาแสดงนี้ ชี้ให้เห็นได้ว่า หลักธรรมในชาดก ยังมี ส่วนส่งเสริมสนับสนุนการดำเนินชีวิตของคนไทย ในด้านของค่านิยมเรื่องความซื่อสัตย์ต่อสามี แม้สามี เองก็ควรที่จะมีความซื่อสัตย์และมีความรับผิดชอบครอบครัวร่วมกัน นอกจากนี้ ค่านิยมเรื่องความ อ่อนน้อมถ่อมตนมีความจำเป็นต่อการอยู่ร่วมกันในสังคม ให้เป็นสังคมที่น่าอยู่อาศัย ซึ่งยังพบได้ใน สังคมไทยในปัจจุบันนี้

5.4.2 ความเชื่อในสังคมไทย

ความเชื่อ หมายถึง ความรู้สึกนึกคิดของคนในอดีตที่สืบทอดต่อ ๆ กันมา และมีผลต่อ พฤติกรรมการแสดงออกของบุคคลหรือกลุ่มชน โดยไม่คำนึงถึงเหตุผล ความเชื่อจะมีลักษณะ สอดคล้องกับสภาพสิ่งแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น คนไทยมีความเชื่อเรื่องต่าง ๆ แตกต่างกันไป ตามสภาพของวัฒนธรรมที่รับมาจากบรรพบุรุษในอดีตมีอยู่ทุกภูมิภาค บางความเชื่อเป็นข้อห้าม ถ้า ไม่เชื่อจะเกิดผลเสียต่าง ๆ ความเชื่อมีทั้งที่มีเหตุผลและไม่มีเหตุผล ความเชื่อที่สืบทอดกันมาจน กลายเป็นประเพณี ความเชื่อเป็นส่วนหนึ่งของระบบศาสนา ความเชื่อของคนในท้องถิ่นมีผลไปถึง พิธีกรรมต่าง ๆ ในท้องถิ่นและเป็นตัวกำหนดวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น ความเชื่อที่แตกต่างกันของแต่ละท้องถิ่น ส่งผลให้รูปแบบการปฏิบัติแตกต่างกันออกไปด้วย¹⁰²

ผศ.วรวุฑ สุวรรณฤทธิ ได้กล่าวไว้ว่า คนไทยส่วนใหญ่มีความเชื่อในเรื่องกรรมและการ เวียนว่ายตายเกิด จึงมักนิยมทำบุญและประกอบกรกุศล โดยถือว่าเป็นความสุขทางใจและเป็นการ สะสมกุศลกรรมในปัจจุบัน เพื่อหวังจะได้รับประโยชน์สุขในอนาคต การทำบุญหมายถึง การทำบุญ ตามประเพณีนิยมในพระพุทธศาสนา และการให้ทาน ส่วนกุศล หมายถึง การประกอบกรกุศลแก่ ส่วนรวมหรือสาธารณกุศล เช่น การบริจาคเงินสร้างโรงเรียน ศาลาพักร้อน โรงพยาบาล เป็นต้น¹⁰³

นอกจากนั้น ความเชื่อทางพระพุทธศาสนานั้น ปรากฏอยู่ในพระสุตตันตปิฎกกว่า มีความ เชื่อ 4 ประการคือ

¹⁰¹ พรรณี เกษกมล,ดร., จากชาดกสุโอที, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2549), หน้า 218.

¹⁰² อุดม เขยแก้ว และคณะ, ศิลปะ และวัฒนธรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แสงดาว, 2548), หน้า 51-52.

¹⁰³ วรวุฑ สุวรรณฤทธิและคณาจารย์มหาวิทยาลัยราชภัฏ, วิถีไทย, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, 2547), หน้า 54.

1) เชื่อเรื่องกรรม ดังปรากฏในวสสสูตรว่า “คนจะชื่อว่าเป็นคนเลวเพราะชาติกำเนิดก็หาไม่ได้ จะชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะชาติกำเนิดก็หาไม่ได้ แต่ชื่อว่าเป็นคนเลวเพราะกรรม ชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะกรรม”¹⁰⁴

2) เชื่อเรื่องผลของกรรม ดังปรากฏในสมุททกสูตรว่า “บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น คนทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว”¹⁰⁵

3) เชื่อว่าสัตว์เป็นผู้มีกรรมเป็นของตน ดังปรากฏในจุฬกัมมวิภังคสูตรว่า “สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน”¹⁰⁶

4) เชื่อเรื่องปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ดังปรากฏในปาสราสีสูตรว่า “‘เราเป็นผู้รู้ธรรมทั้งปวง หลุดพ้นเพราะสิ้นต้นเหตุ ตรัสรู้ยิ่งเองไม่มีอาจารย์ ไม่มีผู้เสมอเหมือนหรือทัดเทียมทั้งในโลกและเทวโลก เราเป็นอรหันต์ เป็นศาสดาผู้ยอดเยี่ยม เราผู้เดียวเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ดับกิเลสในโลกได้แล้ว’”¹⁰⁷ และปรากฏในทสุตตรสูตรว่า “ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีศรัทธา เชื่อพระปัญญาเครื่องตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า’...”¹⁰⁸

ความเชื่อดังกล่าวที่สอดคล้องกับชาตก มีดังนี้

1) ความเชื่อเรื่องบุญบาป นรกสวรรค์ คนในสังคมไทยจะถูกปลูกฝังเรื่องนี้มาตั้งแต่เด็ก โดยพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ญาติผู้ใหญ่ จะอบรมสั่งสอนเด็กให้มีความเชื่อในเรื่องศีลธรรม อันสืบเนื่องมาจากความเชื่อในเรื่องบุญบาป เรื่องการเวียนว่ายตายเกิด สอนเรื่องการทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว เมื่อเป็นผู้ใหญ่ ความเชื่อนี้ยังคงมีอยู่ในคนไทยแทบทุกคน ด้วยเป็นเพราะว่าประเทศไทยนับถือพระพุทธศาสนาซึ่งสอนให้เชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม อันมีเรื่องบุญบาป นรกสวรรค์ ซึ่งปรากฏอยู่ในชาตกแทบจะทุกเรื่องมีตัวอย่างเช่น เรื่องสวรรค์ ในเรื่องกุลาวกชาตก เรื่องมันธาตราชชาตก เรื่องกรรมในเรื่องกิงฉันทชาตก เรื่องมิตตวินทุกชาตก โดยชาวพุทธทั่วไปล้วนตอบว่ามีความเชื่อในเรื่องบุญบาป นรกสวรรค์ จึงได้มาปฏิบัติธรรมเพื่อทำให้จิตใจมีคุณสมบัติในชาติปัจจุบัน และสะสมบุญกุศลไปสู่โลกหน้าคือสวรรค์ เป็นการยกระดับจิตใจให้สูงยิ่ง ๆ ขึ้นไป เหล่านี้เป็นตัวอย่างของความเชื่อในเรื่องบุญบาป นรกสวรรค์ ที่ยังคงมีอยู่ในวิถีชีวิตคนไทย

พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงนรกสวรรค์ไว้ในพระไตรปิฎกหลายที่มีเรื่องเนมิราชชาตก พระเจ้าเนมิราชตรัสเล่าสิ่งที่ได้พบเห็นมาแก่ประชาชน ทั้งสิ่งที่ได้เห็นในนรกและสวรรค์ แล้วตรัสชักชวนให้ประชาชนทั้งหลาย ตั้งใจมั่นประกอบกรรมดี บริจาคทาน รักษาศีล เพื่อให้ได้ไปเกิดในเทวโลก ได้รับความสุขสบายรื่นรมย์ในทิพย์วิมาน พระเจ้าเนมิราชทรงครองแผ่นดินสืบต่อมาด้วยความเป็นธรรม ทรงตั้งพระทัยรักษาศีลและบริจาคทานโดยสม่ำเสมอมิได้ขาด เป็นต้น และในพระ

¹⁰⁴ ชุ.สุ. (ไทย) 25/136/532-533.

¹⁰⁵ ส.ส. (ไทย) 15/256/373-374.

¹⁰⁶ ม.อ. (ไทย) 14/279/356.

¹⁰⁷ ม.ม. (ไทย) 12/285/310.

¹⁰⁸ ที.ปา. (ไทย) 11/355/379.

สุดต้นตอปฏิภก ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ เล่มที่ 26 เช่น ในเปสวตีวิมาน บรรยายรายละเอียดของวิมานของเทพธิดาองค์หนึ่งว่า “วิมานสวยงามนี้มุงบังด้วยแก้วผลึก ข่ายเงินและข่ายทองคำ มีพื้นวิจิตรตระการตาหลากสี เป็นที่น่ารื่นรมย์ยินดี เป็นที่อยู่อาศัยอันเนรมิตไว้ดีแล้ว ประกอบด้วยซุ้มประตู ที่ลานวิมานเกลื่อนกลาดไปด้วยทรายทอง วิมานนี้ส่องแสงสว่างเหมือนพระอาทิตย์บนท้องฟ้ามีรัศมีตั้งพัน สว่างไสวไปทั่วสิบทิศเหมือนเปลวเพลิงซึ่งกำลังลุกโชนอยู่บนยอดภูเขาในเวลากลางคืน บาดนัยน์ตาคล้ายกับสายฟ้าแลบ ลอยอยู่ในอากาศ น่ารื่นรมย์ใจ ก้องกังวานไปด้วยเสียงดนตรี มั่งคั่งรุ่งเรือง ดุจเมืองพระอินทร์ อบอวลไปด้วยกลิ่นหอมระรื่นแห่งไม้ชั้นเลิศนานาพันธุ์ มีสระโบกขรณี น่ารื่นรมย์”¹⁰⁹

ในทาสีวิมานกล่าวว่า “ผู้ปรารถนาจะสถิตอยู่ร่วมกับเทพชั้นดาวดึงส์เหล่านั้น ควรทำกุศลไว้ให้มาก เพราะว่าเหล่าชนผู้ได้ทำบุญไว้แล้วย่อมพร้อมด้วยโภคสมบัติ บันเทิงอยู่ในสวรรค์”¹¹⁰

ในรัชชมาลาวิมานกล่าวว่า “ผู้ที่ได้ทำบุญไว้แล้วย่อมมีความสุขทั้งโลกนี้และโลกหน้าแน่นอน”¹¹¹

นอกจากนี้ พระไตรปิฎกยังกล่าวถึงนรกชื่ออุสสทนรกไว้ในเรวัตติเปตวัตถุว่า “นางเรวัตติเห็นนายนิรยบาลสองตนพากันมาอุคคร่าตน เพื่อจะโยนลงไปในคูณรกชื่อว่าสังสวกะ ที่ปรากฏแต่่อจจาระ ปัสสวาระ สิ่งสกปรกมีกลิ่นเหม็นร้ายกาจ คละคลุ้ง จะต้องหมกหม้มอยู่ในนรกนั้นหลายพันปี นายนิรยบาลทั้งหลาย จะตัดมือ เท้า หู จมูก ฟุ่่นกกาจะพากันมารุมจิกกิน เพราะบาปที่ได้ทำไว้ โดยการพูดเท็จ หลอกลวงสมณพราหมณ์และวณิก และกล่าวว่าคนตระหนี่ มักโกรธ มีบาปธรรมย่อมไม่ได้เกิดร่วมกับผู้ไปสวรรค์”¹¹²

จากข้อมูลดังกล่าวมาจะเห็นได้ว่า คนไทยส่วนใหญ่เป็นพุทธศาสนิกชน จึงมีความเชื่อในเรื่องบุญบาป นรกสวรรค์ ที่ยังคงมีอยู่ในวิถีชีวิตคนไทย

2) ความเชื่อเกี่ยวกับการแพ้ท้อง คนไทยมีความเชื่อบางอย่างที่สอดคล้องกับความเชื่อในชาดก เช่น ความเชื่อเรื่องการแพ้ท้องของผู้หญิงที่กำลังตั้งครรภ์ แล้วอยากจะรับประทานอะไรแปลก ๆ ดังปรากฏในเรื่องที่พกุปปชาดก พบว่าสุนัขจึงจอกตัวเมียเกิดแพ้ท้องอยากกินปลาตะเพียนสด¹¹³ ให้สุนัขสามี่ช่วยหามาให้ และในเรื่องวานรินชาดก พบว่านางจระเข้เกิดแพ้ท้องอยากกินหัวใจวานร¹¹⁴ ในด้านความเชื่อของคนในสังคมไทยนั้นยังคงมีความเชื่อเหมือนกับที่ปรากฏในชาดกตามที่ได้ยกมา ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อในเรื่องของการแพ้ท้องขณะตั้งครรภ์ แล้วอยากรับประทานอะไรแปลก ๆ บางคนอยากรับประทานของเปรี้ยวซึ่งกรณีนี้พบได้บ่อย แต่บางคนถึงขั้นอยากจะรับประทานดิน เป็นต้น

¹⁰⁹ ขุ.วิ. (ไทย) 26/646-657/72-74.

¹¹⁰ ขุ.วิ. (ไทย) 26/172/31.

¹¹¹ ขุ.วิ. (ไทย) 26/855/99.

¹¹² ขุ.เปต. (ไทย) 26/284-736/284-287.

¹¹³ ขุ.ชา.สตตก.อ. (ไทย) 5/-/143.

¹¹⁴ ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 2/-/56.

3) **ความเชื่อเกี่ยวกับการสาปแช่ง** ดังที่ปรากฏในเรื่องปัทมทศนาคราชชาดก เมื่อปัทมทศนาคราชได้กล่าวสาปแช่งอเจลก (ซีเปลือย) ว่า เป็นคนประทุษร้ายมิตร พุดจาต่อเสียด ขอศิระของเจ้าจงแตกเป็น 7 เสียง อเจลกเมื่อถูกสาปแล้วก็ถูกแผ่นดินสูบ¹¹⁵ ซึ่งในสังคมไทยยังปรากฏมีการใช้วิธีการสาปแช่งผู้ที่ประพฤติดื้อหรือผู้ที่ตนไม่ชอบ บางภูมิภาค เช่น ภาคเหนือปรากฏมีการเผาพริกเผาเกลือ พร้อมกล่าวคำสาปแช่งแก่ผู้ที่ตนไม่ชอบ ให้ถึงความพินาศด้วยประการใด ๆ ก็ตามด้วยความเชื่อของตน

การสาปแช่ง พิธีกรรมนี้ถือเป็นอีกหนึ่งความเชื่อ ที่มีมาตั้งแต่ครั้งโบราณ แม้ปัจจุบันก็ยังมิผู้กระทำอยู่ให้เห็นกัน เช่น ในการชุมนุมเพื่อการเรียกร้อง ประจักษ์ ผู้นำของประเทศที่มีอาจแก้ปัญหาความขัดแย้งได้

การสาปแช่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 คำคือ คำสาปและคำแช่ง “คำสาป” หมายถึง คำพูดที่ถูกเปล่งออกเพื่อให้เป็นไปต่าง ๆ ตามความต้องการของผู้มีฤทธิ์มีอำนาจ เช่น เทวดา ฤๅษี หรือ แม่มด เป็นต้น ส่วน “คำแช่ง” นั้นหมายถึง คำพูดที่ผู้พูดกล่าวด้วยประสงค์ร้าย มุ่งให้เกิดสิ่งเลวร้ายขึ้นกับฝ่ายตรงข้าม หรือประสงค์ให้ผู้อื่นที่ตนเองไม่ชอบใจ ให้เป็นอันตรายอย่างร้ายแรง ตามความต้องการของตนเอง เมื่อนำคำพูดทั้งสองคำมารวมกันแล้วจะได้ความหมายว่า คำพูดที่เปล่งออกไปโดยอ้างสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อให้ลงโทษฝ่ายตรงข้ามขอให้มันเป็นไปหรือเกิดอันตรายอย่างร้ายแรง มีความเชื่อสืบต่อกันมาว่า คำสาปแช่งจะมีผล ก็ต่อเมื่อผู้สาปแช่งเป็นคนดี มีศีลธรรมสาปแช่งเพื่อพิทักษ์รักษาความดีเอาไว้ไม่ให้ถูกคนชั่วทำลายเสีย ผู้ถูกสาปแช่งเป็นคนไร้ศีลไร้สัจจะ หรือมีความผิดจริง ไม่เช่นนั้นแม้จะสาปแช่งนานเพียงใดก็ไร้ผล ดังปรากฏเรื่องการสาปแช่งในสมุททศนสูตรว่า

พวกฤๅษีผู้มีศีลได้กล่าวสาปแช่งท้าวสมพรจอมอสูร ที่ไม่ยอมให้อภัยแต่กลับจะให้ภัยเท่านั้นแก่พวกฤๅษี พวกฤๅษีจึงกล่าวว่าพวกตนมาขอภัย แต่ท้าวอสูรไม่ยอมให้อภัย “พวกเรามาขอรับแต่ภัยอย่างเดียว ส่วนภัยจงเป็นของท่านเถิด พวกท่านหว่านพีชลงไปแล้วจะต้องเสวยผลของมัน” ท้าวสมพรอสูรเมื่อถูกฤๅษีสาปแช่งแล้ว กลางคืนก็ต้องนอนหวาดผวาดตกใจถึง 3 ครั้ง¹¹⁶

การสาปแช่งด้วยการเผาพริกเผาเกลือเป็นพิธีกรรม และความเชื่อพื้นบ้าน โดยมีความเชื่อว่าทั้งพริกและเกลือ เป็นของรักของหวงสำหรับคนโบราณ ซึ่งทางโหราศาสตร์โบราณถือว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์ประจำบ้าน การนำพริกกับเกลือมาเผาหมายถึงเป็นการเกลียดชัง ชนิดที่เรียกว่าตายไปก็ไม่ร่วมเผาฝักกันเลยทีเดียว พิธีกรรมการสาปแช่งไม่ใช่พิธีทางพระพุทธศาสนา เพราะถือว่าเป็นปาณาติบาตอย่างรุนแรง และถือว่าเป็นมิจฉาสมาธิ ในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าไม่ทรงสนับสนุน เพราะเป็นการสร้างเวรสร้างกรรมต่อกันไม่มีวันจบสิ้น

พระพุทธศาสนามีคำสอนให้มีความเมตตาต่อกัน ให้แผ่เมตตาแม้กระทั่งผู้ที่ทำร้ายเราหรือเป็นศัตรูของเรา มีอุบายบรรเทาความโกรธ 10 ประการ ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค เช่น ให้พิจารณาเรื่องกรรม ให้เห็นถึงอานิสงส์ของเมตตา ให้พิจารณาพุทธจริยาในปางก่อน เป็นต้น¹¹⁷ ชาว

¹¹⁵ ขุ.ชา.ทีสติ.อ. (ไทย) 7/295/324.

¹¹⁶ ส.ส. (ไทย) 15/256/373-374.

¹¹⁷ พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธคุณาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), พิมพ์ครั้งที่ 6, (ไต้หวัน: The Corporate Body of the Buddha Educational Foundation, 2548), หน้า 490-511.

พุทธควรใช้หลักพรหมวิหารธรรมในการอยู่ร่วมกันในสังคม ที่อาจมีการกระทบกระทั่งขัดแย้งกัน เป็นเรื่องธรรมดา หากได้นำหลักพรหมวิหารทั้ง 4 ประการ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา รู้จักวางใจ เป็นกลาง รู้จักกำจัดความคิดร้ายดังปรากฏอุบายเป็นเครื่องกำจัดความอาฆาต 9 ประการในอาฆาต-ปฏิวินยสูตรว่า “บุคคลย่อมกำจัดความอาฆาตว่า ‘ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา การทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรานั้น จะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน...’”¹¹⁸ และยังมีพระพุทธพจน์อีกว่า “ชนเหล่าใดเข้าไปผูกเวรว่า ‘คนนี้ได้ทำเรา ได้ฆ่าเรา ได้ชนะเรา และได้ลักสิ่งของของเราไป’ เวรของชนเหล่านั้นย่อมไม่สงบระงับ ส่วนชนเหล่าใดไม่เข้าไปผูกเวรว่า ‘คนนี้ได้ทำเรา ได้ฆ่าเรา ได้ชนะเรา และได้ลักสิ่งของของเราไป’ เวรของชนเหล่านั้นย่อมสงบระงับ เพราะว่าเป็นกาลไหน ๆ เวรทั้งหลายในโลกนี้ ย่อมไม่สงบระงับด้วยเวร แต่เวรทั้งหลายย่อมสงบระงับด้วยการไม่จองเวร นี้เป็นธรรมเก่า”¹¹⁹

ทั้งนี้ การกล่าวสาปแช่งเป็นคำพูดที่นอกจากจะเป็นไปด้วยความโกรธ อาฆาตพยาบาท มีจิตใจที่คิดมุ่งร้ายต่อฝ่ายตรงข้ามแล้ว คำพูดที่เปล่งออกไปมักจะเป็นคำพูดที่หยาบคาย ไม่ไพเราะ ไม่สุภาพ ไม่ควรที่คนดีจะพูดสาปแช่งหรือกล่าวให้ร้ายใคร ทั้งนี้ วาจาหยาบคายมิใช่วาจาของสัตบุรุษ¹²⁰ ในอุตตรารูปาสีกาวัตถุ พระพุทธเจ้าทรงชมเชยนางอุตตราที่อดกลั้นความโกรธต่อนางสิริมา ตรัสว่า “บุคคลพึงชนะคนโกรธด้วยความไม่โกรธ พึงชนะคนไม่ดีด้วยความดี พึงชนะคนตระหนี่ด้วยการให้ พึงชนะคนพูดเหลวไหลด้วยคำสัตย์”¹²¹ ดังที่ได้ยกมานี้คิดว่าหากคนในสังคมไทยมีเมตตาไม่คิดร้ายต่อกัน สังคมไทยจะเป็นสังคมของผู้มีปัญญามีแต่ความสงบสุขความเจริญ

ในด้านของความเชื่อในสังคมไทยนี้ ขอสรุปว่า ความเชื่อมีผลต่อการทำของบุคคลในสังคม หากคนในสังคมมีความเชื่อที่ไม่ถูกต้อง การปฏิบัติตัวก็ไม่ถูกต้องไปด้วย สังคมวุ่นวายไม่สงบสุข หากคนในสังคมมีความเชื่อที่ถูกต้อง การปฏิบัติตัวก็จะถูกต้องดังงามไปด้วย สังคมจะไม่เดือดร้อนวุ่นวาย มีแต่ความสงบสุข การที่จะเชื่อสิ่งใดนั้น ทางพระพุทธศาสนาได้มีหลักของความเชื่อ 10 ประการ ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนชาวกาลามะ แห่งเกสปุตตนิคม ในเกสปุตตสูตรว่า

อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา

อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบ ๆ กันมา

อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ

อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์

อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรกะ (การคิดเอาเอง)

อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุমান

อย่าปลงใจเชื่อด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล

อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว

อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้

อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือว่ามีอำนาจ

¹¹⁸ ที.ปา. (ไทย) 11/340/351-354., อง.นวก. (ไทย) 23/30/493.

¹¹⁹ ม.อุ. (ไทย) 14/237/278., ขุ.ขุ. (ไทย) 25/3-5/24-25., ขุ.ชา. (ไทย) 27/110/220., ขุ.ชา. (ไทย) 27/12-14/302.

¹²⁰ ส.ส. (ไทย) 15/250/364.

¹²¹ ขุ.ธ. (ไทย) 25/223/102.

เมื่อไตร่ตรองด้วยตนเองเท่านั้นว่า สิ่งนี้เป็นกุศล ไม่มีโทษ ผู้รู้สรรเสริญ บุคคลถือปฏิบัติแล้ว เป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุข เมื่อนั้น จึงควรเชื่อถือ¹²²

ในสังคมไทย บุคคลควรนำหลักของความเชื่อทั้ง 10 ประการนี้ไว้เป็นแนวทางในการคิด การปฏิบัติ ไม่หลงเชื่ออะไรง่าย ๆ และเป็นความเชื่อที่มีเหตุผลเพียงพอ เพื่อความถูกต้องดีงาม และความสงบสุขของคนในสังคม

จึงสรุปได้ว่า ความเชื่อในสังคมไทย ตามที่ได้ยกมากล่าวคือ ความเชื่อเรื่องบุญบาป นรก สวรรค์ ในเรื่องกุลาวกชาดก มันทาตุราชชาดก และเนมิราชชาดก เป็นต้น ความเชื่อเกี่ยวกับการแพทย์ ท้องในชาดกเรื่องทัพพูปมชาดกและวานรินทชาดก ความเชื่อเกี่ยวกับการสาปแช่ง ในเรื่องปณทรก- นาคาราชชาดกและกุลาวกชาดก แสดงให้เห็นว่าหลักธรรมจากชาดกสามารถส่งเสริมสนับสนุน สังคมไทยทางด้านขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม อยู่ในวิถีการดำเนินชีวิตของสังคมคนไทย ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

5.4.3 การประพடுத்தกรรม

การประพடுத்தกรรมถือว่าเป็นยารักษาจิตที่ต้องส่องแสงเพื่อเป็นภูมิคุ้มกันยามถึงคราวตก ทุกข์ได้ยาก ย่อมได้รับความช่วยเหลือให้พ้นทุกข์ แม้แต่เทวดายังต้องมาช่วยให้รอดปลอดภัย ดังปรากฏในเรื่องมหาชนกชาดก ตอนที่พระมารดาของพระมหาชนกกำลังเสด็จหนีออกจากเมือง ในขณะที่ทรงครรภ์มหาชนกุมารอยู่นั้น ด้วยบุญญาธิการของทารกที่อยู่ในครรภ์ทำให้พระอินทร์ต้องเสด็จแปลงกายลงมาช่วยพาหนีไปได้โดยปลอดภัย และยังได้รับการช่วยเหลือจากพราหมณ์ทีศปาโมกข์รับพระนางไปดูแลในฐานะน้องสาว จนมหาชนกุมารเกิดและเติบโตเป็นหนุ่ม นอกจากนี้ เมื่อมหาชนกุมารประสพกับภัยพิบัติเรืออัปปางอยู่กลางทะเล วายน้ำอยู่ 7 วันด้วยวิริยบารมี ปรากฏ นางมณีเมขลามาช่วยนำไปเมืองมิลิลา

นอกจากนี้ ยังปรากฏผู้ที่ประพடுத்தกรรมแล้วพ้นภัยเมื่อยามตกทุกข์ ดังปรากฏในเรื่องสังขชาดก เมื่อสังขพราหมณ์ประสบเหตุการณ์เรืออัปปางอยู่กลางทะเลปรากฏนางเทพธิดาชื่อมณีเมขลา ได้มาช่วยเนรมิตเรือให้สังขพราหมณ์และบริวารกลับบ้านโดยปลอดภัย เพราะผลจากการที่เขาได้ถวาย รongเท้ากับพระปัจเจกพุทธเจ้า นอกจากนั้น สังขพราหมณ์ยังเป็นผู้ที่ทำทานเป็นประจำ โดยได้สร้าง โรงทาน 6 แห่ง ให้ทานวันละ 6 แสน และยังเป็นผู้ที่รักษาอุโบสถศีลเป็นประจำด้วย

ในประเด็นเรื่องการประพடுத்தกรรมนี้ ขอกล่าวถึง 4 ข้อ คือ การให้ทาน การรักษาศีล การ เทศน์ การสวดมนต์ พอสังเขปดังต่อไปนี้

1) การให้ทาน สำหรับการให้ทานที่สำคัญในสังคมไทยปัจจุบัน สามารถพบเห็นได้ทุกวัน ตอนเช้า คือ การทำบุญตักบาตร ถือได้ว่าเป็นประเพณีที่มีมาตั้งแต่โบราณกาล แม้ในปัจจุบันก็ยังคง เป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของคนไทย โดยกฤษณา วงษาสันต์ ได้กล่าวว่าการทำบุญตักบาตรได้ ประโยชน์ 3 ทางคือ (1) ผู้ทำบุญฝึกตนให้เป็นผู้เสียสละและแบ่งปัน (2) สงเคราะห์พระภิกษุ สามเณร ให้สามารถยังชีพเพื่อจะได้มีโอกาสศึกษาและปฏิบัติตามพระธรรมวินัย (3) เป็นการสืบทอด พระพุทธศาสนา¹²³ ซึ่งในวัดทั่ว ๆ ไป โดยเฉพาะในวันธรรมสวนะ จะมีการถวายสังฆทานแด่พระภิกษุ

¹²² อ.ทศ. (ไทย) 20/66/255-264.

¹²³ กฤษณา วงษาสันต์และคณะ, วิถีไทย, (กรุงเทพมหานคร: เจริญเทพ เอ็ดดูเคชั่น, 2542), หน้า 100.

สามเณร มีอุบาสกอุบาสิกา นำอาหารของแห้งเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็นต่อพระภิกษุสามเณรมาถวาย นับว่าเป็นประเพณีที่ต้งามควรที่จะปฏิบัติให้สืบต่อไป

2) การรักษาศีล ชาวพุทธทั่วไปที่มาปฏิบัติธรรมรักษาศีลอุโบสถนั้น ล้วนมีความเชื่อในเรื่องของบุญ บาป นรก สวรรค์ เชื่อว่าการรักษาศีลนี้ทำให้ได้บุญกุศล เมื่อสิ้นชีวิตไปแล้วจะไปโลกสวรรค์ ทั้งเมื่อได้ฟังพระเทศน์เรื่องเกี่ยวกับนรก สวรรค์ บุญ บาป แล้วยังมีความเชื่อมั่นมากขึ้น บางครั้งอาจเคยฟังพระเทศน์เรื่องในชาตก เช่นเรื่องสงครามการรบกันระหว่างเทวดากับอสูรจากเรื่องกุลาวกชาตก แต่ส่วนใหญ่อุบาสกอุบาสิกาเหล่านี้จะไม่ทราบว่าเป็นเรื่องใดบ้าง มีความหมายว่าอย่างไร บางครั้งมีโอกาสได้ฟังพระเทศน์จึงเข้าใจบ้าง แต่นาน ๆ ไปก็ลืม โดยเรื่องที่เคยฟังเกี่ยวกับการรักษาศีลอุโบสถที่เป็นชาตกไม่ว่าจะเป็นเรื่องมิตตวินทุกชาตกและเรื่องกิงฉันทชาตกซึ่งเป็นเรื่องกล่าวถึงอานิสงส์ของการรักษาศีลอุโบสถ แต่วันเดียวและครั้งวันก็มีอานิสงส์มากแล้ว ทำให้เพิ่มความเชื่อมั่นให้กับอุบาสกอุบาสิกายิ่งขึ้น

หนังสือศาสนพิธีของกรมการศาสนา ได้กล่าวถึงพิธีรักษาศีลอุโบสถว่า อุโบสถ แปลว่า การเข้าจำ เป็นเรื่องของกุศลกรรมของคฤหัสถ์ เป็นอุบายขัดเกลากิเลสอย่างหยาบให้เบาบาง และเป็นทางแห่งความสงบ อุโบสถนี้มี 2 อย่าง คือ ปกติอุโบสถ รักษาวันหนึ่งและคืนหนึ่ง และปฏิชาคร-อุโบสถ รักษา 3 วัน คือ รวมทั้งวันรับและวันส่ง เป็นการรักษาศีล 8 อย่างเคร่งครัด¹²⁴

ลำดับขั้นตอนพิธีการในการรักษาศีลอุโบสถนั้น ตอนเช้าวันพระหรือวันธรรมสวนะ เมื่อทำวัตรเช้าเสร็จแล้ว ก่อนที่พระเถระชั้นผู้ใหญ่จะเทศน์ ผู้นำฆราวาสจะกล่าวประกาศเริ่มเรื่องความที่จะสมาทานรักษาศีลอุโบสถ เสร็จแล้วอุบาสกอุบาสิกาจะอาราธนาศีลอุโบสถว่า มยฺ ภนเต ติสระณน สห อญฺจคสมนนาคตฺ อุโปสถํ ยาจาม (3 จบ) ต่อด้วยว่าตามพระภิกษุว่า นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส (3 ครั้ง) และรับไตรสรณคมน์ แล้วสมาทานศีลอุโบสถ 8 ข้อ เสร็จแล้วกราบ 3 ครั้ง จากนั้นพระเถระก็จะแสดงธรรมจนจบ ผู้ที่รักษาศีลอุโบสถจะค้างที่วัดหรือกลับบ้านก็ได้ ในช่วงออกพรรษาจะมีผู้มานอนค้างที่วัด ตอนเช้าเมื่อสวดมนต์ทำวัตรเช้าเสร็จแล้ว ช่วงรุ่งสางจะมีพระภิกษุมาให้โอวาทก่อนที่อุบาสกอุบาสิกาจะอาราธนาศีล 5 กลับไปบ้าน

นอกจากนี้ ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงอุโบสถไว้หลายที่ เช่น ในอุตตราวิมาน เทพธิดาได้กล่าวว่า “เมื่อยังครองเรือนอยู่ มิได้มีความริษยา ความตระหนี่ ความตีเสมอ ไม้มักโกรธ ประพฤติตามคำสั่งสามี และไม่ประมาทในการรักษาศีลอุโบสถเป็นนิตย์ เข้าจำอุโบสถศีลซึ่งประกอบด้วยองค์ 8 ทุกวัน 14 ค่ำ 15 ค่ำและ 8 ค่ำแห่งปีภักข์ และตลอดปาฏิหาริย์ปีภักข์ สำรวมระวังในศีลตลอดเวลา และแจกจ่ายทานด้วยความเคารพ จึงได้ครอบครองวิมานนี้”¹²⁵

ในวิถีชีวิตของคนไทยนั้น ยังมีการประเพณีธรรมด้วยการรักษาศีล โดยเชื่อว่าการรักษาศีลนี้ทำให้ได้บุญกุศล เมื่อสิ้นชีวิตไปแล้วจะไปเกิดในโลกสวรรค์

3) การเทศน์ ในพระพุทธศาสนาตั้งแต่ครั้งพุทธกาลมาแล้ว พระพุทธเจ้าได้ใช้ชาตกในการประกาศหลักธรรมคำสอนแก่พุทธบริษัททั้งหลาย ในคัมภีร์อรรถกถาชาตก ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะทรงแสดงธรรมนั้น จะทรงปรารภเหตุก่อนที่จะตรัสเล่าชาตกในอดีตขึ้นมาแสดง เมื่อทรงประชุมชาตก

¹²⁴ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ศาสนพิธี ฉบับกรมการศาสนา, พิมพ์ ครั้งที่ 6, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2533), หน้า 17-22.

¹²⁵ ชู.วิ. (ไทย) 26/124-136/22-23.

เสร็จแล้ว ทรงแสดงธรรมคืออริยสัจ 4 จบลงด้วยผู้ฟังทั้งหลายได้บรรลุธรรมมีพระโสดาบันจนถึงพระอรหันต์ เช่นเดียวกันในสังคมไทยปัจจุบันยังปรากฏว่า ในการเทศนาธรรมของพระภิกษุในวัดต่าง ๆ จะมีการเทศน์ในพระวิหารหลวงทุกวันพระ และทุกคืน หลังจากที่พระภิกษุได้นำประชาชนทั้งหลาย สวดมนต์ทำวัตรเย็นในเวลา 19.00 น. ของทุกวัน

ชาดกเป็นสื่อที่ดีอย่างหนึ่งในการสอน ดังนั้น พระธรรมกถึกจึงได้นำชาดกที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมาเทศนา เช่น เรื่องกุลาวกชาดก ทิวาหนชาดก กากชาดก กุณาลชาดก มหาชนกชาดก มิตรวินทุกชาดก พิฬารวตชาดก วานรินทชาดก ขตป้อมทิตชาดก ลมุกิกชาดก อุลุกชาดก โลสกชาดก มโหสธชาดก กากวตีชาดก นพปานชาดก เทวธรรมชาดก สุวณณกักกภูกชาดก และเวสสันดรชาดก เป็นต้น โดยได้แสดงถึงหลักธรรมที่ปรากฏอยู่ในชาดกแต่ละเรื่องนั้นให้ประชาชนได้เข้าใจง่ายขึ้นและเป็นที่จดจำ เมื่อประชาชนพุทธศาสนิกชนได้ฟังเทศน์แล้วเกิดความเลื่อมใส ศรัทธา เชื่อมมั่น มีความมั่นใจ มั่นคงในพระพุทธศาสนา จนสามารถนำหลักธรรมไปปฏิบัติหรือประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ ดังนั้น จึงเห็นได้อย่างชัดเจนว่า หลักธรรมในชาดก มีส่วนส่งเสริมสนับสนุนต่อวัฒนธรรมประเพณีหรือวิถีการดำเนินชีวิตของคนไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

4) การสวดมนต์ ในหลาย ๆ วัดได้จัดกิจกรรมการสวดมนต์ ทุก ๆ วัน ภายในพระวิหาร ซึ่งนำโดยพระวิทยากรของวัด และมีหนังสือสวดมนต์ของทางวัดไว้สำหรับเป็นคู่มือของทุกคน เรื่องการสวดมนต์ของอุบาสกอุบาสิกา ส่วนมากจะมีทุกวันพระ ประชาชนทำวัตรเช้า ประภาสอุโบสถ สมทานอุโบสถศีล ฟังพระธรรมเทศนาจบแล้วถวายสังฆทาน พระสงฆ์อนุโมทนา ภาคเทียงสวดมนต์ บททำวัตรพระ แล้วเจริญกัมมัฏฐานจิตภาวนา ส่วนการสวดมนต์ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ทำวัตรเย็นแล้วเจริญพระพุทธรูป สวดมนต์บทที่เกี่ยวข้องกับวันนั้น ๆ มาสวด¹²⁶ เช่น ถ้าเป็นวันอาสาฬหบูชาจะสวดมนต์บทธัมมจักกัปปวัตตนสูตร¹²⁷ เป็นต้น

นอกจากนั้น ยังมีการสวดมนต์บทอื่น ๆ อีก เช่น ธัชคคปริตร ธัชคคสูตร¹²⁸ ซึ่งปรากฏในธัชคคสูตรว่า “สงครามระหว่างเทพกับอสูรประชิดกันครั้งนั้น พระอินทร์จอมเทพรับสั่งกับเทพชั้นดาวดึงส์ว่า ‘ท่านผู้บริบูรณ์ทั้งหลาย ถ้าความกลัว ความหวาดสะดุ้ง หรือความขนพองสยองเกล้า จะพึงเกิดขึ้นแก่พวกเทพผู้ไปในสงคราม สมัยนั้น พวกท่านพึงแลดูยอดธงของเรา เพราะว่า เมื่อพวกท่านแลดูยอดธงของเราอยู่ ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง หรือความขนพองสยองเกล้าที่จักเกิดขึ้นก็จักหายไป...”¹²⁹ ซึ่งมีความสอดคล้องกับเนื้อหาในเรื่องกุลาวกชาดก ที่กล่าวถึงสงครามระหว่างเทพกับอสูร

¹²⁶ พระราชาวิจิตรปฏิภาณ และคณะกรรมการโครงการเปิดพระอารามภาคกลางคืน, สวดมนต์วัดสุทัศนเทพวราราม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เสียงเสียง, ม.ป.ป.), หน้า (ฉ)-(ช).

¹²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 86.

¹²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 64-67.

¹²⁹ ส.ส. (ไทย) 15/249-136/359-363.

นอกจากนี้ ยังมีการสวดมนต์บทมหาสมยสูตร¹³⁰ ซึ่งปรากฏในตอนจบของอรรถกถาเรื่อง กุณาลชาดก¹³¹ และปรากฏมหาสมยสูตรในพระไตรปิฎก ว่าด้วยการประชุมครั้งใหญ่ของเทวดา อีกด้วย¹³²

การสวดมนต์นี้ นับได้ว่าเป็นวิธีการเจริญสมาธิภาวนาอย่างหนึ่ง ทั้งยังเป็นการทบทวนพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าด้วย ซึ่งผลของการสวดมนต์ถือเป็นการรักษาและประกาศคำสอน กำจัดกิเลสนิวรณ์ ให้พรประชาชนและตนเอง อุทิศกุศลแก่ผู้ล่วงลับ ดับทุกข์โรคร้าย ชำระโอฆสงสารถึงพระนิพพานในอนาคต¹³³ นับได้ว่าการสวดมนต์เป็นกิจกรรมที่ดี เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมที่ควรแก่การรักษาให้ดำรงอยู่ในสังคมไทยต่อไป

สรุปได้ว่า ในด้านการประเพณีธรรมนั้น ยังคงมีอยู่ในวิถีชีวิตของคนไทย เป็นประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา ทั้งการให้ทาน การรักษาศีล การเทศน์ การสวดมนต์ โดยได้อาศัยสื่อจากเรื่องชาดกนำมาใช้ในการถ่ายทอดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ได้อย่างเหมาะสมกลมกลืน เห็นได้ว่าหลักธรรมจากชาดกเหล่านี้ ยังส่งเสริมสนับสนุนขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม และมีประโยชน์ต่อวิถีชีวิตของคนไทยอยู่เป็นอันมาก

5.4.4 ภาษาไทย

ภาษาไทย จัดได้ว่าเป็นวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของชาติไทย เป็นที่มาของวรรณกรรม เป็นสื่อที่ใช้เชื่อมประสานให้คนไทยสามารถเข้าใจร่วมกันได้ ดังที่ กนก จันทร์ขจร กล่าวไว้ว่า “ภาษาไทยทำให้คนไทยมีความภาคภูมิใจในความเป็นชาติไทยมาจนปัจจุบัน เป็นที่มาของวรรณกรรมหลายแขนง ทั้งร้อยกรอง เช่น โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน และร้อยแก้ว เช่น นิทาน เพลง สุภาษิต คำพังเพย สำนวนโวหารอุปมาอุปไมย หรือคำขวัญต่าง ๆ เรามีภาษาไทยที่สมบูรณ์ มีพยัญชนะและสระให้เลือกมากมาย มีวรรณยุกต์ที่เทียบเท่าเสียงดนตรี”¹³⁴

และ “ภาษาจึงเป็นสื่อที่แสดงถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชาติ โดยมีพ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงเป็นผู้ประดิษฐ์ตัวอักษรไทยขึ้นเมื่อ พ.ศ.1826 ทำให้คนไทยมีภาษาเขียนเป็นภาษาประจำชาติ และได้วิวัฒนาการทั้งการเขียนและการอ่านเรื่อยมาจนมีรูปแบบที่ลงตัวเช่นในปัจจุบัน”¹³⁵

จะเห็นได้ว่า ภาษามีความสำคัญต่อคนในสังคมไทยมาก ทั้งทางด้านการอ่าน การเขียน การพูด ทำให้สามารถสื่อสารเข้าใจกันและกันได้ ภาษายังมีความสำคัญในการบันทึกและถ่ายทอดวัฒนธรรม คือ สภาพความเป็นอยู่ของแต่ละสังคมไว้เป็นหลักฐาน ดังนั้น ภาษาจึงเป็นส่วนหนึ่งของ

¹³⁰ พระราชวินิจฉัยฎีกา และคณะกรรมการโครงการเปิดพระอารามภาคกลางคืน, สวดมนต์ วัตถุประสงค์นเทพวาราม, หน้า 92-102.

¹³¹ ขุ.ชา.อสติ.อ. (ไทย) 8/370/461.

¹³² ที.ม. (ไทย) 10/331-343/259-272.

¹³³ พระราชวินิจฉัยฎีกา, มาสวดมนต์กันเถอะ, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันหนังสือธรรม, ม.ป.ป.), หน้า (ซ).

¹³⁴ กนก จันทร์ขจร, คู่มือ วัฒนธรรม วิถีชีวิตไทย, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิกนกจันทร์ขจร, 2543), หน้า 182.

¹³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 186.

วัฒนธรรม¹³⁶ และภาษายังเป็นสื่อการสอนคติธรรมแนวคิดแนวการปฏิบัติตัวของคนไทยจะเห็นได้ในสำนวน สุภาสิต คำพังเพย ทั้งยังสอดคล้องกับชาดกที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ดังจะขอยกมาแสดงพอสังเขป ดังนี้

1) พุทธศาสนสุภาสิต ได้มาจากเนื้อหาที่ปรากฏอยู่ในคำสอนของพระพุทธเจ้า ดังนี้

น หิ เวเรน เวรานิ สมมตฺติธ กุทาจน¹³⁷ แปลว่า ไม่ว่าเวลาไหน ๆ เวรย่อมไม่สงบระงับด้วยเวร¹³⁸ ปรากฏในอุปกกิลีสสูตร โดยมีเรื่องในลลุกกิกชาดก กรณีนางนกใส่ผูกเวรกับช่างเชือกหนึ่งจึงได้ชักชวนเพื่อน ๆ อีก 3 ตัว ร่วมกันฆ่าช่างตัวนี้ได้ และเรื่องอุลกุกชาดก จากกรณีกาและนกเค้าที่ทะเลาะจิกตีกันจนบาดเจ็บล้มตายกันไม่มีสิ้นสุด ควรที่คนในสังคมจะได้ดูไว้เป็นตัวอย่าง ไม่ควรที่จะก่อการทะเลาะวิวาทกันเพราะทำให้สังคมประเทศชาติไม่สงบสุข พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า “ไม่ควรไปผูกเวรว่า ‘คนนี้ได้ฆ่าเรา ได้ฆ่าเรา ได้ชนะเรา และได้ลักสิ่งของของเราไป’ เวรจึงสงบระงับ”¹³⁹

กมมฺนา วตตติ โลโก¹⁴⁰ แปลว่า สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม¹⁴¹ ปรากฏในวาเสฏฐสูตร โดยมีในเรื่องโลสกชาดก กรณีที่เจ้าอาวาสมีความริษยาในพระอาคันตุกะ เมื่อมีผู้ฝากภัตตาหารมา กลับนำภัตตาหารนั้นไปเททิ้ง ทำให้เกิดมาในภพต่อ ๆ มาต้องเป็นผู้มีลาภน้อย ได้กินไม่เคยเต็มท้องเนื่องจากกรรมไม่ดีที่ได้ทำมา และเรื่องกิงฉันทชาดก ปรากฏว่ากรรมที่ทำเวลาใดก็ให้ผลเวลานั้น กรณีของปุโรหิตผู้หนึ่งได้รักษาอุโบสถศีลในเวลากลางคืน เมื่อสิ้นชีวิตไปกลายเป็นเทพบุตรมีนางฟ้าแวดล้อมมากมาย แต่เป็นเทพบุตรเฉพาะเวลากลางคืนเท่านั้น ส่วนกลางวันต้องเสวยผลกรรมเป็นเปรต ใช้มือควักเนื้อหลังของตัวเองมากิน จากกรรมที่ได้กินสินบน จากการตัดสินคดีความจากผิดเป็นถูกจากถูกเป็นผิด และมีวิมานกว้างใหญ่อยู่ในสวนมะม่วงเพราะเคยให้ผลมะม่วงแก่หญิงผู้รักษาอุโบสถศีลผู้หนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสว่า “บุคคลเป็นชวานาก็เพราะกรรม เป็นช่างศิลป์ก็เพราะกรรม เป็นพ่อค้าก็เพราะกรรม เป็นผู้รับใช้ก็เพราะกรรม บุคคลเป็นโจรก็เพราะกรรม เป็นทหารอาชีพก็เพราะกรรม เป็นปุโรหิตก็เพราะกรรม แม้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ก็เพราะกรรมทั้งนั้น”¹⁴²

ยํ เว เสวติ ตาทิโส¹⁴³ แปลว่า คบคนเช่นใด ก็เป็นเช่นนั้น¹⁴⁴ ปรากฏในสุขปัตถนาสูตร โดยมีในเรื่องทิวาหนชาดก กรณีที่ต้นมะม่วงที่มีผลอันเลิศ ถูกปลุกปล้ำมไว้ด้วยต้นสะเดาและเถาบอระเพ็ดที่มีความขม ทำให้มะม่วงนั้นออกผลมา มีรสชาติขมเช่นเดียวกับสะเดาและบอระเพ็ดไปด้วย

¹³⁶ ศูนย์พัฒนาหนังสือ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, **สำนวนไทย**, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์พัฒนาหนังสือ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2543), หน้า ก.

¹³⁷ ม.อ. (บาลี) 14/237/203.

¹³⁸ ม.อ. (ไทย) 14/237/278., ขุ.ขุ. (ไทย) 25/3-5/24-25., ขุ.ชา. (ไทย) 27/110/220., ขุ.ชา. (ไทย) 27/12-14/302.

¹³⁹ ม.อ. (ไทย) 14/237/278., ขุ.ขุ. (ไทย) 25/3-5/24-25., ขุ.ชา. (ไทย) 27/110/220., ขุ.ชา. (ไทย) 27/12-14/302.

¹⁴⁰ ขุ.สุ. (บาลี) 25/660/461.

¹⁴¹ ม.ม. (ไทย) 13/460/581-582., ขุ.สุ. (ไทย) 25/660/654.

¹⁴² ม.ม. (ไทย) 13/460/581-582., ขุ.สุ. (ไทย) 25/660/654.

¹⁴³ ขุ.อิติ. (บาลี) 25/76/291-292., ขุ.ชา. (บาลี) 27/181/348.

¹⁴⁴ ขุ.อิติ. (ไทย) 25/76/436-437., ขุ.ชา. (ไทย) 27/181/501.

เปรียบกับการคบคน หากคบคนที่ดีก็พลอยเป็นคนดีไปด้วย หากคบคนไม่ดี เช่นเที่ยวเตร่ เล่นการพนัน ลักขโมย ต้มสุรา ฯลฯ ย่อมจะมีนิสัยเช่นเดียวกับผู้นั้น พระพุทธเจ้าตรัสอีกว่า “เหมือนลูกศรอาบยาพิษ ย่อมทำลายแล่งลูกศรที่สะอาดให้แปดเปื้อนไปด้วย ใบหญ้าคาที่คนนำมาใช้ห่อปลาเน่า ก็พลอยเหม็นเน่าส่งกลิ่นคลุ้งตามไปด้วย ฉันทใด การคบคนพาล ก็ฉันทนั้น ใบไม้ที่นำมาห่อถัษณา ก็พลอยมีกลิ่นหอมฟุ้งตามไปด้วย ฉันทใด การคบบัณฑิต ก็ฉันทนั้น”¹⁴⁵ ฉะนั้น บุคคลจึงควรเลือกคบคน

2) สุภาสิตพระร่วง หรือสุภาสิตพ่อขุนรามคำแหง ถือกันว่าเป็นสุภาสิตไทยเล่มแรกและเก่าแก่ เพราะมีมาตั้งแต่กรุงสุโขทัย¹⁴⁶ เป็นคติเตือนใจ เป็นคำสั่งสอนที่ผู้ใหญ่ให้สติดต่อกับลูกหลาน ดังนี้

การทำอย่างควนไต้ การจะทำอะไร อย่ายีบร้อน มิฉะนั้นจะไม่เกิดผลดี¹⁴⁷ โดยมีในเรื่องสังคาลชาดก ราชสีห์พี่ชายทั้ง 6 ที่กระโจนใส่สุนัขจิ้งจอกแต่ชนเข้ากับถ้ำแก้วผลึกจนตาย ราชสีห์โพธิสัตว์จึงกล่าวว่า “การทำงานที่ทำโดยมิทันได้พิจารณา ทำด้วยความรีบร้อนให้เดือดร้อนเหมือนกลิ่นของร้อนเข้าไปในปาก”¹⁴⁸

ทดแทนคุณท่านเมื่อยาก เป็นคำสอนเกี่ยวกับการมีความกตัญญู¹⁴⁹ โดยมีในเรื่องคุณชาดก เมื่อสุนัขจิ้งจอกได้ช่วยชีวิตพญาราชสีห์ ๆ จึงนำครอบครัวของสุนัขจิ้งจอกไปเลี้ยงดูเพื่อเป็นการตอบแทนบุญคุณนั้น เปรียบได้กับในสังคมไทยที่มีวัฒนธรรมการเลี้ยงพ่อแม่ปู่ย่าตายาย ผู้มีพระคุณเมื่อท่านแก่เฒ่า หรือทำมาหากินไม่ได้แล้วโดยไม่ทอดทิ้ง

คิดแล้วจึงเจรจา¹⁵⁰ โดยมีในเรื่องปณทรรณนาคราชชาดก ตอนที่ซีเปลือยหลอกถามความลับในการจับพวกนาค ปณทรรณนาคราชได้บอกความลับนั้นไป จนถูกพญาครุฑจับตัวได้ โดยได้กล่าวว่า “ภัยที่ตนเองก่อขึ้นย่อมติดตามคนไร้ปัญญา พุดจาพล่อย ๆ ไม่ปกปิดความรู้ ชาดความระมัดระวัง ไม่ไตร่ตรองให้รอบคอบ เหมือนพญาครุฑไล่จับปณทรรณนาคราช”¹⁵¹ และชาดกเรื่องนี้ยังใช้คำพังเพยได้อีกว่า **อย่าไว้ใจทาง อย่าวางใจคน จะจนใจเอง** และเรื่องสุวัณณกั๊กกฏกชาดก เมื่อช้างโพธิสัตว์ถูกพญาปู่ยักษ์หนีบเท้าไว้ นางช้างได้พูดเจรจาอย่างไพเราะน่าฟังว่า “ท่านเป็นสัตว์น้ำที่ประเสริฐกว่าปู่ทั้งหลายในสมุทร ในแม่น้ำคงคาและในแม่น้ำยมุนา ขอท่านจงปล่อยสามีของข้าพเจ้าผู้ร้องไห้อยู่เถิด”¹⁵² พญาปู่ยักษ์จึงคลายกำมอก ช้างโพธิสัตว์ได้รอดชีวิตด้วยการเจรจาที่ดีของภรรยา เป็นคำสอนเรื่องความรอบคอบ¹⁵³ เรื่องการพูดจา ให้รู้จักคิดให้รอบคอบก่อนที่จะพูด เพราะอาจนำอันตรายถึงชีวิตหรืออาจจะช่วยให้รอดปลอดภัย ประสบความสำเร็จหรือความสำเร็จก็ได้

¹⁴⁵ ขุ.อติ. (ไทย) 25/76/436-437., ขุ.ชา. (ไทย) 27/181/501.

¹⁴⁶ อุทัย ไชยานนท, ปฐมบรมสุภาสิตไทย สุภาสิตพระร่วง, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์น้ำฝนจำกัด, 2546), หน้าค่านำ.

¹⁴⁷ อุทัย ไชยานนท, สุภาสิตพระร่วง, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แสงดาว, 2549), หน้า 76.

¹⁴⁸ ขุ.ชา. (ไทย) 27/3/62., ขุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย) 3/3/9.

¹⁴⁹ อุทัย ไชยานนท, สุภาสิตพระร่วง, หน้า 77 และจำนงค อติวัฒนสิทธิ์, ศาสนา ชีวิต และสังคม, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, 2547), หน้า 72.

¹⁵⁰ อุทัย ไชยานนท, สุภาสิตพระร่วง, หน้า 82.

¹⁵¹ ขุ.ชา. (ไทย) 27/258/577., ขุ.ชา.ตีสติ.อ. (ไทย) 7/258/309.

¹⁵² ขุ.ชา. (ไทย) 27/51/131., ขุ.ชา.ตัก.อ. (ไทย) 4/51/83.

¹⁵³ จำนงค อติวัฒนสิทธิ์, ศาสนา ชีวิต และสังคม, หน้า 72.

คนจนอย่าดูถูก โดยมีในเรื่องคุณชาตก ตอนที่ภรรยาของพญาราชสีห์ ได้คุกคามครอบครัวของสุนัขจิ้งจอก พญาราชสีห์ได้กล่าวสอนภรรยาว่า “ถึงแม้ว่ามีมิตรจะมีกำลังด้อยกว่า แต่ดำรงอยู่ในมิตรธรรม เขาชื่อว่าเป็นญาติ เป็นเผ่าพันธุ์ เป็นมิตร และเป็นเพื่อนของเรา นี่นางผู้มีเขี้ยวแหลมคม เจ้าอย่าได้ดูหมิ่นสุนัขจิ้งจอกผู้ให้ชีวิตแก่เราอีกเลย”¹⁵⁴ เป็นคำสอนเรื่องการวางตัว¹⁵⁵

3) สำนวน สุภาษิต คำพังเพย คือ คำกล่าวที่แฝงคติธรรมและนิยามกล่าวกันจนติดปาก¹⁵⁶

เนื้อเรื่องในชาตกที่มีความสอดคล้องกับสำนวน สุภาษิต คำพังเพย ดังนี้

กิ้งก่าได้ทอง จากเรื่องมโหสถชาตก ตอนที่พระเจ้าวิเทหะเสด็จประพาสอุทยานแล้วมีกิ้งก่าตัวหนึ่งได้แสดงอาการถวายความเคารพด้วยการผงกหัว พระเจ้าวิเทหะทรงพอพระทัยพระราชทานรางวัลเป็นเหรียญทองคำให้ เมื่อมีทองห้อยคอ กิ้งก่าตัวนั้นก็กลับไม่แสดงความเคารพเหมือนเดิม จึงถูกริบทองคำนั้นคืน¹⁵⁷ สำนวนนี้เปรียบได้กับคนที่ไม่เคยมีหรือไม่เคยได้ดี พอได้ดี หรือมีทรัพย์สินเล็กน้อยก็ลืมนิ้ว ทำเย่อหยิ่ง¹⁵⁸ เป็นคำที่ใช้ในเชิงตำหนิ

เห็นงจักรเป็นดอกบัว จากเรื่องมิตตวินทุกชาตก เมื่อมิตตวินทุกลอยแพไปจนถึงอุสสทนรก เขากลับเห็นเป็นเมือง ๆ หนึ่ง ได้เห็นสัตว์นรกมีจักรกรดพัดอยู่บนศิระษะเห็นว่าเป็นดอกบัว จึงร้องขอ เมื่อจักรกรดพัดบดศิระษะจึงรู้ว่าไม่ใช่ดอกบัว ต้องได้รับทุกข์ทรมานแสนสาหัส¹⁵⁹ เปรียบได้กับคนที่ทำอะไรผิด ๆ ทำบาปกรรม ด้วยความหลงผิดคิดว่าบุญบาปไม่มีจริง ไม่เชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม ไม่เชื่อคำชี้แนะสั่งสอนตักเตือนของผู้ปรารถนาดีหรือเห็นสิ่งที่ผิดว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องควรทำ เมื่อใดที่ผลของการทำนั้นให้ผล เขาจะไม่ได้รับความเดือดร้อนจากการทำการเห็นผิดของตนเอง **นางกากี** จากเรื่องกาวตีชาตก¹⁶⁰ ดังที่ได้อ้างมาพอสมควรแล้วข้างต้น

ปลาหมอตายเพราะปาก สำนวนนี้มาจากธรรมชาติของปลาหมอ เมื่ออยู่ใต้น้ำ จะพ่นน้ำเป็นฟองปุดขึ้นมาที่ผิวน้ำ จึงถูกคนจับได้ เปรียบปลาหมอได้กับผู้ที่พูดพล่อย ๆ จนตัวเองต้องได้รับอันตราย¹⁶¹ เช่นเดียวกับในเรื่องปณทกรนาคราชชาตก ที่พญาปณทกรนาคราชถูกซีเปลือยลงถามเรื่องความลับในการจับพญานาค แล้วได้บอกความลับนั้นไปจนถูกพญาครุฑจับได้ และพญาครุฑได้สอนอีกว่า “บุคคลไม่ควรเปิดเผยความลับ ควรรักษาความลับนั้นไว้เหมือนรักษาขุมทรัพย์ ความลับอันบุคคลอื่นรู้แพร่พรายไม่ดีเลย ไม่ควรบอกความลับแก่สตรี ศัตรู ผู้มุ่งอาฆาต ผู้หมายล้างความลับคนใช้ ให้ระวังคนแอบฟัง”¹⁶²

¹⁵⁴ ขุ.ชา. (ไทย) 27/14/65., ขุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย) 3/14/32.

¹⁵⁵ จำนงค อติวัฒน์สิทธิ์, ศาสนา ชีวิต และสังคม, หน้า 73.

¹⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 70.

¹⁵⁷ ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย) 9/-/274-275.

¹⁵⁸ รัชณี ขอโสติกกุล, สำนวนสุภาษิต และคำพังเพยของไทยที่นำสัตว์มาเปรียบ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), หน้า 249.

¹⁵⁹ ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 2/82/166., ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 2/104/237., ขุ.ชา.ปญจก.อ. (ไทย) 4/103/476.

¹⁶⁰ ขุ.ชา.จตุก.อ. (ไทย) 4/105-108/325-328.

¹⁶¹ รัชณี ขอโสติกกุล, สำนวนสุภาษิต และคำพังเพยของไทยที่นำสัตว์มาเปรียบ, หน้า 111.

¹⁶² ขุ.ชา.ทีสติ.อ. (ไทย) 7/272-273/315.

ทำนาบนหลังคน สำนวนนี้เปรียบได้กับคนที่ทำมาหากินโดยมิชอบ หากินจากหน้าที่การงานของตนโดยการเรียกรับเงิน เช่น ผู้พิพากษา เมื่อได้รับเงินแล้วจึงตัดสินคดีให้เป็นฝ่ายถูกทั้ง ๆ ที่ทำผิดได้ หรือบางที่เป็นพวกที่ชอบชู้ตริต ริตไถ คำกำไรเกินควร คดโกง คอร์รัปชัน กินสินบาทคาดสินบน หากินแบบเอาไรต์เอาเปรียบคนอื่น ไม่ว่าจะป็น พ่อค้า นักการเมือง เป็นต้น โดยที่ขาดกเรื่อง กิ่งฉันทขาดก ปรากฏข้อความในพระไตรปิฎกว่า “ผู้หากินบนหลังคนอื่น ต้องควักเนื้อหลังของตนกิน”¹⁶³ คือ ตอนทีบุโรหิตของเมืองพาราณสี มีหน้าที่ในการตัดสินคดีความต่าง ๆ แต่ชอบกินสินบน วินิจฉัยคดีโดยไม่เป็นธรรมเสมอ มีปกติชอบชู้ตริตเลือดเนื้อประชาชน¹⁶⁴ เมื่อดตายไปเขาได้เป็นเปรตต้องควักเนื้อหลังของตนมากินเป็นอาหาร

อย่าเอาไม้สั้นไปรันซี่ และ อย่าเอาพิมเสนไปแลกกับเกลือ สำนวนนี้เปรียบได้กับ ผู้ใหญ่หรือผู้มีอำนาจที่วางเฉย ไม่ลงมาต่อกรกับผู้ที่เป็นเด็กหรือผู้ได้บังคับบัญชาหรือผู้ที่อ่อนด้อยกว่าตน โดยมีในเรื่องสุภราชตก เป็นพฤติกรรมของราชสีห์ที่วางเฉยเมือถูกสุภราชที่เป็นสัตว์ชั้นต่ำ กำลังน้อยกว่าตนทำสู้ด้วย โดยไม่ตอบโต้ใด ๆ¹⁶⁵

ถ่มน้ำลายรดฟ้า สำนวนนี้เปรียบได้กับผู้ที่ด่าต้อยที่ไม่รู้จักประมาณตน อาจนำมาซึ่งความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและคนรอบข้าง โดยมีในเรื่องสุภราชตก เป็นพฤติกรรมของสุภราชที่ได้กล่าวทำทหายขอสู้รบกับพญาราชสีห์ซึ่งเป็นสัตว์ที่มีกำลังและอำนาจมากกว่าตน¹⁶⁶

รู้หน้าไม่รู้ใจ สำนวนนี้เปรียบได้กับผู้ที่ปฏิบัติตนว่าเป็นคนดี แต่แท้ที่จริงแล้วเป็นการหลอกลวงผู้อื่นให้หลงตายใจ จิตใจไม่ได้เป็นคนดี คิดแต่เรื่องชั่วร้าย คดโกงเอาไรต์เอาเปรียบ เบียดเบียนผู้อื่นได้ทุกเมือถ้ามีโอกาส โดยมีในเรื่องชวนหงส์ขาดก ปรากฏข้อความในพระไตรปิฎก พระโพธิสัตว์กล่าวแก่พระเจ้าพาราณสีว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ เสียงเหล่าสุนัขจิ้งจอกเห่าหอนกัตี เสียงเหล่านกกร้องขันกัตี รู้ได้ง่าย ส่วนถ้อยคำที่พวกมนุษย์เปล่งออกมา รู้ได้ยากกว่านั้น”¹⁶⁷ ปรากฏข้อความในอรรถกถาขาดกเรื่องนี้ว่า “ผู้ใดเมือก่อนเป็นผู้ใจดี คนทั้งหลายนับถือว่าเป็นญาติ เป็นมิตร หรือเป็นสหาย ภายหลังผู้นั้นกลับกลายเป็นศัตรูไปก็ได้ ใจของมนุษย์รู้ได้ยากอย่างนี้”¹⁶⁸

สำนวนรู้หน้าไม่รู้ใจนี้ตรงกับหลักธรรมอุปกิเลสในข้อ ความมีมายา ดังเรื่องพิฬารวดขาดก ปรากฏความมีมายาของสุนัขจิ้งจอกที่หลอกพวกหนู โดยทำตัวเป็นผู้มีศีล แล้วจับหนูตัวท้ายแถวกินทุกครั้งที่เดินผ่านมา จนพญาหนูโพธิสัตว์จับได้ว่าหลอกลวง ปรากฏข้อความที่พญาหนูโพธิสัตว์กล่าวตำหนิสุนัขจิ้งจอก ในพระไตรปิฎกว่า “ผู้ใดกล่าวเชิดชูธรรมให้เป็นธงชัย ล่อลวงให้เหล่าสัตว์ตายใจแล้วซ่อนตนประพฤตชั่ว”¹⁶⁹ นอกจากนั้น ขาดกเรื่องนี้ ยังใช้สำนวน **หน้าไหว้หลังหลอก** ได้อีกด้วย

ดอกฟ้ากับหมาวัด หรือ กระจ่ายหมายจันทร์ สำนวนนี้เปรียบได้กับผู้ที่ต่างชั้นวรรณะกัน ผู้ที่มีความต่ำต้อยด้อยกว่าไม่ควรไปหลงรักผู้ที่สูงศักดิ์กว่าตน ทั้งด้านฐานะ การศึกษา

¹⁶³ ขุ.ชา. (ไทย) 27/32/542.

¹⁶⁴ ขุ.ชา.ตีสติ.อ. (ไทย) 7/30/211.

¹⁶⁵ ขุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย) 3/6/13.

¹⁶⁶ ขุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย) 3/5/13.

¹⁶⁷ ขุ.ชา. (ไทย) 27/32/401.

¹⁶⁸ ขุ.ชา.เตรสก.อ. (ไทย) 6/32/166-167.

¹⁶⁹ ขุ.ชา. (ไทย) 27/128/52.

คุณธรรม หน้าตา ควรรู้จักประมาณตน รู้ว่าคู่ควรกันหรือไม่ มีความเป็นไปได้แค่ไหน ดังเช่นกระต่ายหมายจันทร์ หมายถึงการหวังในสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ ปรากฏข้อความในเรื่องขมบัตินิชาดกกว่า “ขึ้นชื่อว่าของที่ไม่ควรได้ บุคคลก็ไม่ควรหวัง”¹⁷⁰ และจากเรื่องสิงคาลชาดก เป็นพฤติกรรมของสุนัขจิ้งจอกตัวหนึ่งที่ไม่หลงรักนางราชสีห์ จนถูกพญาราชสีห์โพธิสัตว์พี่ชายคำรามไล่จนหัวใจแตกตาย¹⁷¹

สมบัติผลัดกันชม สำนวนนี้เปรียบได้กับการครอบครองสมบัติใด ๆ ก็ตาม ย่อมต้องหมุนเวียนเปลี่ยนเจ้าของ ไม่มีสิ่งใดที่เป็นของเราอย่างแท้จริง สรรพสิ่งเป็นไปตามหลักอนิจจัง ในไตรลักษณ์ ดังปรากฏในเรื่องมันธาดุราชชาดก พระเจ้ามันธาดุทรงครองราชย์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิแปดหมื่นสี่พันปี ทรงครองราชสมบัติในเทวโลกชั้นจาตุมหาราชิกาและชั้นดาวดึงส์ จนกาลเวลาล่วงไปสามโกฏิหกหมื่นปี พระอินทร์จู่ไป พระอินทร์พระองค์อื่นมาอุปบัติแทนจนนับพระอินทร์ถึง 36 พระองค์จู่ไปแล้ว และในที่สุดแม้แต่พระเจ้ามันธาดุเองก็ถึงคราวที่ต้องจากราชสมบัติทั้งหลาย ทั้งในโลกมนุษย์และเทวโลก เห็นได้ถึง การเปลี่ยนแปลง ไม่มีผู้ใดที่จะสามารถครอบครองสิ่งใด ๆ ไว้ได้ตลอดกาล แม้จะนานสักเพียงใดสมบัติทั้งหลายก็ต้องหมุนเวียนเปลี่ยนผู้ครอบครองไปในที่สุด¹⁷²

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า คำสอนวัฒนธรรมไทย ในส่วนของการใช้ภาษาไทยนั้น ทั้งสำนวนสุภาษิต คำพังเพย ที่มีความหมายสอดคล้องกับเนื้อหาในชาดกที่ปรากฏในพระไตรปิฎก แสดงให้เห็นว่า หลักธรรมจากชาดก ช่วยส่งเสริมสนับสนุนคุณค่าการดำเนินชีวิตในสังคมไทย ในด้านขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทย

5.4.5 นิทานพื้นบ้าน

ชาดกที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นจุดกำเนิดและยังเป็นบ่อเกิดของนิทานพื้นบ้าน เช่น ในภาคใต้ ปรากฏนิทานพื้นบ้านเรื่องพระมโหสถ พบต้นฉบับอยู่ที่วัดเชิงแสงใต้ อ.ระโนด จ.สงขลา มีเนื้อเรื่องคล้ายคลึงกับชาดกในนิบาตเรื่องมโหสถชาดก แต่มีตอนหรือชื่อตัวละครที่แตกต่างกัน เช่น พระเจ้าจุฬินพรหมทัตเป็นพระเจ้าจุลพรหมทัต ซึ่งรศ.พัฒนา เพ็งผลา ได้กล่าวว่า

นิทานพื้นบ้านนี้มีอยู่ทุกภาคของไทย มีความเชื่อที่มีลักษณะเดียวกันตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า คือเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม การทำดีย่อมได้ดี การทำชั่วย่อมได้ชั่ว เชื่อว่าตัวละครในนิทานที่มีบทบาทต่าง ๆ กันไปนั้น เพราะทำกรรมมาก่อน ไม่ว่าจะป็นกุศลกรรมหรืออกุศลกรรม และเชื่อว่าตัวเอกในเรื่องเป็นพระโพธิสัตว์ แล้วยังเชื่อเรื่องของกฎไตรลักษณ์ คืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทุกสิ่งทุกอย่างไม่มีเที่ยงแท้แน่นอน เป็นทุกข์และยึดถือเป็นของตนไม่ได้ การพลัดพรากจากกันเป็นทุกข์ เชื่อเรื่องภพภูมิต่าง ๆ ทั้ง นรกภูมิ มนุษย์ภูมิและสวรรค์ภูมิ ผลของความเชื่อ คือ ประชาชนมีความกลัวในการทำบาปและพอใจในการทำความดี¹⁷³

5.4.6 การดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม

ในเรื่องขมตาสชาดก ปรากฏการไม่รักษาสภาพแวดล้อมที่ตนอยู่อาศัยของบรรดานกทั้งหลายที่ได้ถ่ายมูลลงในสระน้ำ จนทำให้พญานาคที่อาศัยอยู่ในสระน้ำนั้นไม่พอใจ ได้ทำอุบายให้น้ำ

¹⁷⁰ ขุ.ชา.ทสก.อ. (ไทย) 5/172/543.

¹⁷¹ ขุ.ชา.ทก.อ. (ไทย) 3/3/10.

¹⁷² ขุ.ชา.ติก.อ. (ไทย) 4/22-24/44-48.

¹⁷³ พัฒนา เพ็งผลา, รศ., *ชาดกกับวรรณกรรมไทย*, (กรุงเทพมหานคร: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2530), หน้า 297-299.

ลูกเป็นไฟเผาต้นไม้ที่พวกนกจับอยู่ ทำให้พวกนกส่วนหนึ่งหนีไป แต่อีกส่วนหนึ่งยังคงจับอยู่ที่เดิม จึงถูกไฟครอกตายหมด¹⁷⁴ จากชาดกเรื่องนี้ มีข้อความในพระไตรปิฎก ที่พญานกโพธิสัตว์เห็นเปลวเพลิงลุกโผลงจากน้ำ จึงชวนพวกนกไปอยู่ที่อื่นว่า “บนหลังผิวน้ำนั้นมิศัตรูเกิดขึ้น ไฟลุกโผลงอยู่ท่ามกลางน้ำ”¹⁷⁵ และในอรรถกถากล่าวไว้ว่า “พญานกโอรสแล้วได้นำน้ำให้เดือดพล่าน แล้วทำให้เกิดควันพุ่งขึ้น จนมีเปลวไฟลุกขึ้นสูงชั่วลำตาล พระโพธิสัตว์เห็นไฟลุกขึ้นจากน้ำจึงกล่าวว่า “ธรรมดาจะใช้น้ำดับไฟ แต่น้ำนั้นกลับลุกเป็นไฟ คงมีอันตราย”¹⁷⁶ และเรื่องสมุททวาณิชชาดก มีข้อความว่า มีหมู่บ้านช่างไม้พันครอบครัว พวกมันลงเรือหนีไปถึงเกาะแห่งหนึ่งซึ่งสมบูรณ์ด้วยผลไม้ต่าง ๆ ที่เกิดเอง และมีบุรุษเปลือยคนหนึ่งอาศัยอยู่บนเกาะนี้ เกาะนี้มีเทวดารักษา เทวดาไม่ชอบของสกปรก ต่อมาพวกช่างไม้ได้คิดพากันทำเมรย์ตี้มกันทำเกาะให้สกปรกด้วยสิ่งปฏิกูล เทวดาจึงโกรธและบันดาลให้น้ำทะเลท่วมเกาะ จนพวกช่างไม้ที่เป็นคนพาล 500 ผู้หมกมุ่นในรส ถูกน้ำทะเลท่วมเกาะจริง ๆ ก็จมน้ำตายหมดสิ้น ส่วนพวกช่างไม้ที่ทำเรือเตรียมไว้ลงเรือหนีไป

จากเหตุการณ์ในชาดกทั้งสองเรื่องที่ได้ออกมาแสดงนี้ ชี้ให้เห็นว่า เป็นเหตุการณ์ที่เกิด และเชื่อว่าเหตุการณ์น้ำท่วมเกาะในชาดก ทั้งสองเรื่องสองเหตุการณ์นี้มีความเกี่ยวข้องกับการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคม ให้ตระหนักถึงความสำคัญของสิ่งแวดล้อมควรที่จะช่วยกันดูแลรักษาไม่ให้เสื่อมโทรมเสียหาย หรือใช้ทรัพยากรธรรมชาติมากเกินไป จนทำลายธรรมชาติ ทำให้เสียสมดุล ทำให้เกิดภัยธรรมชาติขึ้น ดังที่ได้ออกมากล่าว

นอกจากนั้น ในเรื่องสุปปรกชาดก ได้สอนเรื่องการใช้ทรัพยากรไม่ให้โลภมากจนเกินไป โดยเมื่อเรือที่ท่านสุปปรกจะเป็นต้นหนนำไปทะเลต่าง ๆ ที่ประกอบด้วยสมบัติทั้งหลายอยู่ใต้ท้องทะเล ท่านสุปปรกสอนให้ลูกเรือตัดเอาทรัพย์สมบัติจากท้องทะเลเหล่านั้นแต่พอประมาณ โดยไม่ให้เกิดความโลภจนเกินกว่าที่เรือจะสามารถบรรทุกได้ ทำให้ทุกคนสามารถกลับถึงบ้านได้อย่างปลอดภัย และมีทรัพย์สมบัติซึ่งได้จากธรรมชาติแจกจ่ายให้แก่ทุกคน ได้อย่างเพียงพอ¹⁷⁷

ดังนั้น ในด้านของการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมนี้ จึงสรุปได้ว่า หากไม่มีการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมให้อยู่ในสภาพที่ดี ปล่อยให้มีความเสื่อมโทรม ทั้งยังใช้อุปโภคบริโภคจนเกินพอดี เพิ่มการทำลายสิ่งแวดล้อมที่ตนได้อยู่อาศัยให้สกปรกรกรุงรัง ขาดจิตสำนึกที่จะช่วยกันรักษา คิดว่าไม่ใช่หน้าที่ของตนหรือไม่เอาใจใส่สอดส่องดูแล ไม่ตระหนักถึงความสำคัญของสิ่งแวดล้อม จนถึงจุดหนึ่งที่สิ่งแวดล้อมจะต้องปรับเปลี่ยนตัวเองแล้ว จะทำให้กลายเป็นภัยธรรมชาติที่ย้อนกลับมาทำลายทรัพย์สินตลอดถึงชีวิตของมนุษย์ได้ ก่อให้เกิดความทุกข์ยากเดือดร้อน จึงควรที่จะเรียนรู้ชาดกทั้งสามเรื่อง ที่ได้ยกมาเป็นตัวอย่างนี้ โดยมีตัวอย่างของการใช้ทรัพยากรไม่ให้โลภมากจนเกินไป ดังเช่นเรื่องสุปปรกชาดก ให้มนุษย์รู้จักการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นของส่วนรวมมิใช่ของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ให้เกิดประโยชน์มากที่สุดทั้งรุกรานธรรมชาติให้น้อยที่สุด ไม่ต้องแก่งแย่งแข่งขัน แย่งชิง เอาไร้อาเปรียบซึ่งกันและกัน ฉกฉวยผลประโยชน์ส่วนรวมไปเป็นของตนแต่เพียงผู้เดียว ทุกคนจะอยู่ในสังคมในโลกนี้ได้อย่างมีสวัสดิภาพ ดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข

¹⁷⁴ ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย) 2/133/314-316.

¹⁷⁵ ขุ.ชา. (ไทย) 27/133/55.

¹⁷⁶ ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) 2/133/314-316.

¹⁷⁷ ขุ.ชา.เอกาทสก.อ. (ไทย) 6/109-120/67-75.

จึงสรุปว่า หลักธรรมจากชาดก มีส่วนส่งเสริมสนับสนุนสังคมไทยด้านขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมไทย ดังที่ปรากฏอยู่ในค่านิยม ความเชื่อ การประเพณีธรรม ภาษาไทย นิทานพื้นบ้านและสิ่งแวดล้อม เช่น ค่านิยมเรื่องความซื่อสัตย์ต่อสามี ค่านิยมเรื่องความอ่อนน้อมถ่อมตัว สำนวน สุภาษิต คำพังเพยไทย ที่มีความหมายสอดคล้องกับหลักธรรมและเนื้อหาในชาดก โดยมีหลักธรรมต่าง ๆ เช่น ไตรลักษณ์ อริยทรัพย์ 7 และโลกธรรม 8 เป็นต้น เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตนของคนในสังคม ทำให้สังคมไทยเป็นสังคมที่เอื้อเพื่อแผ่อแผ่ รู้จักสร้างบุญกุศล ด้วยการให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา

คนในสังคมไทยส่วนใหญ่มีความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม เชื่อเรื่องบาป บุญ นรก สวรรค์ ทำให้มีความละอายและเกรงกลัวต่อการทำบาป คนไทยรู้จักสร้างกุศลเพิ่มด้วยการรักษาศีล 5 และอุโบสถศีล ตามคำสอนทางพระพุทธศาสนา ทั้งยังมีความเชื่อว่าเมื่อสิ้นชีวิตไปแล้วจะไปสวรรค์ ตามที่มีปรากฏเรื่องสวรรค์ในชาดก ดังนั้น จึงแสดงได้ว่า หลักธรรมจากชาดก ได้ส่งเสริมสนับสนุนสังคมไทย ด้านขนบธรรมเนียมและประเพณีวัฒนธรรมไทยอย่างแท้จริง

5.5 บทสรุป

จากการข้อมูลที่รวบรวมและนำมาวิเคราะห์หลักธรรมจากชาดกที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ที่ส่งเสริมสนับสนุนคุณค่าการดำเนินชีวิตในสังคมไทยด้านต่าง ๆ ใน 4 ประเด็น ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว นั้น ขอสรุปได้ดังนี้

1) หลักธรรมที่ส่งเสริมผู้นำประเทศ ได้แก่ ทศพิธราชธรรม จากเรื่องมหาชนกชาดก เป็นต้น ศีล 5 ความเสียสละและหิริโอตตปัสะ ในอริยทรัพย์ 7 จากเรื่องกุลาวกชาดกและเทวธรรมชาดก เป็นต้น กตัญญูกตเวที จากเรื่องสุวรรณสามชาดก สาธุนรธรรมและราชสวัสดิธรรม จากเรื่องวิรุทธชาดก เป็นต้น

2) หลักธรรมที่ส่งเสริมการศึกษา ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ ตำรา หนังสือต่าง ๆ อาทิ วรรณคดี หนังสือแบบเรียน โคลงโลกนิติ เป็นต้น มีหลักธรรมที่สอดแทรกอยู่ เช่น การรู้จักประมาณตนในหลักสัปปริสธรรม 7 จากเรื่องสุกรชาดกและสิงคาลชาดก เป็นต้น ศีล 5 ในหลักอริยทรัพย์ 7 จากเรื่องกากวตติชาดก สุสันธิชาดกและกุนาลชาดก เป็นต้น ปัญญาในหลักอริยทรัพย์ 7 จากเรื่องมโหสถชาดก เป็นต้น

3) หลักธรรมที่ส่งเสริมเศรษฐกิจ ได้แก่ ศีลและปัญญาในหลักอริยทรัพย์ 7 จากเรื่องสุปปรกชาดก เป็นต้น อบายมุข 6 จากเรื่องสมุททวาณิชชาดก และโลกธรรม 8 จากเรื่องพาเวรุชาดก เป็นต้น

4) หลักธรรมที่ส่งเสริมขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม ได้แก่

- ค่านิยมเรื่องความซื่อสัตย์ต่อสามี ปรากฏศีล 5 ในหลักอริยทรัพย์ 7 จากเรื่องมหาชนกชาดก สุวันณกัฏกชาดกและเวสสันดรชาดก เป็นต้น
- ความเชื่อเรื่องบุญบาป นรกสวรรค์ จากเรื่องกุลาวกชาดก มันทาตุราชชาดก และเนมิราชชาดก เป็นต้น

- การประพาศธรรม ปรากฏศีลอุโบสถ ในหลักอริทรัพย์ 7 จากเรื่องมิตตวินทุกชาดก กิงฉันทชาดก สุปปรกชาดก เตมียชาดก สุวรรณสามชาดก มหาชนกชาดก เนมิราชชาดก ภูริทัตตชาดก เป็นต้น
 - ภาษา ปรากฏหลักธรรมจำนวนมากแฝงอยู่ในพุทธศาสนสุภาษิต สำนวน สุภาษิต คำพังเพย เช่น สำนวนกึ่งก่าได้ทอง จากเรื่องมโหสถชาดก สำนวนทำนาบหลังคน แสดงถึงหลักกรรม จากเรื่องกิงฉันทชาดก และสุภาษิตพระร่วง ทดแทนคุณเมื่อยาก แสดงถึงความกตัญญูจากเรื่องคุณชาดก เป็นต้น
 - นิทานพื้นบ้าน ปรากฏนิทานพื้นบ้านเรื่องพระมโหสถ ซึ่งมีเค้าเรื่องมาจากเรื่องมโหสถชาดก
 - สิ่งแวดล้อม ปรากฏการรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ในเรื่องสุปปรกชาดก และการไม่รู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ในเรื่องขมาสนชาดกและสมุททวาณิชชาดก
- จากการที่ได้รวบรวมมาทั้งหมด สรุปได้ว่า หลักธรรมจากชาดกที่ปรากฏในพระไตรปิฎกได้ส่งเสริมคุณค่าการดำเนินชีวิตในสังคมไทยในด้านต่าง ๆ มาโดยตลอด ทั้งทางด้านผู้นำประเทศในการปกครองบ้านเมือง การศึกษา เศรษฐกิจและขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมไทย ซึ่งเป็นเรื่องที่อยู่ในวิถีชีวิตของคนไทย โดยที่การดำเนินชีวิตของคนไทยจะมีกรอบความเชื่อทางด้านศาสนาที่ฝังามเป็นเอกลักษณ์ที่เห็นได้ชัดเจน แตกต่างจากชนชาติอื่น ชาดกยังสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในสังคมไทยได้ โดยจะเห็นเป็นตัวอย่างที่สามารถนำเรื่องจากชาดกมาถ่ายทอด เป็นสื่อให้ผู้ที่เข้ามาศึกษาได้ซึมซับคติธรรมจากหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้

คำถามท้ายบทการเรียนรู้ประจำบทที่ 5

1. หลักธรรมของนักปกครองมีหลายหมวด นิสิตคิดว่าหมวดใดมีความสำคัญที่สุด เพราะเหตุใด จงอธิบายพร้อมยกอุทาหรณ์ประกอบ
2. จงอธิบายสาธุนรธรรม ทั้ง 4 ข้อมาดู
3. นายมาณพเป็นคนขยัน ประหยัด ปฏิบัติงานตรงตามระเบียบ มีความรอบคอบ อดทน รักในหน้าที่และยินดีในการสนองงาน จัดว่าเป็นผู้ยึดหลักธรรมหมวดใดในการปฏิบัติหน้าที่ จงอธิบาย
4. การศึกษาเรื่องการพัฒนาคน โดยเฉพาะคุณธรรมความดีที่ปรากฏในชาดก นิสิตคิดว่าเรื่องใดเหมาะสำหรับเยาวชนชั้นประถมศึกษา เพราะเหตุใด จงอธิบาย
5. บ่อเกิดของคำว่า “นางกากี” ที่ใช้ในภาษาไทย นิสิตคิดว่ามาจากสาเหตุใด เพราะอะไร จงอธิบายพร้อมยกอุทาหรณ์ประกอบ
6. จงยกคำกลอนคติธรรมในเรื่องสอนให้รู้จักประมาณตนและเรื่องเกี่ยวกับจิตใจของมนุษย์ มาดู
7. สำนวนที่ “ใช้หนี้เก่า ทิ้งลงเหว ใส่ปากงู ให้เขา กู้ ผังดินไว้” หมายถึงอะไร และเกี่ยวข้องกับชาดกเรื่องใด
8. ความซื่อสัตย์ต่อกันของสามีภรรยาเป็นค่านิยมของสังคมไทยที่ได้รับอิทธิพลมาจากชาดก จงนำมาอธิบายอย่างน้อย 2 เรื่อง
9. ชาดกเรื่องใดที่แสดงให้เห็นในเรื่อง บุญ บาป นรก สวรรค์ จงอธิบาย
10. สุภาสิตเหล่านี้ ได้รับอิทธิพลมาจากชาดกเรื่องใด

- การทำอย่างด่วนได้	- ทดแทนคุณท่านเมื่อยาก
- คิดแล้วจึงเจรจา	- คนจนอย่าดูถูก
- เห็นกงจักรเป็นดอกบัว	- ปลาหมอตายเพราะปาก
- ทำนาบนหลังคน	- อย่าเอาไม้สั้นไปรันซี่
- ถ่มน้ำลายรดฟ้า	- รู้หน้าไม่รู้ใจ

บรรณานุกรมประจำบทที่ 5

ก. เอกสารชั้นปฐมภูมิ

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2500. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535.
- _____ . **พุทธทศนิกาย ชาตกปาฬียา สัณณนาฎตา ชาตกฏฐกถา ปฐโม ภาโค-ทสโม วคโค**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2533.
- _____ . **พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.
- _____ . **อรรถกถาภาษาบาลี**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญูณ, 2532.
- _____ . **ฎีกาภาษาบาลี**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.
- _____ . **ปกรณ์วิเสสภาษาบาลี**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูณ, 2539, มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี**. ฉบับสยามรัฐเตปิฎก, 2525.

ข. เอกสารชั้นทุติยภูมิ

- กนก จันทร์ขจร, **คู่มือ วัฒนธรรม วิถีชีวิตไทย**, กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิกนกจันทร์ขจร, 2543.
- กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, **ศาสนพิธี ฉบับกรมการศาสนา**, พิมพ์ ครั้งที่ 6, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2533.
- กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, **สำนวนไทย**, กรุงเทพมหานคร: ศูนย์พัฒนาหนังสือ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2543.
- _____ . กระทรวงศึกษาธิการ, **ประชุมโคลงโลกนิติ**, กรุงเทพมหานคร: สถาบันภาษาไทย. กรมวิชาการ. กระทรวงศึกษาธิการ, 2543.
- กฤษณา วงษาสันตและคณะ, **วิถีไทย**, กรุงเทพมหานคร: เจริญเวฟ เอ็ดดูเคชั่น, 2542.
- จินตนา บุญยงการ, รศ. และนายสุธรรม จิตรานุกเคราะห์, **ลักษณะผู้ประกอบการอาชีพทางเรือ, โครงการวิจัย**, 2527.
- จำนงค์ อติวัฒนสิทธิ์, **พระพุทธศาสนากับการแบ่งช่วงชั้นทางสังคม**, พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2548.
- _____ . **ศาสนา ชีวิต และสังคม**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, 2547.
- พระครูภัทยานลิตวิวัฒน์ (สมาน พรหมอยู่ / กลยาณธมโม), **เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ 6, กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2546.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **ธรรมบุญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม**, พิมพ์ครั้งที่ 346, กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2544.
- พระพิจิตรธรรมพาที (ชัยวัฒน์ ธรรมวฑฒโน), **กวีพจน์ธรรม**, กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียง, 2539.
- พระพุทโธโสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหา

- เถระ), พิมพ์ครั้งที่ 6, ไทหวัน: The Corporate Body of the Buddha Educational Foundation, 2548.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ 25, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, 2556.
- พระมหาชินท สุมงคโล (อินทมนตรี), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพุทธสุนทรียศาสตร์บนจิตรกรรมฝาผนังในวัดสุทัศนเทพวราราม”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552.
- พระราชวิจิตรปฏิภาณ, **มาสวตมนต์กันเอยะ**, กรุงเทพมหานคร: สถาบันบันลือธรรม, ม.ป.ป.
- พระราชวิจิตรปฏิภาณ และคณะกรรมการโครงการเปิดพระอารามภาคกลางคืน, **สวตมนตวัดสุทัศนเทพวราราม**, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ม.ป.ป.
- พระราสสะละ สิวลิเถโร, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์สหวิทยาการเกี่ยวกับความกรุณาของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์ชาดก”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542.
- พระวัลโปละ ราหุล, **พระพุทธเจ้าทรงสอนอะไร**, แปลและเรียบเรียงโดย รศ.ชูศักดิ์ ทิพยเกษรและคณะ, พิมพ์ครั้งที่ 7, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551.
- ปิ่น มุทุกันต์, พันเอก, **แนวสอนธรรมะ ตามหลักสูตรนักธรรมตรี**, พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2539.
- พัฒน์ เพ็งผลา, รศ., **ชาดกกัฬวรรณกรรมไทย**, กรุงเทพมหานคร: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2530.
- พรรณี เกษกมล, ดร., **จากชาดกสู่ไอที**, กรุงเทพมหานคร: บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2549.
- พิมพ์ชนก สืบพงษ์สังข์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องภาวะผู้นำในชาดก”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552.
- พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร, **สำเภาสยาม ตำนานเจ๊กบางกอก**, พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์, 2544.
- ภารดี มหาขันธ์, **พื้นฐานอารยธรรมไทย**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไอเดียสโตร, 2532.
- ภูมิพลอดุลยเดช, พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา, **พระมหาชนก Mahajanaka**, กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, 2540.
- มัญญ มุกขประดิษฐ์, **ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย, **พระธัมมปัทฏฐกถาแปล ภาค 1**, พิมพ์ครั้งที่ 13, กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2534.
- _____. **พระธัมมปัทฏฐกถาแปล ภาค 4**, พิมพ์ครั้งที่ 14, กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2534.
- _____. **พระธัมมปัทฏฐกถาแปล ภาค 8**, พิมพ์ครั้งที่ 13, กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537.

- _____ . **มังคลัตถทีปนีแปล เล่ม 2**, พิมพ์ครั้งที่ 9, กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535.
- มานพ รักการเรียน, **พระพุทธศาสนากับวิทยาการร่วมสมัย**, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณวิทยาลัย, ม.ป.ป.
- มูลนิธิธรรมกาย, **มหาอุบาสิกาวีสาขา ยอดอุปัฏฐายิกาคุณูปการพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด เอส พี เค เปเปอร์แอนดฟอร์ม, 2548.
- รัชนี โชสติกุล, **สำนวนสุภาษิต และคำพังเพยของไทยที่นำสัตว์มาเปรียบ**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, 2542.
- ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**, กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, 2546.
- วรวรรณ คงมานุสรณ, **รูดวงสำนวนไทย**, พิมพ์ครั้งที่ 5, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2549.
- วรวุฑ สุวรรณฤทธิ์และคณาจารย์มหาวิทยาลัยราชภัฏ, **วิถีไทย**, พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, 2547.
- วราภรณ์ ทินานนท์, “ศึกษาวิจัยการคำสำเนาของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, 2522.
- สันติ เล็กสุขุม, ศ.ดร., **จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 3 ความคิดเปลี่ยนแปลงการแสดงออกก็เปลี่ยนแปลง**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2548.
- สีปงศ ธรรมชาติ, **วรรณคดีชาดก**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2542.
- สุพล เต็มตัวรัมย์, “การศึกษาพุทธจริยธรรมในทศชาติชาดก”, **สารนิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551.
- สุรพงษ์ จันลัม, “ศึกษาวิเคราะห์คุณธรรมจากชาดก ตามที่ปรากฏในสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานระดับชั้นมัธยมศึกษา พุทธศักราช 2544”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547.
- โสณนันทชาดก สุวัณณสามชาดก จันทคารชาดก**, พิมพ์เป็นบรรณาการเนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพนางโสภิต บรรณลักษณ์ (ลิ้นจี่ กิตติขจร) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 15 กุมภาพันธ์ 2511, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2511.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร, **ประชุมโคลงโลกนิติ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2506.
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), **ทศบารมี ทศพิธราชธรรม**, กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดชวนพิมพ์, 2532.
- สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท**, พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2534.
- สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร), **มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์**, กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา,

2546.

อุดม เขยกิจวงศ์ และคณะ, ศิลปะ และวัฒนธรรมไทย, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แสงดาว, 2548.

อุทัย ไชยานนท, ปฐมบรมสุภาชิตไทย สุภาชิตพระร่วง, พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
น้ำฝนจำกัด, 2546.

จะรักษาศีลห้าตั้งว่านั้น
 จำต้องมิตุณธรรมประจำตน
 ข้อที่หนึ่งพึงระวังถึงความโกรธ
 รู้สึบอ้อมฮาริมิเมตตา
 สงงเลี้ยวชีพโดยสัมมาอาชีวะ
 ข้อที่สามคู่ครองของใครใคร
 ข้อที่สี่มีสัตย์ประหยัดปาก
 ข้อที่ห้าสติตั้งระวังตน
 ท่านผู้ใดใจบุญรู้คุณค่า
 ประพฤติมั่นอยู่เสมอไม่เพลสใจ
 ฮานิสงส์ข้อที่หนึ่งนั้น พึงรู้
 ฮนามัยสมบุรณจำรูญชนม์
 ข้อที่สองสมบัติพัสถาน
 ยามใช้สอยไม่ขาดแคลนแสนสบาย
 ข้อที่สามจะไม่มีไฟริร้าย
 จะได้คู่เป็นศรีมีแต่คุณ
 ข้อที่สี่พูดอะไรใครก็เชื่อ
 จะชัญชวนชายหญิงทำสิ่งใด
 ข้อที่ห้าฮานิสงส์จงประจักษ์
 มีสติมั่นคงความทรงจำ

ไว้คงมั่นศกดิ์สิทธิ์สัมฤทธิ์ผล
 ตามอุบลโบราณท่านสอนมา
 ไม่หทัยมโหดไฟจิตริษยา
 กฤณาเป็นธรรมประจำใจ
 รู้สละรู้ประหยัดสัชฌายะ
 ไม่สนใจยินดีอยู่แต่คู่ตน
 ไม่พูดมากกลลอกกลับไปให้สับสน
 ฮยากก็ทนหักห้ามไม่ตามใจ
 ของศีลห้าเบญจธรรมตั้งคำไข
 จะต้องได้ผลดีมีแก่ตน
 ชีพจะอยู่วัฒนาอย่างงน
 ถึงร้อยฝนที่ยวนะจึงจะตาย
 จะโอฬารสันหลากมีมากหลาย
 ไซ้จนตายไม่จนเพราะผลบุญ
 มาปองหมายชีวิตคิดเฉียวจน
 ไม่หันทุนกลับกลอกคิดนสอกใจ
 คนไม่เบื้อระฮามือบปราศรัย
 เขาเต็มใจพร้อมพรักส์มัครทำ
 จะมีหลักจรรยาทำดมฆ่า
 บัญญาล้ำเลิศสัตว์ในปฐพี
 (พระราชาปริยัติสุธี : ประพันธ์)
 หนังสือ พระเจ้า 30 ชาติ ส.รัตนรัตติ